DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN.

35ste Jaargang.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,
HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

LEIDEN,
E. J. BRILL.
1895.

MA 2-12
e

DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN.

35ste Jaargang.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,
HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

MA 2 - 12
C

LEIDEN,
E. J. BRILL.
1905

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

INHOUD.

I. MENGELINGEN.

Blz.

P. W. Feenstra, Feestrede ter gedachtenis van het tweehonderdjarig bestaan der Friesche Societeit 1

G. Hofstede, Twee eeuwen geleden. Eene Zwitsersche geschiedenis, Ernst Müller naverteld. 34

L. Hesta, De laatste bladzijde van de geschiedenis der oudvlaamsche gemeente te Norden 74

Uit diepten 101

Prof. de Hoop Scheffer, Doopsgezinden te Molkwerum . . . 105

Brieven aan een jong predikant:

III. Over mennisten, die tot andere gezindten overgaan . 117

P. B. Plantenga, Verslag van de vergaderingen der Zwolsche Vereeniging 1893—1895 139

II. MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DEN STAAT ONZER KERKGEMEENSCHAP.

Naamlijst der gemeenten in Nederland en aangrenzende gewesten op 1 Oct. 1895 152

Besturen der Societeiten, Fondsen en andere instellingen. . . 165

Kerknieuws van 1 Sept. 1894 tot 1 Oct. 1895 177

Vakante gemeenten op 1 Oct. 1895 184

FEESTREDE [1])

TER GEDACHTENIS VAN HET TWEEHONDERDJARIG BESTAAN DER FRIESCHE DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT, UITGESPROKEN IN DE KERK DER DOOPSGEZINDE GEMEENTE TE LEEUWARDEN OP DONDERDAG 6 JUNI 1895 DOOR P. W. FEENSTRA.

Zangers en Zangeressen, die op verzoek van ons Bestuur u onmiddellijk bereid verklaardet om deze ure op te luisteren, aan u het eerste woord om eene heilgroete te brengen aan onze feestvierende Sociëteit, om wijding te geven aan onze stemming, om den lof te zingen van onze vaderen en het Hallel aan te heffen ter eere van Hem, wiens goedheid dezen blijden stond ons schenkt.

[Voorzang van koor en solo's.]

Afgevaardigden [2]) van de Algemeene en van de Groninger Doopsgezinde Sociëteit;

---

1) Deze rede was niet voor den druk bestemd. Met het oog op het gemengde gehoor mocht zij niet uitsluitend historisch zijn. In dit opzicht heeft zij geene waarde. Zij moest eenvoudig trachten eene opgewekte, dankbare, feestelijke stemming te weeg te brengen en had na te zijn uitgesproken zonder schade voor iemand in het archief kunnen worden gedeponeerd. De feestgenooten wenschten haar echter te bezitten als eene herinnering aan onzen schoonen dag en het zou niet vriendelijk zijn hun verlangen zonder noodzaak onvervuld te laten. Daarom geef ik haar, maar ook daarom alleen.

2) De afgevaardigden van de Algemeene Doopsgezinde Sociëteit waren de Heeren Ds. W. I. Leendertz, Voorzitter en Mr. H. S. van Lennep, een der Penningmeesters,

Hoogleeraren [1]) aan onze kweekschool;

Kerkeraad [2]) van de Doopsgezinde gemeente te Leeuwarden;

Leden en Bestuurders [3]) van de tweehonderdjarige Friesche Doopsgezinde Sociëteit;

Zangers en Zangeressen [4]),

van heeler harte heet ik u welkom in ons feestelijk samenzijn.

Het doet mij leed, dat ik het u toe moet roepen. Niet om mijnentwil; want al erken ik gaarne dat ik met grooten schroom tegen deze ure heb opgezien en nog opzie, ik waardeer zeer de eere, die mij weervaart, en ben verzekerd, dat niemand u met meer warmte begroeten kan dan ik het doe. Maar ik betreur het om mijn' vriend DEENIK, die met het oog op dezen dag om zijne bijzondere geschiktheid als feestredenaar door het Bestuur tot Voorzitter werd verkozen. Hij was met die taak zoo ingenomen. Zij had de liefde zijns harten, en vol illusiën van ons feest, begon hij met ijver en zorg zich op haar voor te bereiden. Helaas!

---

van de Sociëteit van Doopsgezinde Gemeenten in Groningen en Oost-Friesland de Heeren Ds. B. TEN BRUGGENCATE, Voorzitter en Ds. JB. VAN GILSE, Secretaris.

1) De Heeren Dr. S. CRAMER en I. J. LE COSQUINO DE BUSSY.

2) De Kerkeraad bestond uit de Heeren C. ALBARDA, JOH. BAKKER, B. TEN CATE, T. DORAMA, Y. DE JONG, J. KOOPMANS, J. VAN MESDAG, J. TROELSTRA.

3) Alle gemeenten waren vertegenwoordigd. Het Bestuur bestond uit de Heeren Ds. A. A. DEENIK M.Lz., Voorzitter, Ds. P. W. FEENSTRA, Vice-Voorzitter, Ds. A. H. TEN CATE, S. HOEKSTRA, G. BIERMA, D. FONTEIN DE JONG, N. DE LALANDE CREMER, Ds. S. WARTENA, Ds. M. VAN GEUNS, Secretaris en uit de leden der Financiëele Commissie: de Heeren JB. VAN MESDAG, Boekhouder van het Sociëteitsfonds, H. H. MENALDA, Boekhouder van het weduw- en weezenfonds en T. GRATAMA, Boekhouder van het Emeritaatfonds.

4) De Zangers en Zangeressen waren de leden van het Zangkoor, bestaande uit ongeveer zestig leden der gemeente onder leiding van den bekwamen musicus den Heer C. KOSTER.

voortdurende ongesteldheid verhindert hem haar te volvoeren en dwingt hem aan een ander over te laten, wat hij zelf zoo gaarne had gedaan. Wat smartelijke teleurstelling voor hem! En wat schade voor u; want ook met den besten wil zal *ik* u niet kunnen geven wat gij van *hem* zoudt hebben ontvangen. Maar ik heb de plaats, die ik thans inneem, niet gezocht en niet begeerd. Ik ben er mijns ondanks heengedrongen en gij zult daarom wel met welwillendheid en verschoonende zachtmoedigheid naar mij willen luisteren, als ik feestvreugde bij u tracht te wekken of te versterken.

Wat is voor haar noodig?

Een verleden vooreerst, dat stof levert tot blijdschap en dankbaarheid.

Maar al biedt het die in rijken overvloed, wie kan feest vieren met opgewekten zin, als hij of een der zijnen krank op de sponde nederligt of andere droeve omstandigheden den toon dempen in zijn gezin? Hij gevoelt, hij erkent wel, dat hem onnoemelijk veel geschonken werd, maar hij kan het niet ten volle waardeeren, niet recht genieten. Het is een bergtop met goud gekroond, maar gezien door een nevel, die hangt in het dal. Het is eene prachtige zon, maar die achter wolken ondergaat. Om ons te verheugen van heeler harte moet licht ook op het heden vallen.

Maar al straalt het nog zoo helder, wie kan vroolijk zijn als hij eene donkere wolke ziet opkomen aan den horizon, die nader drijft en nader en elk oogenblik zich dreigt te ontlasten? Een gevoel van beklemdheid maakt zich van ons meester. Hoe hooger zij stijgt, te dieper legert zich de zorg in ons binnenste. De vrees verbant de vreugde. Een schoon verleden, een zonnig heden, een heldere toekomst zijn onmisbare vereischten voor feestvieren in den vollen zin des woords.

En is dat niet het verleden van onze tweehonderd-jarige Sociëteit? Wie grootsche, verhevene ideeën zoekt; wie daden wil zien, zoo stout dat zij verbazing wekken of tooneelen, die de ziel aangrijpen en ontroeren, behoeft de resolutieboeken van onze vereeniging niet op te slaan. Ze zijn er niet te vinden. Maar schoon is immers niet alleen het berggevaarte, dat door zijne geweldige afmetingen, door zijne woestheid en wildheid de gewaarwording van ontzag bij ons doet rijzen. Schoon is ook het viooltje dat zich nederig verschuilt in het gras. Schoon is immers niet alleen de zee, die door den storm opgezweept met dolle woede de stranden beukt en ons een siddering door de leden jaagt; schoon is ook het beekje, dat tusschen bloemrijke oevers zachtkens voortmurmelt. Zoo is het met onze Sociëteit. Stil en zonder geruisch is zij haren weg gegaan. En al moet ik toestemmen, dat het schouwspel hetwelk hare geschiedenis aanbiedt soms alles behalve verkwikkelijk is, en al moet ik erkennen, dat bij het luisteren naar de stemmen die uit haar opgaan menig dissonant het oor pijnlijk aandoet, toch meen ik dat wij overvloedig reden hebben om op haren gedenkdag ons dankbaar in haar te verblijden

om den grondslag waarop zij rust,
om het doel dat zij beoogde,
om de wijze waarop zij er naar streefde,
om den zegen dien zij bracht,
om de omstandigheden waarin zij verkeert en,
om de toekomst die voor haar zich opent.

Op den 16den Mei, Woensdag na Pinksteren, van het jaar 1693 vergaderde waarschijnlijk op deze zelfde plaats voor het eerst de vereenigde doopsgezinde Sociëteit in Friesland en Groningen. Zoo toch heette zij, omdat zij niet alleen de Friesche, maar ook de gemeenten van Nieu-

wezijl en Sappemeer en Groningen omvatte, en zij heeft dien naam gedragen tot 1791, toen Groningen om »particuliere redenen", zooals zij schrijft, maar die zij niet nader aanduidt, voor haar lidmaatschap bedankte. Wat de gemeenten juist nu tot aaneensluiting drong wordt niet gemeld. Wij mogen veilig aannemen dat het gevoel van verwantschap, dat bij de Doopsgezinden sterk was ontwikkeld, en het gevoel van zwakheid tegenover den machtigen staat en tegenover de machtige Hervormde kerk daartoe hebben meegewerkt. Maar andere redenen hebben grooter invloed nog geoefend. De ordonnantie van Prins Willem in 1581 door hem te Harlingen gegeven en bepalende dat »middeler tijt geen exercitie van eenighe andere Religie binnen desen Landen gedaen ofte ghebruyckt en sal worden, dan van de Ghereformeerde by alle den Provincien onder die naerder unie staende, aenghenomen", die ordonnantie had hare kracht verloren. Door de leeningen aan de Staten van Friesland die tot een bedrag van één millioen tweeendertig duizend negenhonderd drieenveertig gulden klommen, hadden de Doopsgezinden genoemde Staten genoopt om »hun met eenige particuliere gunste en beneficie te gemoet te komen", hierin bestaande »dat haer Edele Mogende" bij resolutie van 28 Feb. 1672 »goedt vonden neffens de vryheit van religie aan deselve te vergunnen, dat sy by een generale uitschot en vorderinge ter wapenen van het geweer in optocht voor haer Persoonen sullen blyven bevrydt". In het volgende jaar erlangden ze zelfs stemrecht bij het verkiezen van politieke officieren en volmachten ten Landsdage, en eenige jaren later vrijheid van impost op het gemaal, turf en brandhout voor hunne weesen armenhuizen. De omstandigheden waren dus zoo gunstig als nooit te voren.

Hier, ja; maar anders was het in de heerlijkheid Reidt

behoorende tot het gebied van den Keurvorst van de Palts. De Doopsgezinden, die daar dertig jaar lang als rustige en vreedzame burgers hadden geleefd en gewillig alle lasten gedragen hun opgelegd, werden zonder eenige aanleiding eensklaps van vrijheid en goederen beroofd, in den kerker geworpen, aan wreede mishandeling blootgesteld, ja met brandstapel of zwaard bedreigd als zij niet tot Rome wederkeerden. Maar wederkeeren deden zij niet. Liever gaven zij goed en vrijheid en leven prijs, dan wat God in zijn woord hun als waarheid had geopenbaard. Toch werd de bedreiging niet volvoerd. Goed en vrijheid en leven werden hun geschonken door voorspraak van Prins WILLEM DEN DERDE vooral en door de vertoogen der Algemeene Staten, maar eene belasting werd hun opgelegd, die eerst op 12000 Rijndaalders gesteld, later tot 8000 werd teruggebracht. Maar ook deze som ging hun vermogen ver te boven en niet in staat zelven haar op te brengen, wendden zij zich tot hunne geloofsgenooten in Holland om hulp. En te vergeefs wendden zij zich tot dezen niet. Zij waren met het lot hunner broederen begaan. Het trof, het roerde, het deerde hen. Al woonden ze ook in den vreemde, het waren toch kinderen van éénen geest. Wat het ook kostte, zij moesten geholpen. Daarin waren Vlaming en Fries en Waterlander, daarin waren allen het eens, en het schijnt, dat dat gemeenschappelijk gevoel van meewarigheid, dat de drang van het warme, het liefdevolle hart om te helpen, de gemeenten heeft genoopt om zich aan elkander aan te sluiten en het aanzijn heeft gegeven aan onze Sociëteit.

En het waren immers niet alleen vreemden, die behoefte hadden aan hulp. Hoevele gemeenten waren er niet binnen de grenzen van het vaderland, van het eigen gewest, die zich bezwaarlijk konden staande houden, die dringend steun van noode hadden? Zouden ze haar alleen laten in

hare worsteling? Kon dat de liefde dulden? Zouden ze lijdelijk toezien, dat zij langzaam, langzaam wegkwijnden en zich oplosten in eene kerk, die huns inziens dwaalde? Dan moesten ze hunne overtuiging minder hebben liefgehad. Maar ze hadden haar lief met hart en ziel en zin. Zij mocht niet worden opgeofferd, zij moest worden bewaard, gekweekt, versterkt. Wat zou iedere gemeente op zich zelve tot leniging van den nood, tot handhaving van het allen dierbaar beginsel? Eendracht maakt macht. Één vaandel voerden ze, ééne banier hieven ze omhoog; onder dat vaandel moesten ze als één man zich scharen, om die banier moesten ze zich aaneensluiten.

Wie weet hoevelen de behoefte daaraan reeds hadden gevoeld, hoe lang het plan daartoe in de stille binnenkameren der harten had gesluimerd. De ongunstige omstandigheden, de druk van staat en kerk, de oneenigheden tusschen de kinderen van hetzelfde huis hadden het verhinderd te ontkiemen. Maar nu, nu de noodkreet der broederen in de verte oor en hart pijnlijk trof, nu ontwaakte de meermalen gevoelde behoefte met kracht, nu kwam het in stilte lang gekoesterde plan tot rijpheid, nu werden twisten en veeten ter zijde gesteld en de vereenigde Doopsgezinde Sociëteit in Friesland en Groningen zag het levenslicht.

Liefde voor de broederen en liefde voor eigen overtuiging zijn de grondslagen, waarop onze vereeniging rust. En wat is schooner dan de liefde? Zij is eene dochter des hemels, en de stichting der vaderen die aan haar het aanzijn dankt is uit God geboren. En wat is eerbiedwaardiger dan innigheid, dan vastheid van en gehechtheid aan onze overtuiging, inzonderheid als zij het hoogste en het heiligste betreft dat voor ons bestaat, de dingen die boven zijn, de wereld van ons gemoed, ons gemeenschaps-

leven met God? De lauwe, de koele, de onverschillige, de weifelende, de wankelende, de hinkende op twee gedachten ergert ons; maar met sympathie begroeten we den man, die weet wat hij wil, die niet door allerlei wind van leering wordt omgevoerd maar onwankelbaar als een rots te midden van den vloed der altijd wisselende meeningen staat, die warm kan worden, kan gloeien voor zijne overtuiging, die den moed heeft om haar te verdedigen en te handhaven tegen wien het dan ook zij en bereid is om elk offer, wat dan ook, voor haar te brengen. Is het niet die onwrikbaarheid van, die liefde voor, dat vasthouden aan zijne overtuiging, die wij in Luther bewonderen, als hij voor den Rijksdag zijn »hier sta ik, ik kan niet anders" spreekt? Is het niet dat, wat wij in nog hoogere mate in onzen grooten Meester eeren, die liever stierf dan ontrouw te worden aan hetgeen hij in zijn binnenste als waarheid had aanschouwd? Wat kunnen wij anders dan eerbied hebben voor onze vaderen en met blijde harten de wording herdenken van onze Sociëteit, die op zoo voortreffelijk een fundament is opgetrokken en tevens een *zoo edel doel voor oogen had?*

Het schijnt zoo laag; want het wordt gesteld in het verleenen van stoffelijke hulp aan de gemeenten, die dat van noode hadden. En het geld is zoo koud. Ja, maar koud is ook de letter; en toch vuur gloeit er in als de dichter haar tot het middel maakt om zijne diepe, zijne heerlijke gewaarwordingen, om de wereld van zijn gemoed te vertolken. Koud is ook het marmer, maar het wordt warm, het begint te leven en te ademen, als de beeldhouwer het bezielt met zijnen geest. Is er verhevener dichter dan het geloof, is er grooter kunstenaar dan de liefde? Zij geven beteekenis aan hetgeen niet beduidt. Zij maken het kleine groot. Zij wijden wat aan stilte, aan diepte, aan ernst

behoefte heeft. Zij zijn als de zon, die aan alles gloed en warmte mededeelt. Meer dan achttien eeuwen zijn voorbijgegaan sedert het penninkske der weduwe in Jeruzalems offerkist geworpen werd. En nog altijd slaan duizenden bij duizenden met stillen eerbied en innig welbehagen daarop het oog, en nog altijd spannen schilders hunne krachten in of zij het weer mochten geven op het doek, het heerlijk tafreel, waarheen hun blik telkens wederkeert en dat met onweerstaanbare kracht hen boeit. Geen wonder; want dat kleine op zich zelf koude penninkske, het spreekt van eene vroomheid, van eene warmte, van eene toewijding, van eene liefde, van eene wereld zoo hoog en zoo rein, dat wij niet dan met bewondering, met ontroering er op kunnen staren. Zoo spreekt ook de stoffelijke hulp der Sociëteit van hooger dingen. Zij zal niet dienen om in tijdelijke nooden te voorzien. Zij zal dienen om de gemeenten en door de gemeenten het eigenaardige, het kenmerkende der Doopsgezinden, wat zij van de waarheid hadden aanschouwd te bewaren, te versterken en te verbreiden; zij zal dienen om het Godsrijk te doen komen op aarde. Het Godsrijk, waarin aller oog op God is gericht en aller hart aan God is gewijd, waarin het geloof in en de liefde voor God de menschen samensnoert, waarin de zonde verwonnen en »de geest des kwaads, moegeworsteld en ontwapend, tot geen afval meer in staat" zal zijn. Het Godsrijk, dat is de maatschappij gedragen door de zuivere beginselen, doordrongen van het heerlijk leven van den edelen menschenzoon! Kan het hooger, kan het beter? Is dat niet het ideaal dat onzen grooten Meester voor oogen stond? Is dat niet het voorwerp van ons innigst verlangen, van ons zoeken en jagen en streven?

Ach! het Godsrijk was er nog niet, niet om hen, niet in hen. De wereld was nog te machtig, de zinnelijke natuur

was nog te sterk. Waarvoor anders zouden ze zwichten dan voor het geloof? Maar dan moest het ook vast en krachtig zijn. En het werd zoo vaak geschokt. Kenden zij ook de bedenkingen niet, die bij ons vaak rijzen, zij droegen toch ook hun schat in aarden vaten, zij wisten toch ook van eene wet in hunne leden strijd voerende tegen de wet in hun gemoed en van sirenen, die noodden en lokten en vleiden. Het geloof moest gevoed, versterkt, en waardoor kon dat beter dan door de prediking van het Evangelie, dan door de herderlijke zorg van een leeraar, dan door het onderwijs aan hunne kinderen verstrekt, waardoor beter dan door het levend woord. Dat was het middel waarvan de groote voorganger zich bediend had. Daardoor zouden ook zij hun doel bereiken. Maar de mannen, die het konden brengen waren weinige. Zij waren niet geletterd en hadden voor hunnen dienst veel tijd van noode, dien zij aan hun bedrijf niet konden ontwoekeren. Zij moesten schadeloos worden gesteld en de meer gegoede gemeenten hielpen de minder gegoede. Allen droegen naar vermogen bij om te helpen wie aan hulp behoefte hadden. Middel was die hulp, doel was zij niet. Dit lag hooger, het was de komst van het Godsrijk.

Dat is het rijk des vredes. Zijn dag was nog niet daar. Er rezen vaak geschillen in den boezem van eene gemeente en tusschen de gemeenten onderling, geschillen over ban en mijding en buitentrouw, over het ontzeggen van het avondmaal en de wijze, waarop de doop moet worden toegediend, over onderstand aan de armen, over vele andere punten meer. Ze waren niet zelden verdeeld de kinderen van hetzelfde huis en meermalen stonden als vijanden tegenover elkander die als broeders moesten samenwonen. Dat stoorde de onderlinge blijdschap, dat belemmerde de ontwikkeling van het hooger leven, dat versnipperde de kracht,

die zij zoozeer van noode hadden, dat verlamde den invloed naar buiten, dat weerde wie zich anders tot hen voelden aangetrokken, dat lokte allerlei smalende aanmerkingen uit. Dat kon, dat mocht niet zijn. Dat was oneer voor den Meester, dat was schade voor zijn werk. De geschillen moesten beslecht, de twisten moesten bijgelegd. De Sociëteit zou hare hulp hiertoe aanbieden, hare pogingen daartoe aanwenden: vredestichster zou zij zijn.

En Engel der barmhartigheid wezen zou zij tevens. De broeders in den vreemde waren minder gelukkig dan zij. Zij hadden geen vrijheid van godsdienst, geen vrijstelling van krijgsdienst. Geen wet die hen beschermde. In de Palts, in Polen, in Rusland werden ze vervolgd, van het hunne beroofd, in den kerker opgesloten, verbannen. En wie van de menschen niet te lijden hadden, hadden het vaak van de natuur, die allerlei onheilen over hen bracht, overstrooming en misgewas en dergelijke meer. Wie zou over die ongelukkigen zich ontfermen? Wie den losprijs samenbrengen voor de gevangenen en een vaderland zoeken voor de verdrevenen, wie eene woning verschaffen aan de dakloozen en een middel van bestaan aan die uitgeplunderden? Wie zou hen bemoedigen en vertroosten, wie balsem gieten in de schrijnende wonden? Onze Sociëteit wilde het beproeven en stelde ook hulp aan de noodlijdende broeders in den vreemde zich ten doel. Kent gij een hooger, een beter dan zij beoogde?

Maar wat baat het schoonste, het verhevenste doel *als het niet wordt nagejaagd?*

Onze Sociëteit *heeft het gedaan* en gedaan met *ernst*. Wat had zij niet noodig tot ondersteuning der hulpbehoevende gemeenten, welker aantal, aanvankelijk drie, later tot zestien en zelfs nog hooger klom. Al bedroeg de gewone subsidie in den beginne niet meer dan veertig, zelfs

nog in 1768 niet meer dan zestig gulden: dat cijfer vertegenwoordigde in dien tijd eene hooge waarde, wat o. a. hieruit blijkt, dat de Sociëteit in 1769 den leeraar van Legemeer opdroeg om ook Sloten en Joure te bedienen tegen twee gulden per beurt, dat in 1777 de leeraren van Woudsend en Joure aanboden om twee derde van den dienst te Sloten te vervullen voor een daalder per beurt, en dat een leeraar te Leeuwarden, die geen ander bedrijf uitoefende maar van zijne betrekking moest leven, een tractement ontving van vierhonderd gulden. En hoe vaak overschreed de Sociëteit niet die grens! Pingjum ontving in 1698 en 99 elk jaar honderd gulden, Kollum in vier jaren bijna negenhonderd gulden: wel aanmerkelijke sommen voor dien tijd. De Sociëteit deinsde er niet voor terug. Haar hart klopte warm. De liefde drong en dreef haar. Geen gemeente, die werkelijk hulp van noode had, ging ongetroost van haar weg. Zij hielp en zij steunde zooveel zij kon. Toch moest bij gebrek aan fondsen alles door de gemeenten worden bijeengebracht. Zij contribueerden voor ieder van hare leden met uitzondering van de gealimenteerden drie stuivers per jaar; en toen de som daarvan de uitgaven niet meer dekken kon, nam zij (in 1740) hare toevlucht tot eene buitengewone collecte, waarin zij van negen en twintig gemeenten zeventienhonderd vijf en twintig gulden inzamelde, daaronder van Harlingen alleen achthonderd vier en vijftig gulden of nagenoeg de helft. Wat kon het baten bij de veelheid der behoeften? Weldra stonden zij op nieuw voor een te kort. De tijdelijke maatregel dan in een jaarlijkschen verkeerd en op het meest geschikte tijdstip bij de gemeenten gecollecteerd (1747)! De uitkomst beschaamde de verwachting niet. De eerste collecte bracht niet minder dan elfhonderd drie en tachtig gulden op. Geen wonder; want Harlingen, dat aan de Sociëteit de

eerste vier Boekhouders leverde en bij de behartiging van hare belangen steeds in het voorste gelid had gestaan, stond ook nu met eene bijdrage van vierhonderd zes en dertig gulden weer aan de spits. En de heilige ijver die anders zoo licht verflauwt bekoelde niet. Voor nieuwe nooden wist zij nieuwe bronnen te openen. Zij bleef tot den dienst der gemeenten vaardig en ging onafgebroken met helpen, met helpen zelfs van bijzondere personen voort.

En even ijverig, even volhardend was zij in het werk der vredestichting. De vrucht was schraal, de teleurstellingen waren vele, de ondank soms groot. Maar zij liet zich niet afschrikken. De liefde voor den vrede, de liefde voor hare kinderen gunde haar geen rust. De breuken moesten worden geheeld. En altijd weer bood zij hare diensten aan en zij reisde en trok en confereerde en zij vermaande en zij drong en zij bad. En het is zeker niet aan haar te wijten als hare pogingen niet slaagden; want ernstig is de toon dien zij aanslaat, maar bescheiden is hij tevens. Geen zweem van hoogheid die kwetst, maar liefde die de harten wint. Zij luistert naar partijen met geduld, zij wordt door tegenstand niet verbitterd, zij blijft kalm en rustig. Zij vangt telkens weer aan en doet wat zij kan om te overreden en samen te brengen wat gescheiden was.

En daarbij vergat zij de broeders in het buitenland niet. Voor de verdrukte Paltzers bracht zij meer dan zes duizend (6213) gulden bijeen. Voor de Zwitsers die van hunne niet doopsgezinde vrouwen werden afgescheurd, naar de galeien verbannen, gegeeseld en gedood, requestreerde zij aan de staten van Friesland, en toen de toestand in 1710 onhoudbaar werd en de ongelukkigen ten getale van vierhonderd en vijftig in Nederland bescherming zochten, stond onze Sociëteit hen bij met eene som van vijf duizend tweehonderd vier en twintig gulden, die later met meer dan

twee duizend gulden werd verhoogd. En ook de Pruisen en Polen ondervonden hare liefdadigheid. Te Clausenburg leden deze onder de verwoestingen van den oorlog tegen Turken en Tartaren. Te Dantzig stonden (1710) tweehonderd huisgezinnen door misgewas op het punt van in ellende om te komen. In Lithauwen (1724) werden ze door dragonders mishandeld, gevangen gezet, tot den krijgsdienst geprest, door de regeering gebannen. Waarheen zouden ze eerder oog en bede richten dan naar het land der gastvrijheid bij uitnemendheid? Het nam de verjaagden die herwaarts kwamen vriendelijk op, en onze Sociëteit had weer elf duizend gulden gereed tot leniging der verschillende nooden. Maar waar zou ik eindigen als ik al de werken van barmhartigheid moest opnoemen door haar verricht? Niemand zal mij tegenspreken als ik beweer dat zij met *ernst* naar de bereiking van haar doel heeft gestreefd.

En deed zij het niet *met wijsheid* tevens?

Wat moest het worden, als onze weinig ontwikkelde vaderen, die de kunst van redeneeren niet verstonden en in hunne bekrompenheid eigenzinnig aan hunne meeningen hingen alsof de zaligheid er van afhankelijk was, wat moest het worden als Vlamingen en Friezen en Waterlanders, als de Dirk Dirksen, de Jan Claesen, de Jan Jacobsgezinden, als Pieter Jeltjes' en Eebe Wijtzesvolk in de vergaderingen ter sprake brachten wat hen verdeelde. Een tooneel van verwarring waren ze geworden. De driften waren ontketend, de hoofden waren warm, de harten waren koud geworden en met verbitterde gemoederen waren de leden naar hunne haardsteden weergekeerd. Zij zouden gescheiden en verwijderd hebben in plaats van nader tot elkaar gebracht, vereend. Daarom geen geloofszaken behandeld in de vergaderingen. Zij kunnen immers niet bij stemming worden uitgemaakt. En dit is immers ieders onvervreemd-

baar recht, dat hij die begrippen en voorstellingen van God en het goddelijke zich vormt, die hij de juiste acht. Zou zij dulden, dat het werd aangerand, zij, die zelve de banier der vrijheid ontplooide?

Der vrijheid. Zij wist hoe de zucht naar haar de gemeenten en ieder van hare leden door hart en aderen stroomde. Maar zij wist ook, dat zij als het plantje is dat zijne blaadjes samentrekt zoodra het maar even wordt aangeraakt. Ook de geringste zweem van heerschappij moest worden vermeden. Die zou weerhouden van zich aan te sluiten wie nog verre waren en de aangeslotenen zou zij nopen om zich af te scheiden, als zij ook maar even een teugel gevoelden. Daarom geen vaststaand bestuur buiten de gemeenten om gekozen en met gezag bekleed, maar een bestuur dat door de vergadering uit haar midden werd saamgesteld en voor een vierde deel elk jaar hernieuwd. Daarom geen inmenging van het bestuur in de huishouding der gemeenten, maar vrijheid, volkomene vrijheid voor deze om zich in te richten, zooals zij meenen dat het moet. Zoo werd de orde verzekerd en het dierbaar kleinood bleef ongeschonden.

Bij de vergadering de hoogste macht. Maar zij kon toch niet zelve alles doen. Waar moest het heen, als zij als rechter zitting nam en de twistenden voor zich liet komen? Het vuur der verdeeldheid werd dan aangewakkerd, het zou om zich grijpen en steeds meerderen aantasten. Daarom aan de gecommitteerde mannen het werk der vredestichting.

En is het niet een teeken van wijsheid, dat men op de verandering let die de behoeften door het wisselende standpunt van ontwikkeling ondergaan, en de daaraan geevenredigde middelen zoekt om die te vervullen? Onze Sociëteit heeft het gedaan. Wat de ouderen bevredigd had, het in vele opzichten gebrekkig woord van den ongeletterde,

dat deed het de jongeren niet meer. Het woord Gods moest niet meer alleen recht gesneden worden, de gouden appel moest ook opgedischt op zilveren schaal. De gemeente van Amsterdam stelde in 1735 een Hoogleeraar aan om de voorgangers daartoe te bekwamen. Dat kon onze instelling niet; maar wel kon ze den lust tot studie opwekken en wel kon ze de gemeenten een waarborg geven dat het haren leeraren niet aan de noodige opleiding had ontbroken. En ze deed dat door het afnemen van een examen, dat na de oprichting van onze Kweekschool zijn recht van bestaan verloren heeft, maar in vroeger dagen hooge waarde had.

Met wijsheid heeft onze Sociëteit haar doel zoeken te treffen en met *zachtmoedigheid* ook.

Wat ik van de Sociëteit in haar geheel zei geldt van vele gemeenten niet. Zij waren niet allen trouw en vriendelijk en voorkomend. Sommigen schoten in hare finantiëele verplichtingen te kort, anderen bleven om vermeende verongelijkingen van de jaarlijksche vergaderingen weg en weer anderen waren bits en scherp en beleedigend. Maar de Sociëteit trachtte het kwade te overwinnen door het goede. Zij vermaande wel de nalatigen en ze vermaande hen wel met ernst, maar altijd op welwillenden en gemoedelijken toon. Zij maakte wel strafbepalingen op verzuim, maar ze was altijd bereid om ze buiten werking te stellen als de schuldige dit vroeg en op maar één enkelen, zij het ook nog zoo zwakken grond van verontschuldiging wijzen kon. In hoe lang ze ook niet verschenen waren, elk jaar op nieuw werden de onwilligen ter vergadering uitgenoodigd en bitsheid en scherpheid en beleediging werden beantwoord met zachtheid en voorkomendheid en geduld. Treffend komt dit uit in hare houding tegenover de Zuiderklasse. Onze Sociëteit was van den beginne af verdeeld in

vier klassen, die van Harlingen, Franeker, Dockum en Sneek. De gemeenten van Hindeloopen, Koudum, Warns, Stavoren en Bakhuizen hadden daarmee geen vrede en stelden in 1706 voor, dat de gemeenten naar de ligging verdeeld zouden worden in eene Ooster-, eene Wester-, eene Noorder- en eene Zuiderklasse en dat de laatste behalve uit de voorstellende gemeenten zou bestaan uit die van Workum, Makkum, Bolsward, Santfirderrijp en Molkwerum, met andere woorden uit de meest aanzienlijke en meest welvarende gemeenten van ons gewest. De Sociëteit maakte wat de indeeling dier Zuiderklasse betreft geen bezwaar. Maar nauwelijks is deze haar wensch vervuld of zij komt met een tweeden, dat hare gemeenten niet evenals de anderen ieder twee afgevaardigden zullen zenden naar de jaarvergadering, maar dat zij te samen door twee afgevaardigden zullen vertegenwoordigd worden, die even als haar Boekhouder zitting zullen nemen in het Bestuur; met andere woorden: zij wil eene Sociëteit vormen in de Sociëteit. Hoe ongaarne ook, de Sociëteit geeft toe. Nog niet genoeg; hare administratie moet zelfstandig worden, maar met het recht harerzijds om zich tot de Sociëteit te wenden om hulp als zij daaraan behoefte heeft. Ook dit laat de Sociëteit zich welgevallen. Nog is de maat niet vol. Zij wil van de verplichting worden ontheven om de jaarvergaderingen bij te wonen. Dat is te veel, dat is afscheiding. Dat kan, dat mag de Sociëteit niet dulden. Maar wat zij wel mag, dat is pogingen aanwenden om de dwalende te overreden en tot andere gedachten te brengen. En zij doet dat zonder aarzelen, terstond. Bij haar niet de vraag of het recht niet aan hare zijde is, bij haar geen gevoel van gekrenktheid, geen bitterheid. Zij drukt bij haar streven het voetspoor van den edelen Menschenzoon. Wel moet ze den vrede hebben liefgehad, dat zij dat alles dragen wilde.

Wel moet ze van diens geest doordrongen zijn geweest, dat zij dat alles dragen kon.

Of schijnt haar gedrag u beneden hare waardigheid, in strijd met den eerbied, die zij zich zelve is verschuldigd? Maar zwak en laf is zij niet. Integendeel *met een gevoel van fierheid* is zij afgegaan op haar doel. Het zou haar niet hebben gebaat, als zij in haar jeugd den staat om hulp had gevraagd. Maar al had zij geweten dat die verleend zou zijn, zij zou niet hebben aangeklopt. Hare vrijheid, hare onafhankelijkheid was haar te lief. Ook het geringste deel daarvan wilde zij niet opofferen. Maar daarom wilde zij ook van de staatsruif niet eten. Het eenige, wat zij van den staat verlangde, was bescherming. Zijn geld begeerde zij niet, zelfs toen niet toen in het laatst der vorige eeuw hare financiën in wanhopigen toestand verkeerden. Door eigen kracht, door eigen inspanning wilde zij zich staande houden en heeft zij zich staande gehouden. Zij gevoelde zich te hoog voor giften, te fier voor onderstand.

Maar daarom ook te fier om de geschillen in haren boezem te laten beslechten door de overheid. Enkele personen deden het, enkele gemeenten eveneens. Maar de Sociëteit deed het nooit en kon het ook niet doen, omdat het in strijd was met haar beginsel. Zeker, zij wilde de overheid gehoorzaam zijn in alles waarin deze gehoorzaamheid mocht eischen, maar het gemoedsleven, de godsdienst, de gemeente was haar gebied. Daar geen inmenging van den staat. Ongeschonden moet het worden bewaard. Maar daarom ook geen rechtspraak door de overheid, maar de veeten tusschen broeders door broeders uitgemaakt.

Maar wilden zij niet weten van den staat, de staat toch wel van hen. Gedeputeerde Staten toonden het, toen zij op aandrang van de Synode, in 1722 te Harlingen ge-

houden, aan alle Doopsgezinde Leeraars van deze Provincie een Formulier van onderteekening voorleiden, waarbij deze in oprechtheid des gemoeds en zonder eenige achterhouding verklaarden in de Drieëenheid en in de voldoening te gelooven. Alle Grietslieden en Magistraten moesten de onder hun bestuur behoorende Leeraars oproepen en laten onderteekenen. Hem, die weigerde werd de predikdienst verboden en wie ondanks de weigering het toch waagde op te treden werd met honderd gouden Friesche Rijders beboet. Schrik en ontsteltenis allerwege. Niemand, één alleen uitgezonderd, niemand dacht er aan te onderteekenen. Maar daardoor bleven alle Doopsgezinde kerken gesloten. Kloek en fier was toen de houding der Sociëteit. Het kwam niet in haar op tot onderwerping aan te sporen. Trouw predikte ze aan eigen overtuiging. En zij bemoedigde en vertroostte en wist door haar beleidvol optreden eene ordonnantie te verwerven, waarbij de vroegere Resolutie werd geschorst.

Mogen wij niet zeggen dat onze Sociëteit op *voortreffelijke wijze heeft gestreefd naar het doel haar* voorgesteld?

Maar moeten wij haar dan ook geen eere geven en ons dankbaar in haar verblijden?

Geeft haar die eere, zangers en zangeressen door uw lied.

[Tusschenzang van het koor, eindigende met:

Ai ziet, hoe goed, hoe lief'lijk is 't, dat zonen
Van 't zelfde huis, als broeders, samen wonen,
Waar 't liefdevuur niet wordt verdoofd.
In zulk een huis gebiedt de Heer zijn zegen,
Daar woont Hij zelf, daar wordt zijn heil verkregen
En 't leven, dat geen dood ooit rooft.]

Was het mogelijk dat een arbeid verricht met zooveel

ernst, met zooveel wijsheid, met zooveel zachtmoedigheid en zooveel fierheid tevens zonder vruchten bleef? *Rijken zegen heeft hij gebracht;* want onze Sociëteit *heeft vele gemeenten voor den ondergang behoed.* Vele, helaas! niet alle. Op de lijst der bestaande gemeenten komen niet meer voor die van Bakhuizen, Blessum, Kollum, Kollummerzwaag, Legemeer, Nieuwezijl, Santfirderrijp, Sloten, Stiens, Tjummarum en Trijnwouden. Geen wonder. Zij hadden geen levensvatbaarheid meer en wat kan hulpe baten aan wie reeds worstelen met den dood? Maar velen hebben het haar te danken dat zij niet zijn vervloeid.

Talrijk zijn de oorzaken, die leiden tot verval. Maar een zeer voorname is het gemis aan een voorganger. Hij is het middelpunt waarom de leden zich scharen, en de gemeenschappelijke liefde voor hem is een band die ook hen vereent. Zij kennen, zij vertrouwen hem. Hij deelt in hun lief, hij deelt in hun leed. Hij is hun raadsman, hun vriend, daarom hooren ze gaarne het woord des levens van zijne lippen. En ze worden aan zijne manier van denken en redeneeren en voorstellen gewoon, ze verstaan, ze vatten hem, wat ze niet doen als telkens een ander tot hen komt. De noodige intimiteit ontbreekt, het ledental groeit niet aan, het kerkbezoek neemt af, de belangstelling begint te kwijnen, de gemeente vervalt. Hoevele vakante gemeenten hebben het niet bewezen en bewijzen het nog heden ten dage. Een herder en leeraar is onmisbaar.

Ja, maar dan moet het ook iemand zijn, die de behoeften zijner kudde kan bevredigen. Anders zoeken ze elders weide en gewoon om daar te grazen vergeten en verlaten ze de kudde waartoe ze behooren. Zoo zijn velen voor onze broederschap verloren gegaan. Zij vonden het voedsel van de wetenschappelijke ontwikkelde predikanten bij de Hervormden smakelijker dan dat van hunne onge-

oefende Leeraars en sloten zich allengs aan genen aan.

En al was ook de spijs, die zij opdischten voortreffelijk en de schotel waarop nog zoo fijn, er komt toch een tijd, waarin de uitwendige mensch verderft en het werk aan jeugdiger krachten moet worden overgelaten. Zij gevoelden het wel, de bedaagde dienaars des Evangelies en neigden ook zeer naar rust. Maar van waar moest hun komen wat zij tot levensonderhoud van noode hadden? De gemeente kon het hun niet geven; andere hulpbronnen hadden zij niet. Zij moesten wel leeraar blijven tot schade van de gemeente, tot last van hen zelven.

Welnu, dat gevaar heeft de Sociëteit voor een deel bezworen. Zij heeft door de hulp die zij verleende het bezit van een eigen Leeraar voor vele gemeenten mogelijk gemaakt. Zij heeft door de aanraking, waarin zij de voorgangers met elkander bracht en door het examen, dat zij afnam, den lust tot studie aangewakkerd, de ontwikkeling bevorderd; en zij heeft door haar Emeritaatfonds de ouden van dagen in staat gesteld om bijtijds hunne betrekking neer te leggen. Zoo heeft zij vele gemeenten voor achteruitgang gevrijwaard. Aan nieuwe heeft zij het aanzijn geschonken en aan afhankelijken zelfstandigheid.

En de gemeenten zijn immers de draagsters van Jezus' geest, het lichaam waarin hij woont, het middel waardoor hij zich openbaart en verbreidt? Wie berekent bij hoevele duizenden zij zóó de liefde voor ons beginsel heeft bewaard, hoevele vermoeiden zij rust heeft gegeven, hoevele bedroefden zij heeft vertroost, hoevele zwakken versterkt!

En zij heeft meer gedaan dan dat. Zij heeft ook onze gemeenten *nader tot elkaar gebracht.*

Wij roemen zeer in onze vrijheid. En zij is een kostelijk goed voor wie aan een warm hart een helder hoofd paart.

Maar waar het helder hoofd, de ruime blik ontbreekt, daar ontaardt ze vaak in eigenzinnigheid en leidt ze tot afzondering, tot scheiding. De geschiedenis der Doopsgezinden bewijst het maar al te duidelijk. Wat al haarkloverijen over onbeduidendheden! Wat al twisten, wat al veeten! Het schijnt soms of zij niets gevoelen van den band die hen vereent. De eene gemeente staat naast de andere zonder zich met haar te bemoeien, dikwijls zelfs tegenover de andere. Wie telt al de namen die zij droegen? O ik weet wel, dat wij het vooral aan de wetenschap en de door haar gewijzigde Bijbelbeschouwing te danken hebben, dat de punten van verschil zijn afgesleten en vereffend; maar ik meen toch ook, dat wij onrecht plegen jegens onze Sociëteit als wij haar niet voor een deel de eere geven van de verbroedering, die onder ons heeft plaats gehad. Zij heeft de verschillende gemeenten met elkaar in aanraking gebracht; zij heeft haar geleerd, dat men bij verschil van inzicht toch streven kan naar hetzelfde doel. Zij heeft verdraagzaamheid bevorderd. Zij is het middelpunt geworden waarom allen zich schaarden.

En hoevele weduwen en weezen danken haar niet, dat zij hen bijstond, toen met de droefheid de zorg over hen kwam; dat zij althans voor een deel van de laatste hen bevrijdde en zoo dat waas van stilheid en heiligheid bewaarde, dat aan de smart over het verlies der onzen van nature eigen is!

En hoevele in den dienst vergrijsde Leeraars zegenen haar niet voor hare hulp, waardoor zij den avond huns levens wel niet in weelde, maar toch met het brood des bescheiden deels in rust en vrede kunnen doorbrengen.

En hoevele kranken naar lichaam of geest ontvangen niet door haar toedoen de verpleging, die zij van noode hebben?

Al zijn Emeritaat- en Weduwenfonds ook niet onafschei-

delijk aan haar verbonden, zij is het toch die ze in het leven heeft geroepen en ik geloof niet, dat wij zonder hare medewerking zelfs nu nog in het bezit dier fondsen ons zouden mogen verheugen. En dan zijn er nog de honderden uit den vreemde, wier honger zij heeft gestild, wier dorst gelescht, wier nooden gelenigd, wier smart verzacht, wier wonden genezen. Ja als de stemmen der door haar beweldadigden zich vereenden, zij vormden samen een machtig koor en hooggestemd en krachtig was het lied aangeheven haar ter eere. Zouden wij niet onze tonen daaronder mengen, wij, die niet alleen den zegen aanschouwen door haar gebracht, maar ook zelven in dien zegen ons verheugen?

Wat *rijke stof tot vreugde biedt het heden* niet aan? Hoe zonnig is het in vergelijking met het verleden? Het is zoo, de behoeften nemen toe; maar waar de vaderen alles moesten samenbrengen, daar putten wij uit een fonds dat, door hunne liefde voor hunne beginselen, door hunne piëteit en milddadigheid tot eene aanmerkelijke hoogte is gestegen. Het beekje is een breede stroom geworden, die zware lasten torscht.

En hebben wij niet een krachtigen steun, dien het voorgeslacht moest ontberen in de Algemeene Doopsgezinde Sociëteit, die geen gewesten kent, maar alle hulpbehoevende gemeenten, waar ook gevestigd, bijstaat en dat met milde hand?

En hebben wij niet een machtigen bondgenoot in het Verhoogingsfonds, waaraan de naam van onzen de Hoop Scheffer is verbonden, wiens aandenken wij met trouwe liefde bewaren in het dankbaar hart?

En hoeveel is niet bovendien ten goede bij ons veranderd? Het was voor 1855 nooit gebeurd dat onze Sociëteit alle Friesche gemeenten omvatte. Velen bleven verre en

van wie zich aansloten scheidden om allerlei redenen zich af. Nu was deze ontevreden en kwam niet op, dan was die verongelijkt en bleef weg. In 1839 ontbraken, blijkens de klacht door BLAUPOT TEN CATE in zijne Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland aangeheven, nog altijd een paar schakels aan de keten, die Frieslands gemeenten omspande. Zij werden ingevoegd; andere zijn niet uitgevallen. Geene gemeente meer in ons gewest, die tot onze vereeniging niet is toegetreden. Allen omsnoert ze, allen vereent ze.

Wat wapengekletter daarbuiten, wat felle twist, wat heete strijd! Zóó — of erger nog was het eens onder onze geloofsgenooten. Om allerlei beuzelingen ontstaken ze in drift, en zij scheidden zich van elkander af en zij stonden tegen elkander over. En nu — waar zijn de Vlamingers, de Friezen en Waterlanders? Zij behooren tot de geschiedenis en vele Doopsgezinden van onze dagen kennen hunne namen zelfs niet meer. Waar zijn de geschillen over dompelbak en kleeding en allerlei onbeduidendheden? Ze zijn voorbij. De drie gemeenten in Leeuwarden zijn vereenigd, de twee gemeenten te Hindeloopen en te Molkwerum zijn saamgesmolten, de twee of meer gemeenten te Grouw, te Joure, te Oldeboorn zijn tot één geworden. Onze Friesche Doopsgezinde wereld gelijkt niet meer op een rijk, dat in zich zelf is verdeeld, maar op een huisgezin welks leden in liefde en vrede samenwonen. Zeker ook onder ons heerscht verschil van zienswijze, hoe zou het anders? — maar het schaadt de goede verstandhouding niet; want niet de leer geldt ons het meest, maar het leven als de openbaring van den vromen, den reinen, den liefdevollen zin des harten. Daarom smaken wij de weelde van de eenigheid des geestes, daarom weten wij bij eigen ervaring, hoe goed, hoe lieflijk 't is, dat zonen van 't zelfde huis als broeders samenwonen. En anderen prijzen ons niet alleen

gelukkig, maar al dat getwist en al die verdeeldheid en al die partijschap elders moede, komen zij tot ons en sluiten zij aan ons zich aan.

En wat van de verhouding van onze gemeenten onderling geldt, dat geldt ook van hare verhouding tot de Hervormde kerk. Hoeveel gunstiger is zij niet geworden! Onze kerken behoeven in haren bouw hare bestemming niet meer te verbergen. Ze staan niet meer in achterbuurten voor het oog verscholen, door stegen alleen toegankelijk. Aan hoofdstraten en pleinen verrijzen zij, aan haren vorm kenbaar, met torens soms gekroond, allen tot ingaan noodigend. De Hervormde kerk treedt niet meer aanmatigend als te voren op en eigent zich niet meer toe wat voor onze gemeenten is bestemd. Geen Synode maakt nu nog bepalingen, die ons binden of ontwerpt formulieren, die door ons geteekend moeten worden. Geen Hervormd predikant laat nu nog Doopsgezinde Leeraars tot zich roepen om een onderzoek in te stellen naar hunne rechtzinnigheid, en geen van onze voorgangers wordt op hunne aanklacht van zijne bediening ontzet, zooals eens onze voortreffelijke Stinstra en vele anderen meer. De Hervormde kerk is niet meer de hooge, van wier genade wij leven, die ons, zij het dan ook noode, wel dulden wil. Neen, onze Sociëteit is hare zuster geworden en schrijdt vrij en fier daarheen. Onze voorgangers treden in hare kerken op, hare predikanten gaan onze gemeenten voor. En waar het om verbouwing of andere redenen noodig is, daar houden de Hervormden hunne godsdienstoefeningen in de bedehuizen der Doopsgezinden en komen de Doopsgezinden in de tempels der Hervormden saam. De verdrukte is vrij, de gedulde is erkend, de mindere is de gelijke geworden en banden van vriendschap en liefde omstrengelen wie vroeger maar al te vijandig tegen elkander overstonden.

En niet minder groot is de gunstige verandering in onze verhouding tot den staat. Wij zijn in zijn oog geen bastaarden meer, die tevreden moeten zijn met de kruimkens die van de tafel zijner kinderen vallen; wij zijn wettige zonen en dochteren geworden, aan wie hij de bescherming en vrijheid verleent, die hij aan anderen gunt. Hij verbiedt het aanvaarden van legaten ons niet, hij dringt geen leeningen ons op, hij schrijft geen geloofsbelijdenis ons voor, hij oordeelt onze overtuiging niet, hij zet niet af, hij bant niet uit. Hij biedt zelfs hulp aan wie die vragen en aannemen willen. Inderdaad in vergelijking met het verleden *is het heden zonnig.* Wat zou ons beletten feest te vieren met opgewekten zin en blijden geest?

De toekomst misschien? Maar voor het bestaan van onze Sociëteit behoeven we toch niet beducht te zijn. Eene vereeniging op zulk een grondslag gebouwd en strevende naar zulk een doel kan niet wankelen. Haar verleden is een waarborg voor de toekomst. Zij heeft menigen storm het hoofd geboden; zij zal, zoo noodig, die verder kunnen weerstaan.

En waarom zouden wij aan haar arbeidsvermogen twijfelen? Zij heeft zegen verspreid. Zij zal zegen verspreiden. Ja meer dan ooit heeft zij thans reden tot ootmoedigen roem; want de dag nadert, waarop iedere gemeente zich in het bezit van een eigen Leeraar zal mogen verheugen. En dat is het immers wat zij wil? Zou zij zich niet verblijden, nu zij haar doel nabij is en hare kinderen erlangen zullen, wat zij zoo lang ontberen moesten en toch zoo dringend van noode hebben? Het is waar, het zal offers van haar vragen, zware offers; want het getal der gemeenten, die hare hulp inroepen, neemt steeds toe, omdat de bron der inkomsten van hare leden steeds trager vloeit en trager. En hoe meer vakatures worden vervuld, te hooger

zullen de behoeften klimmen. Wat nood! Wat zwakke zielen met bange zorg vervult, prikkelt krachtige naturen tot inspanning en zoo was immers de natuur van onze Sociëteit. Zou zij wankelmoedig worden, zij die de banier des geloofs ontplooit en verder planten wil? Zou zij vreezen, zij die zoovele en zoo ernstige bezwaren is te boven gekomen? Zou zij voor offers deinzen, zij die zoovele en zoo groote heeft gebracht? Hoe! zij zou een werk laten steken van zooveel inspanning, van zooveel liefde, van zooveel toewijding! Zij de smalende aanmerking uitlokken, dat zij den toren dien zij begonnen is te bouwen niet voltooien kan! Adeldom verplicht. Wie een verleden heeft als zij moet groot zijn in dienstvaardigheid en milddadigheid. Zij moet doen, wat zij vermag.

Maar wat vermag zij zonder de hulp van hare leden? Dat wij haar die schenken! Ons zal het goed zijn, dat wij ophouden met teren op de schatten onzer vaderen en afstaan van het onze. De belangstelling in onze Sociëteit zal grooter, de band die ons vereent zal nauwer worden en krachtiger klopt de pols van het hooger leven. Schoon niet waar? Als het kon, is het antwoord. En waarom zou het dat niet? Het woord is waarachtig, waar een wil is, is een weg. Zoo arm zijn we niet dat we onze kracht vereenend niet in de behoeften der mingegoede gemeenten zouden kunnen voorzien. Als maar de geest van onze vaderen in ons is, als wij ons beginsel maar lief hebben, zal het aan offervaardigheid ons niet ontbreken. En omdat ik aan die liefde niet twijfel, meen ik dat onze Sociëteit reden heeft om ook met het oog op de toekomst zich dankbaar te verblijden.

Ja, want zij heeft eene schoone roeping. Allerwege openbaart zich een drang naar scheiding van kerk en staat. Men gevoelt, dat zij niet moeten ingrijpen in elkanders

gebied. De staat zal heerschen over de kerk of de kerk zal heerschen over den staat. Onze vaderen hebben het ondervonden; Hongarije wordt het gewaar, en wij zouden het ervaren zoodra het clericalisme de teugels van het bewind in handen kreeg. De staatskerk werd geboren, de vrijheid onderdrukt. Zelfs nu nog meet de om zijne vrijheid hooggeroemde Nederlandsche staat met twee maten en onthoudt aan sommigen wat hij aan anderen geeft. Dat kan, dat mag niet zijn. De banden moeten losgemaakt. Losgemaakt! De schrik slaat velen om het hart; want wat is dat anders dan de ondergang der kerk? Aan ons te toonen, dat zij zonder de hulp van den staat bestaan kan niet alleen, maar zich krachtig ontwikkelen en invloed ten goede oefenen in wijden, wijden kring. Maar dan moeten wij ook te fier zijn om tegen den staat te leunen en door onze offervaardigheid de onafhankelijkheid van onze Sociëteit bewaren.

En even onmisbaar als de steun van den staat schijnen velen geloofsbelijdenissen voor de kerk. De vaderen hebben ze gemaakt, de kinderen gaan voort in het door hen gebaande spoor. En zij verdedigen ze met kracht en roemen er in als een noodzakelijk vereischte, als eene volstrekte voorwaarde voor de eenheid der kerk. Hoe jammer! De godsdienst wordt gebonden, de ontwikkeling wordt belemmerd en verdeeldheid en verbittering en eigengerechtigheid zijn de vrucht. Aan ons om te toonen dat de gemeenten voor haar onderlinge éénheid dergelijke hulpmiddelen niet van noode hebben. Maar dan moeten we één zijn in den geest, dan moeten wij groot zijn in geloof, dan moet de band der liefde ons altijd en vast omsnoeren, dan moeten we één hart zijn en ééne ziel.

En wat is in veler oog eene kerk, welker gemeenten zelfstandig naast elkander bestaan en beslissen en beslui-

ten naar haar welbehagen? Besturen moeten er zijn, lagere en hoogere en hoogste en Reglementen die allen binden en waaraan allen zich moeten onderwerpen. Aan ons om te toonen dat dat gezag gemist kan worden, waar het gezag van God wordt geeerd en de geest van Jezus de harten vervult. Maar dan moeten wij niet alleen eigen vrijheid handhaven, maar ook met onkreukbare trouw die van elkander eerbiedigen; maar dan moet onze Sociëteit ook een toonbeeld zijn van orde, van eenheid, van vrede.

Is dat geen schoone, geen eervolle roeping, dat geen roeping waardoor ze velen tot zegen wezen kan? Zou ze naar de vervulling niet trachten en trachten met al haar vermogen? Is dat niet de plicht der dankbaarheid jegens God, door wiens hulpe zij twee eeuwen lang heeft gestaan en staat tot op dezen dag? Is dat niet de plicht der piëteit jegens onze vaderen, die zooveel ijver betoond en zooveel gaven geofferd en zooveel lijden verduurd hebben? Eischt dat niet liefde voor het beginsel, waarin zij roemt, dat zij bewaren en verbreiden moet? Vordert dat niet de genegenheid voor de gemeenten, wier eere zij zoekt, wier heil zij wil? En gebiedt niet het gevoel van eigenwaarde om rijker en beter aan de kinderen over te leveren wat zij van de vaderen heeft ontvangen, om toe te zien, dat het nageslacht haar zegenen kan om hetgeen het haar te danken heeft, zooals wij het doen die voor ons waren?

Ja verleden en heden en toekomst, zij bieden rijke stof tot dankbaarheid. Hoe zouden we ons dan niet verheugen, verheugen van heeler harte? Hoe niet de bede slaken dat God onze vereeniging behoede? Hoe niet het voornemen opvatten om ons vast aaneen te sluiten en door eendracht sterk haar te schragen, opdat zij weldoe en zegene en hoog houde het beginsel, dat zij vertegenwoordigt en dat verre

van verouderd als de zuurdeesem het meel de gansche kerk van Jezus doordringen moet.

Weest gij onze tolken, zangers en zangeressen, en wekt ons op en vuurt ons aan door het aanheffen van uw lied.

[Het koor zong: Behoed' u God, o broederkring! enz.]

Gij zoudt mij, en terecht, van plichtverzuim beschuldigen als ik hier eindigde. De piëteit voor de dooden moet haar woord nog spreken. Er zijn onder hen weinigen, wier naam in wijden kring zal worden bewaard. Maar velen hebben door hunne toewijding zich verdienstelijk gemaakt jegens onze Sociëteit. De Boekhouders bovenal, wier gering getal van zeven, voor zoover zij Secretaris tevens waren, wel bewijst dat de gave der volharding de hunne was. Het zijn Gillis Vermeersch, Simon Joh. Stinstra, Robijn Arjensz, Claes Fontein, allen van Harlingen, Klaas Oenes Gorter, Pier Zeper en Dirk Zeper van Leeuwarden. Den laatste hebben velen onzer nog gekend, den stoeren man met zijn hart vol liefde voor onze Sociëteit en alles wat haar betrof. Wij erkennen dankbaar, dat wij hun veel zijn verplicht, wij wijden hun onze eerbiedige hulde, wij zegenen hunne nagedachtenis.

En aan het woord van piëteit voor de dooden paart zich een woord van dank aan de levenden.

Aan u vooreerst, Afgevaardigden van de Algemeene Doopsgezinde Sociëteit, die door uwe komst van hare deelneming ons verzekert. Zij de jongere, is onze meerdere geworden; onze meerdere in vermogen, onze meerdere door den omvang van hare werkzaamheid, onze meerdere bovenal door hare kweekschool, die onze gemeenten van Leeraars voorziet in staat om hare behoeften te bevredigen en de vergelijking met predikanten van andere kerkgenootschappen

door te staan. Aan hare krachtige hulp hebben vele van onze gemeenten haar voortdurend bestaan te danken. Hoe zouden we ons niet in haar verblijden, hoe niet den wensch ontboezemen dat zij bloeie, hoe niet de belofte afleggen dat wij haar trouw ter zijde zullen staan bij het streven naar haar edel doel!

Dien wensch koesteren we ook voor u, Afgevaardigden van de Groninger Sociëteit. De uwe en de onze zijn voor een deel althans loten van éénen stam. Bijna eene eeuw gingen ze samen. De zusters zijn zelfstandig opgetreden, maar al hebben ze ieder haar eigen huis betrokken, de band tusschen haar is niet verscheurd, uwe tegenwoordigheid te dezer plaatse strekt ons daarvan ten onderpand. Wij waardeeren haar zeer en zijn er u erkentelijk voor.

Dat zijn we ook u, Hoogleeraren aan onze kweekschool, die wel van uwen kostbaren tijd aan uwe gewichtige taak hebt willen ontwoekeren en u de moeite geven om herwaarts te komen. Hoe gelukkig zouden onze vaderen zijn geweest als zij mannen in hun midden hadden mogen zien met zooveel kennis toegerust. En wat zijn wij u niet verplicht! Aanvaardt onzen dank met de bede, dat het u gegeven worde het licht hoe langer hoe helderder te laten stralen, het licht der wetenschap in de hoofden, het licht der vroomheid in de harten. En zij dit uw loon, dat onze broederschap zich krachtig ontwikkelt, en leeraren en gemeenten beide, zich bewust van hetgeen zij u verschuldigd zijn, u hoogachten en u eeren.

Dat zijn wij ons bewust met betrekking tot u, gemeente van Leeuwarden, vertegenwoordigd door haren Kerkeraad. Twee eeuwen lang vergaderde onze Sociëteit in uwe kerk. Twee eeuwen lang hebt gij vriendelijk en gastvrij haar ontvangen. Aangenaam was het ons u een bewijs van waardeering te kunnen schenken in de uitnoodiging om

deel te nemen aan ons feest. Wij stellen het op hoogen prijs, dat gij aan haar gevolg gegeven hebt en verzoeken u vriendelijk om bij uwe gemeente de tolken te zijn van onze erkentelijkheid en onzen wensch haar over te brengen, dat zij de eervolle plaats behoude, die zij inneemt in onzen broederkring en een groenende rank blijve aan den levenden wijnstok.

Wat is ons niet door haar geworden en wat gewordt ons niet door haar nog heden! Onze financiëele commissie in de eerste plaats. Moeilijk was de taak u aangewezen. Gij moest onzen Attema vervangen met zijn helder hoofd en zijn warm hart voor alles wat Doopsgezind was, voor onze Sociëteit inzonderheid, met zijn veelvermogenden invloed. Gij moest de plaats innemen van GRATAMA en MENALDA, mannen wier naam een zoo goeden klank in ons midden heeft. Maar de opvolger is den voorganger, de zonen zijn de vaderen waardig. Welke bezwaren de tijdsomstandigheden u ook opleveren, gij blijft ijverig en nauwgezet ons dienen met uwe gaven. U onze hulde, u de hulde van rustende Leeraren, van weduwen en weezen! Hoe hoog moet bij die gedachte het hart u kloppen, u inzonderheid Boekhouder van het Emeritaatfonds, dat heden zijn halve eeuwfeest viert. Heil u daarmee en heil ook ons; want dat vijftigjarig bestaan bewijst, dat het op een goeden grondslag is gebouwd en goede hope voor de toekomst geeft. Moge God u samen nog lang voor onze vereeniging sparen en zij dit uwe voldoening, dat gij de instelling waaraan gij zooveel tijd en zooveel moeite ten offer brengt ziet beantwoorden aan haar doel en heil en zegen verspreiden over onze gemeenten.

Dat zij ook uwe voldoening, Secretaris van onze Sociëteit, wiens levenszon reeds de westerkim nadert. Uwen voorganger, onzen waardigen HULSHOFF, in nauwkeurig-

heid, in welwillendheid, in ernst en toewijding overtreffen, dat kunt gij niet. Dat zou niemand kunnen. Maar terwijl gij daarin zijn evenknie zijt, gaat gij in geest en meesterschap over den vorm hem te boven. Twintig jaar lang heeft onze Sociëteit daarvan genoten. Zij acht en zij eert u. En vurig wenscht zij, dat zij nog lang daarvan genieten mag en dat het bewustzijn van haar ten zegen te wezen uwen verderen levensavond mag verhelderen.

En hoe zou ik kunnen eindigen zonder een woord van dank aan u, Zangers en Zangeressen, die van uwe niet gemakkelijke taak u zoo uitnemend hebt gekweten en daardoor de feestelijkheid van deze ure in niet geringe mate verhoogd. Krachtiger dan het woord van den enkelen persoon is het lied van het Zangerenkoor. Dieper dringt het door, machtiger grijpt het aan. Rein genot hebt gij ons bereid. Gij hebt het gedaan ten koste van veel studie, van veel moeite en veel tijd. Ontvangt onzen dank daarvoor met den wensch, dat uw koor bestendig in de belangstelling van zijne leden zich verheuge en zoo niet alleen u zelven genoegen bereide, maar ook een bron van stichting voor zeer velen worde.

Schoon is de harmonie in de wereld der tonen. Schooner is zij in de wereld der menschen. Dat zij wone en onder Gods zegen blijve wonen in onze Sociëteit.

Ik heb gezegd.

[Nazang van het koor.]

TWEE EEUWEN GELEDEN [1]).

EENE ZWITSERSCHE GESCHIEDENIS.

ERNST MÜLLER naverteld.

Met zacht-roode tinten kleurt de ondergaande herfstzon de toppen der Alpen in het Berner Oberland. Blauw welft zich de hemel boven het dal, waarover een lieflijke rust ligt uitgespreid. Op dezen Zondagavond van September 1692 ademt alles er vrede: vrede op berg en in dal, vrede over weide en hof.

Maar de vrouw, die voor de woning der eenzame hoeve is gezeten ginds aan de overzijde van de Ilfis, schijnt in die stemming der natuur niet te deelen. Geen vrede is het dien haar gelaat uitdrukt, veeleer zware zielestrijd, te oordeelen naar het onrustig, soms ook weemoedig starend oog, naar dien pijnlijken trek om den mond en de tranen, die telkens bij haar opwellen. Zij heeft geen oog voor het heerlijk natuurtafereel, dat zich voor haar ontrolt.

---

1) Het verhaal, dat hier den lezer wordt geboden, is bewerkt naar een opstel in het *Kirchl. Jahrbuch für den Kanton Bern, Bern* 1893. *Langnauer Täufer vor* 200 *Jahren.* Het is van de hand van ERNST MÜLLER, hier te lande door zijn „Gebed des Heeren" en „De gelijkenis van den verloren zoon" niet onbekend, schrijver van eene *Geschichte der Bernischen Taufgesinnten*, 1895, die op grondige bronnenstudie berust.

In haar hart vindt het vesperklokje, dat door het dal zich laat hooren, geen weerklank. 't Zijn droeve gedachten, die de ziel van vrouw Anni Steiner vervullen. Daar doemen uit het verleden allerlei beelden voor haar op, die de wonde, zóó kort geleden geslagen, weêr opnieuw doen bloeden. Zij ziet haar zoon weder voor zich, haar eenigen, slanken, blonden zoon, zooals hij opwies tot lust en vreugde zijner ouders. Hoe hadden Uli en zij op dien jongen al hunne hoop gevestigd. En hoe rampzalig was 't met hem afgeloopen! Drie jaren was hij weg geweest als soldaat en, toen hij terugkwam, toen was hij niet meer de oude, lieve Niggli, maar verwilderd, overgegeven aan spel en drank, afkeerig van allen geregelden arbeid. Vergeefs was al het bidden en smeeken der ouders geweest. Hij had een liederlijk leven geleid en schande gebracht over hun hoofd.

Op de markt te Langnau had hij te pronk gestaan en sinds dien tijd was hij uit de streek verdwenen zonder iets meer van zich te laten hooren, totdat nu onlangs het bericht kwam, dat te Krattigen aan het Thunermeer een molenaar hem in een twist had doodgeschoten.

Arme moeder! Moeilijk valt het een kind te verliezen; moeilijker, wanneer het een eenig kind is; nog moeilijker, wanneer dat kind sterven moet op een leeftijd, waarop het der oudren steun kon zijn; maar het allermoeilijkst zeker, wanneer het sterft door eigen schuld, ver van de ouderlijke woning, met vloek beladen, anderen nog met zich slepend in het verderf. De treurende moeder zag voortdurend het beeld voor zich van den aanvalligen knaap, van den krachtigen, vroolijken jongeling, zooals hij thuis was opgegroeid. Dan ging haar eene huivering door de leden: zij zag hem aan den schandpaal, en dan weêr vermoord, badende in zijn bloed. Zij zag hem verworpen voor Gods rechterstoel, veroordeeld, gepijnigd door helsche geesten; zij hoorde

zijne ziel ronddolen, rusteloos, jammerend en klagend met den huilenden nachtwind.

Waar kon zij troost vinden? Bij hare verwanten en vrienden? maar zij voelde wel, dat ook deze haren zoon voor door God verstooten hielden en geen medelijden met haar hadden. Haar man was stroef en in zichzelven gekeerd. Zijne smart uitte zich als haat tegen de menschen, wier offer zijn zoon geworden was. Vond zij troost bij de Kerk? Bij deze stond het vast, dat Niklaus Steiner zijn verdiende loon ontvangen had voor tijd en eeuwigheid.

Zóó zit Anni ook op dezen Zondagavond weder in droeve gedachten verdiept. Was er maar één, die haar begrijpen en haar troosten kon.

Daar komt de stille Leni Wiszler haar een bezoek brengen en zet zich naast haar op de bank. Blijde dat zij een geopend oor vindt voor hare klachten, stort Anni voor de vriendelijke buurvrouw haar hart uit. En zij doet dat niet te vergeefs. Leni begint in zachte, teedere woorden haar er meê te troosten, dat men het kruis van Christus naar zijnen heiligen wil moet dragen.

»Ziet ge, Anni", gaat zij voort, »de menschen heerschen over elkander; de overheid stuurt om geld te verdienen hare onderdanen in den oorlog, waar zij leeren rooven en stelen en zich dronken drinken, en dan worden zij door diezelfde overheid bestraft. De predikanten zijn weêr de dienaren van die wereldlijke regeering, en de gewone menschen wreken zich zelven als een misdrijf aan hen is gepleegd. Dat alles, wat gij zoo ziet en beleeft, Anni, dat is de wereld, en deze wereld is verre van God. Maar Christus heeft een ander rijk gesticht. Hij zegt: »de wereldlijke vorsten heerschen over de volken en de grooten gebruiken macht over hen; doch alzóó zal het onder u niet zijn." Hij heeft tot Petrus gesproken: »steek uw zwaard in de

scheede". De apostel leert: »dat geen onreine deel heeft aan het rijk van Christus", en aan de Galaten schrijft hij: »zoo een mensch overvallen ware door eenige misdaad, gij die geestelijk zijt, onderwijst hem met zachtmoedigen geest". En aan de Romeinen: »wreekt u zelven niet, mij komt de wraak toe; Ik zal het vergelden, spreekt de Heer". Maar, zooals Christus het hebben wil in zijn rijk, zóó gaat het hier niet. Juist het tegenovergestelde gebeurt in de wereld. Doch de Heiland heeft ook gezegd: »in de wereld zult gij verdrukking hebben; doch hebt goeden moed, Ik heb de wereld overwonnen". »Wie overwint, Ik zal hem geven met mij te zitten op Mijnen troon".

Zoo troostte Leni de arme vrouw en hare woorden drongen als balsem in het gewonde hart. Lang, nadat zij vertrokken was, peinsde Anni er nog over en ook de volgende dagen ging het gesprek van dien avond haar niet uit de gedachten. Ja, Leni had gelijk: men was in eene jammerlijke, van God verlaten wereld, in eene wereld die de oorzaak is van alle ellende. Daarom kon men eerst tot vrede komen, als men deze wereld ontvluchtte en zijn troost zocht bij hen, die zich van de wereld afzonderen en geen deel aan haar willen hebben. Daarbij dacht zij aan Leni en hare broeders en zusters, aan Bracher's Oswald en zijne vrouw in Frittenbach en aan vele anderen, die tot de stillen in den lande behoorden en zich verre hielden van het gewoel en genot der wereld. Toen kwam bij haar het verlangen op om bij dezen ook eens haren troost te zoeken. Zij behoefde immers daarom niet tot hunne gemeenschap toe te treden. En op zekeren morgen, terwijl Steiner naar Burgdorf ter markt was, ging zij op weg naar Längenbach, naar Kaspar Lüthi, den leeraar der Doopers, dien zij als een stil en vroom man van vroeger kende. Onderweg was het haar wel wat beklemd om het hart; het was haar, als deed zij

een beslissenden stap, als rukte zij zich los van al hare levensbetrekkingen om eene nieuwe, onzekere toekomst tegemoet te gaan, zóó duister en toch ook weder door een vriendelijk licht beschenen. Maar was zij niet in de hand eener Hoogere Macht, die haar op dezen weg geleid had en ook verder veilig zou leiden?

Kaspar Lüthi begroette haar minzaam. Hij was een lange, statige man met grijze haren en grijzen baard. Op zijn gewone, vriendelijke manier noodigde hij de vrouw te gaan zitten en gaf hij in de keuken een wenk, dat men voor warme melk zou zorgen.

Anni begon met te zeggen, hoe zij in Kaspar altijd een bijzonder vertrouwen had gehad en daarom nu, nu zij behoefte had aan troost, tot hem kwam. Haar jongen, haar Niggli, was verloren gegaan, onbekeerd, in zijne zonden, de eeuwigheid in. En zij verweet zich, dat het grootendeels haar schuld was. Zij had hem zeker te weinig vermaand en hem maar aan het wereldsche leven gewaagd. Later, toen hij uit den oorlog terugkwam, had zij wel willen herstellen wat zij verzuimd had, maar God had geen zegen meer gegeven aan hare woorden en vermaningen. Zij had het goed willen maken, maar had den verkeerden weg ingeslagen. En nu was zij met hem onder hetzelfde oordeel en dat in eene wereld, waarin geen troost en geen zielevrede te vinden zijn. Zij was zoo eenzaam en verlaten, zij merkte wel hoe de rustelooze geest van haren vermoorden zoon ook haar wilde grijpen en mede in het verderf trekken. Zij wist geen andere redding meer dan uit die wereld te gaan en het Koninkrijk Gods te zoeken. Als iemand het haar maar wilde toonen!

»Anni", sprak de doopsgezinde leeraar, »wanneer gij soms meent, dat *ik* u den weg naar het Koninkrijk van God kan wijzen, dan hebt gij het mis. Een Ander dan

ik heeft gezegd: »Ik ben de weg en de waarheid en het leven. Niemand komt tot den Vader dan door mij". Uw zoon heeft het zwaard genomen; daarom moest hij door het zwaard vergaan, onverschillig of dat nu geschiedde door het wapen van een moordenaar of door dat van de overheid. Het gebod geldt voor alle menschen: »Gij zult niet doodslaan.» Volgens de gerechtigheid, die bij de wereld geldt, heeft hij zijn verdiende loon ontvangen. Ga naar de overheid en zij zal den molenaar te Krattigen het hoofd laten afslaan. Ga naar uwen dominé, naar Moschard, en hij zal zeggen, dat de misdaad is verzoend als de molenaar op het schavot is vermoord. Hij zal u zeggen, dat gij u over uw zieleheil volstrekt niet ongerust behoeft te maken, omdat gij als een onmondig kind in de kerk zijt gedoopt en uwe zonden daarmeê afgewasschen zijn. Hij zal u ook zeggen, wat gij te gelooven hebt. De geleerde menschen hebben dat onder elkaâr vóór nog geen 20 jaar uitgemaakt. Zij gebruiken daarvoor een heel geleerd woord en noemen het *Consensusformule* [1]). Het eenvoudige en zuivere woord Gods is voor hen niet goed genoeg meer. Daarover kan men niet zoo disputeeren en disputeeren moeten die geleerde heeren. Zij moeten een godsdienst hebben dien een landman niet begrijpen kan, de landman die niets dan zijn bijbel tot zijn dienst heeft. Want, wanneer wij eenvoudige lieden alles begrepen, dan zouden zij niet meer over hunne schapen kunnen regeeren. Ga maar naar Ds. Moschard, Anni, en hij zal u de Consensusformule voorlezen. Vraag er hem om, dat zal hem pleizier doen. Maar wat zoekt ge bij mij? Ik weet immers niets, ik ben niet gestudeerd en niet wettig aangesteld. Ik ben maar een ketter

---

1) Kaspar bedoelt hiermede de »formula Consensus", eene streng calvinistische geloofsbelijdenis, in 1674 te Zurich opgesteld. — De Vert.

en een dwaalleeraar; wie weet wanneer ze mij onthoofden of verdrinken?"

»Spreek toch niet zoo, KASPAR", smeekte ANNI hem, »ik weet, dat gij een vroom man zijt, en dat allen wijd en zijd u achten en eeren, ook dat gij zeer vertrouwd zijt met Gods Woord. Daarom moet gij een arm vrouwtje, dat tot u komt, niet verstooten en haar geen troost weigeren."

»Maar ik wil je verstooten! Weet ge niet, dat de landvoogd mij met het hok in den toren heeft gedreigd, indien ik voortga met voor de broeders de Schrift uit te leggen? Spelen, kegelen, drinken, dat is wel geoorloofd, maar met de broeders bidden en den bijbel lezen, daarop staat galeistraf. Leden van onze gemeenten versmachten op de roeibanken der galeien van Venetië. En gij, ANNI, wat voor dwaasheid voert ge toch uit, dat ge tot mij komt? Wilt ge dan ook uit het land gebannen worden? Wilt ge in den toren te Bern wegkwijnen in ellende? Weet ge niet, dat er staat geschreven: »zoo iemand tot mij komt en niet haat zijn vader, moeder, vrouw, kinderen, broeders, zusters, ja ook zijn eigen leven, die kan mijn discipel niet zijn?" Maar dat kunt gij niet. Neen ANNI, gij *kunt* het kruis van Christus en den dood niet op u nemen, zelfs niet den haat van uwen ongeloovigen man. Daarom, ga naar huis en bemoei u niet met hen, die als eene gemeente des Heeren als broeders en zusters samen leven. »De wereld haat hen; want zij zijn niet van de wereld, gelijk ook Ik niet van de wereld ben." — Maar wat is dat? Daar komt waarlijk Ds. MOSCHARD regelrecht op mijn huis aan. Dat kan niet veel goeds beteekenen. Die man heeft mij nog nooit zegen in huis gebracht. ANNI, ga in die slaapkamer daar; anders brengt ge u zelf en mij in het ongeluk."

Met moeite liet ANNI zich overreden om het vertrek te verlaten. Zij speurde reeds nu iets van martelaarsgeest in

zich en zou althans nooit meer toegeven, dat een predikant recht heeft om voor te schrijven, waar zijne schapen troost en vrede voor hunne ziel moeten zoeken, waar niet.

De predikant trad binnen, door KASPAR LÜTHI vriendelijk verwelkomd. Hij droeg zwarte slobkousen, gespschoenen, mantel en baret en een langen stok met zilveren knop. 't Was een man op gevorderden leeftijd, gezet en waardig van voorkomen. Na de gewone plichtplegingen kwam hij met het doel zijner komst voor den dag.

»KASPAR LÜTHI, gij hebt eene dochter te Winley, die met den jongen HANS GERBER samenleeft. Dat is een geheim huwelijk, want zij zijn niet volgens christelijk gebruik met elkander naar de kerk geweest. En dit mag niet geduld worden: gij moet òf uw meisje weder bij u in huis nemen òf, wanneer zij deugdzame echtelieden willen zijn, dan moeten zij hun huwelijk wettigen door openlijken kerkgang. Wilt gij zorgen dat dit gebeurt?"

»Zeker niet", antwoordde LÜTHI, »echtelieden mogen niet tweemaal getrouwd worden. Zij hebben hunnen echt gesloten, even braaf en eerlijk als ieder ander. Bewijs u mij uit de Schrift, dat dit alleen in uwe kerk geschieden mag."

»Er is wel meer plicht, wat niet in den bijbel staat; en zeker het is Gods wil, dat in alle dingen orde en tucht heerschen en dat men de overheid gehoorzaamt. Gij weet, dat de wet geen huwelijk erkent, dat niet door den predikant is ingezegend en ingeschreven in de kerkboeken. Wanneer dit niet gebeurt en er komen kinderen, dan kunnen wij ze niet anders inschrijven dan als onecht, en valt er later te erven, dan kunnen wij de kinderen geen vaderlijk erfdeel toewijzen. Daarom komen wij voortdurend in allerlei moeilijkheden, alleen omdat gij, Doopers, u niet naar de wetten wilt voegen."

»Zeg niet, waarde heer", gaf de Dooper ten antwoord,

»zeg niet, dat wij ons niet naar de overheid voegen. Wij betalen alle belastingen, die van ons geëischt worden. In de gemeente Gods echter heeft geen wereldsche overheid en geen zwaard recht van spreken, want in de gemeente zal niemand heerschen maar zal de een den ander dienen. Wanneer nu mijne dochter een huwelijk sluit, dan kan een leeraar der gemeente met hen bidden en hebben zij daartoe geen dienaar der staatskerk noodig."

»Maar wij zijn door de overheid daartoe aangesteld."

»Gij zijt door de wereld daartoe aangesteld en gij zijt van de wereld en gij preekt naar de wereld. Wij echter zijn door de gemeente beroepen die zich van de wereld bekeerd heeft, en als preekers hebben wij de inwendige roepstem Gods gekregen."

»Hoe wilt gij uitmaken, wie die inwendige roeping van God ontvangen heeft en wie niet?"

»Hij heeft haar ontvangen, wiens leven met zijne leer in overeenstemming is."

»Dan moest ieder, die niet aan den drank is, een geroepen predikant zijn."

»Bij u, dominés, ziet men in ieder geval de ware vruchten nog niet, want het is niet genoeg tegen afgodsbeelden en mis te ijveren. De apostelen hebben zich afgescheiden van de wereld en hebben geen gemeenschap met haar gehad; zij hebben de onwaardigen, het slechte zuurdeeg afgescheiden, en hebben zichzelven voor God onstraffelijk bewaard."

»Maar, vriend, de kerk is niet de gemeenschap der heiligen, zij is de akker, waarop het zaad gezaaid wordt en het onkruid wast te midden der tarwe. Behalve die zichtbare kerk is er echter nog eene onzichtbare kerk; dát is de gemeenschap der heiligen".

»Neen, neen, de akker is *de wereld*; in de wereld is

er onkruid, maar in de gemeente van Christus moet geen onkruid meer zijn. Doch laten wij er bij gaan zitten, dominé, en een glas wijn drinken; het is een heel eind van Langnau. Gij zult dorst gekregen hebben op uwe wandeling. En hier is brood en kaas. Tast maar toe".

»Zeer gaarne, KASPAR, maar dan moet gij mij ook geen »buikpreêker" noemen, zooals men dat soms van u Doopers hooren moet".

»Jezus zegt tot zijne jongeren: »Om niet hebt gij het ontvangen, geeft het om niet". Christus wilde niet, dat zijne jongeren van het Woord Gods een handwerk zouden maken en zich in vette plaatsen nestelen, waar zij groote tienden trekken uit het goed der afgoden [1]). In plaats daarvan zullen zij de spijze gebruiken, zooals die hun voorgezet wordt, en daarom noemt gij ons broodpreêkers. Of echter Christus zijne apostelen aanbevolen heeft naar vette plaatsen te gaan, is niet in Gods Woord te lezen. Ook vinden wij er niet in, dat de apostelen eene vaste jaarwedde hadden".

»Maar er staat ook: »de arbeider is zijn loon waard", en dit loon, dit geld is toch op zichzelf niet zondig, alleen het verkeerde gebruik, dat er van gemaakt kan worden. Doch daar wij nu toch zoo met elkaar aan het praten zijn, zeg mij eens: wat hebt gij toch eigenlijk tegen den kinderdoop?"

»Dat men de kinderen moet doopen, staat nergens in den bijbel geschreven".

»Er staat ook nergens geschreven, dat men de vrouwen het avondmaal moet geven, en toch onthoudt gij het haar niet".

---

1) LÜTHI heeft het oog op de goederen van de Roomsche kerk en de kloosterheeren afkomstig, waarvan thans de Protestantsche geestelijken inkomsten trekken. De Vert.

»Doopt gij de kinderen, waarom wilt gij hun dan ook niet het avondmaal geven? De mis is in den bijbel ook nergens verboden en toch hebt gij haar afgeschaft".

»Maar, mijn waarde, zóó komen wij niet verder. Ziet ge, wij beschouwen den doop niet als het slot van het leven, doch als het begin; daarom heeft ook Jezus zich laten doopen, niet omdat hij zich van zijne zonden bekeerd heeft, maar omdat het de aanvang zijner werkzaamheid was. Indien de doop eene bezegeling van boete en berouw moet zijn, dan moesten wij de menschen, zoo vaak zij zondigden, ook telkens weder doopen".

»Gij dwaalt; de doop is niet het begin van het leven hier op aarde, doch het begin van het leven in de vreeze Gods en in de gemeenschap met Christus. Johannes de Dooper doopte alleen hen die zich wilden bekeeren van hunnen zondigen wandel, en Jezus zegt: die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden. Filippus doopte den Moorman op zijn geloof. De doop is niet eene bevestiging der boete, maar het teeken der opname in Gods genadeverbond van hen, die tot den Heere Jezus komen en geloovig Zijne genade aannemen".

Zoo disputeerden de beide mannen nog lang bij hun glas wijn, nu eens kalm, dan opgewonden, maar altijd vrij en frank uitende wat zij op het hart hadden. Vrouw Steiner was ondertusschen door de achterdeur weggegaan. Eindelijk wandelde ook de eerwaarde Moschard huiswaarts, terwijl hij bij zichzelven er over nadacht, hoe hij in een openbaar twistgesprek met klare, duidelijke bewijzen uit de Heilige Schrift en met gronden, aan de rede ontleend, de Doopers geheel tot zwijgen zoude brengen.

Kaspar Lüthi echter twijfelde er geen oogenblik aan, of de predikant was door het eenvoudige Schriftwoord geheel verslagen.

De eerwaarde heer hield zich in dezen tijd veel met de Doopsgezinden bezig. Het griefde hem dat er waren, die de kerk voorbijgingen en hem als wereldpriester en loondienaar veroordeelden, terwijl het hem toch heilige ernst was met zijn ambt. Het deed hem leed voor de hem toevertrouwde zielen, dat zij zichzelven beroofden van de zegenrijke gemeenschap zijner kerk. En zoo begon hij een veldtocht tegen de Doopers, een vreedzamen veldtocht, niet met wereldlijke, maar met geestelijke wapenen. Hij trachtte ieder van hen persoonlijk te overtuigen van dwaling. Maar och! het baatte hem zoo weinig. Niet anders dan teleurstellingen kon hij in de censuurlijst zijner gemeente boeken, afvalligheid nu van dezen, dan van genen.

Van Hans Schneider moest hij hooren — heet het daar —, dat hij niet meer naar de kerk ging omdat men zich wachten moet »voor degenen, die lange kleederen dragen en gaarne vooraanzitten en voor degenen, die de gemeente verscheuren." En Christina Wali wil niet meer aan het H. Avondmaal gaan, omdat in I Kor. 10 : 21 staat: »gij kunt niet den drinkbeker des Heeren drinken en den drinkbeker der duivelen." Michel Greber in het Wannendal wil zich liever laten dooden dan weder in de staatskerk komen. En ook Anna Jacob, de vrouw van Uli Steiner, week af van den weg der kerk. Na haar eerste bezoek bij Lüthi zocht zij steeds meer den omgang met de Doopers, en eindelijk liet zij zich in hunne gemeenschap opnemen tot groote ergernis van Ds. Moschard, wien zij, toen hij poogde haar weder van haren doolweg terug te brengen verklaarde: nu zij eene Doopersche geworden was, had zij een veel korteren en beteren weg gevonden naar den hemel.

Wat hij ook er tegen deed, de goede man vermocht den voortgang der Doopers niet te stuiten. Er waren echter nog anderen, die zich ook geweldig aan de ketters erger-

den, en die over krachtiger wapenen in den strijd tegen hen te beschikken hadden dan Ds. Moschard: Hunne Genadige Heeren te Bern en de door hen aangestelde landvoogden.

Dezen was het gansch niet naar den zin, dat in hun Zwitserland, het land der vrijheid, waar in den Hervormingstijd zoovelen gevallen waren voor de rechten van 't geweten, menschen gevonden werden, die God wilden dienen naar de inspraak van hun eigen hart en niet verkozen door den Staat gekommandeerd te worden in zaken de religie betreffende, die zich de vrijheid veroorloofden gemeenten te stichten buiten de door den Staat gesanctionneerde kerk om.

30 September 1692 vaardigde de regeering het volgende bevel uit:

»In Onze landen worden wederdoopersche boeken uitgestrooid, één genoemd de »Ausbund", een ander, Confessio Thomas von Imbroich, en een derde: geloofsbelijdenis der Doopers in Holland, waardoor de gemeene man verleid kan worden. Zoo worden ook door rondtrekkende boeken- en liedjeskramers op de markten liederen gezongen en verkocht, die tot nadeel en minachting van ons, Stenden strekken, hetwelk wij uit goede voorzorg voor de Onzen, opdat zij niet door eene dwaalleer aangestoken worden, en tot wering van het onbetamelijk liederenzingen niet langer kunnen gedoogen, en verordenen deswegen, dat waar dergelijke wederdoopersche boeken en liederen aangetroffen worden, dezelve den kramers en verkoopers afgenomen en vernietigd zullen worden, dat ook het liederenzingen op de markten zal verboden zijn." (Mandatenboek).

En het vorige jaar was reeds het volgende mandaat verschenen: »(aangezien) de Doopers den stand der hooge overheid verwerpen, haar den eed der trouw nooit zweren, zich aan alle militaire oefeningen en aan wat verder tot

steun en bescherming des vaderlands dient ganschelijk onttrekken: alzoo hebben wij bij deze zoo gevaarlijke tijden het hoog noodig bevonden zulke lieden als voor den staat slechts bezwaarlijk en onze bescherming onwaardig in onze landen niet meer te dulden."

Maar deze mandaten hadden de gewenschte uitwerking niet. De Doopers keerden zich volstrekt niet tot de Gereformeerde kerk en bleven weigerachtig om de wapenen te dragen en zich te laten trouwen door de geestelijken der staatskerk. Nu verloren Hunne Genadige Heeren te Bern hun geduld. Dan maar krasse maatregelen genomen! En een mandaat verscheen waarbij gelast werd, dat alle burgers een eed van trouw, den huldigingseed, moesten afleggen. Zoodoende zou openbaar worden wie tot de Doopers behoorde, en konden zij allen tegelijk gevangen worden genomen. Wilden zij dit lot ontgaan, dan werd hun tot den 17den April 1693 tijd gelaten om uit het land te trekken, terwijl zij gijzelaars moesten stellen voor de zekerheid dat zij werkelijk de grenzen overtrokken.

Aldus brak met het jaar 1693 een zware tijd voor de Zwitsersche Doopsgezinden aan. Eene geloofsvervolging begon, die tientallen van jaren zou voortduren en hun de keus liet tusschen een zwerven in den vreemde, ver van den vaderlandschen grond, en een leven van angst en onzekerheid op hunne bergen, waar het volgend oogenblik hun reeds den kerker of den dood konde brengen.

Arme Anni Steiner! ternauwernood was zij tot de gemeente toegetreden, of haar geloof werd reeds op eene geduchte proef gesteld.

II.

In het woonvertrek van Uli Steiner lag de huisvrouw

geknield voor de vensterbank, met een boek vóór zich opengeslagen. De man stond bij het vuur, zijne oogen vol smart en vertwijfeling op zijne vrouw gericht. Anni begon hardop uit een lied van Jörg Blaurock te lezen:

»Geduld, Gods kindren, hebt geduld,
Om Gods, om mijnent wille;
Of gij gehaat wordt en vervolgd,
Ik zal uw kommer stillen.

Wil, Vader, ons in onze smart
Noch thans noch ooit begeven;
Vernieuw gij daaglijks, Heer! ons hart,
Opdat wij met U leven.

Laat ons als Uwe kindren niet
Alleen op aarde zwerven;
De trouwe hand, die Gij ons biedt,
Laat, Heer! ons nimmer derven.

Geef ons in liefde rein en vroom
Te wandlen onverdroten,
Dat ons, als 't uur van scheiden koom',
De deur niet zij gesloten."

»Algoede God in den hemel", riep Uli uit, »dus, jij wilt van mij weggaan, jij, mijn Anneli, mijne vrouw! Je wilt mij verlaten en ik zal hier alleen achterblijven in huis en hof, en je wordt mij ontrouw, gaat met anderen het land uit, de wijde wereld in?"

»Uli, weet je nog, toen onze Niggli in de boeien zat, toen heb je met mij er over getwist, dat ik om hem naar den predikant gegaan was. Nu ben jij naar den landvoogd gegaan en hebt mij aangeklaagd."

»Vrouw, ik heb je niet aangeklaagd. Ik heb Peter Liechti in Längenbach aangeklaagd, dat hij je verleid heeft om eene Doopersche te worden, dat hij je aan mij en aan ons huishouden heeft ontroofd."

»En nu hebben ze op mij geloerd, de provoosten, en hebben mij gevangen, toen ik Zondagmorgen uit onze samenkomst kwam en hebben mij bevolen òf aan mijn geloof ontrouw te worden òf uiterlijk den 17den van deze maand het land te verlaten. Maar ze hebben het recht niet mij uit het land te bannen. Niemand heeft het recht daartoe, want »de aarde is des Heeren"; het land is ons door God gegeven."

»Anneli, kom met mij meê. Ik heb mijn zoon verloren: moet ik nu ook nog mijne vrouw verliezen? Wij zouden het immers zoo goed kunnen schikken. Het ligt slechts aan ons. Wij zouden samen in liefde en vriendschap leven, ik zou je niet dan goeds bewijzen, en jij zoudt kunnen leeren en bidden, zooveel je wildet. Kom met mij meê, dan gaan wij samen naar onzen dominé en jij zegt hem, dat jij je aan de Doopers onttrekt en je aan mij onderwerpt, en ik zeg hem dat ik in alle dingen met je tevreden ben en dan blijven wij bij elkander. Zie, ik weet niet wat er van mij worden moet, wanneer ik zóó eenzaam hier moet achterblijven. Kun jij dat voor God verantwoorden? Je hebt het in je macht."

»Neen, Uli, het staat niet in mijne macht. Er staat geschreven: »die de geest Gods drijft, die zijn kinderen Gods." En, wanneer mij de geest Gods niet dreef, dan was ik Zijn kind niet, dan was ik ongehoorzaam en ging verloren, en wanneer ik mijn huis en mijnen man meer liefhad dan Hem, dan was ik Zijns niet waard. Neen Uli, ik trek uit Egypte met Mozes, met het ware Israël. Wel gaat het door de woestijn, maar de weg leidt naar het

vaderland. De broeders en zusters wil ik niet verlaten. »Wie getrouw is tot den dood, dien zal Ik de kroon des levens geven, maar een onbarmhartig oordeel zal gaan over degenen, die den Heer verloochenen."

»Maar is dit een reden om van mij weg te loopen? Zijn wij niet allen Christenen? Is de Heer niet voor ons allen gestorven? Bidden wij niet allen tot denzelfden God? Willen wij niet allen gaarne in den hemel komen?"

»Indien wij allen evengoed het ware geloof bezitten, waarom vervolgt men ons dan, Uli? Waarom heeft men zoovele broeders en zusters òf onthoofd òf verbrand? waarom heeft men dan mannen ten bloede toe gegeeseld en zelfs zwakke vrouwen gefolterd om haar tot afval te brengen? waarom heeft men broeders naar de galeien gezonden? waarom ontzegt men ons het verblijf in dit land? waarom doet men dat alles, wanneer toch uw en ons geloof hetzelfde is? Zie je, Uli, dat heeft men de profeten, dat heeft men Christus ook al aangedaan. Juist zoo, als men hem behandeld heeft, doet men het ook ons. Dat zijn de booze machten der duisternis. Zij moeten er wel zijn om te pogen de kinderen des lichts te verleiden. Wel echter degenen, die trouw blijven. Door lijden en vervolging gaat het naar het koninkrijk Gods. Er is geen andere weg. Ten allen tijde is de wereld zoo geweest tegenover de gemeente Gods. Maar thans, thans is het einde der tijden gekomen, waarvan gezegd is, dat men alsdan naar de woestijn moet vluchten. Ja »Bidt, dat uwe vlucht niet geschiede in den winter." Thans is de antichrist opgestaan tegen de gemeente Gods en wil hij met zijnen muil het kind verslinden. Thans zijn de fiolen des toorns uitgegoten. Maar straks, straks komt het einde en de 144.000 rechtvaardigen worden bekleed met witte kleederen en zullen lofzingen voor den troon des Heeren."

»Hoor eens, Anni, wat gij daar zegt, begrijp ik niet. Maar weet je nog, toen je mij liefde gezworen hebt, wat je mij gezegd hebt op dien avond?"

»Toen was ik in de wereld en diep, diep in den afgrond van zonde en wellust. Dat alles ben ik nu afgestorven."

»Weet gij nog, wat wij elkander in de kerk beloofd hebben, toen de predikant ons huwelijk ingezegend heeft, toen gij mij de hand der trouw hebt gereikt?"

»Uli, ik heb niets tegen je. Gij zijt goed voor mij geweest, veel beter dan ik het ooit verdiend heb. Maar nu ben ik met een ander verloofd, met mijn hemelschen bruidegom. Hij heeft meer voor mij gedaan, hij is voor mij in den dood gegaan, en ik kan niemand anders toebehooren dan hem alleen, want er staat: Gij kunt niet twee heeren dienen."

Toen kon de brave Uli zich niet langer goed houden. Hij zette zich aan de tafel neêr en steunde het hoofd met de handen en barstte in snikken uit. Zijne vrouw was nog bij haar leven voor hem gestorven. Toen de nacht was ingevallen, ging Uli den weg naar den Mättenberg op. Zijne vrouw had het huis verlaten en hij volgde haar van verre. Het was hem, als ware zij eene schaduw, welke hij wilde grijpen, maar die hem altijd weder ontvlood. In het huis van Michel Burkhalter, den schoenmaker, verdween zij. Nog andere donkere gestalten doemden uit de duisternis op om dan eveneens terstond in de woning te verdwijnen. Daarop klonk een gedempt gezang van mannen- en vrouwenstemmen. Uli luisterde en kon de volgende verzen verstaan:

»Heer Jezus Christus, sterke God,
Help Gij ons uit dit droeve lot,
Thans is het uur gekomen.

Satan met zijn trawanten
Zoekt ons aan alle kanten.

»Uw kleine kudde wordt geplaagd,
Verdrukt, vervolgd, alom verjaagd,
Vindt nergens rust op aarde.
Slechts Gij kunt voor het woeden
Des vijands ons behoeden.

De wereld smaadt Uw naam, o God!
Uw volk oogst niet dan hoon en spot.
Men onderdrukt ons, armen.
Heb Gij met ons erbarmen,
Neem ons in Uwe armen.

Toon U barmhartig, Heer! en mild,
Voer ons door golf en branding wild,
Opdat wij niet verderven.
Doe ons Uw geest verwerven,
Het hemelrijk beërven.

Hierop hoorde Uli Steiner iemand met plechtige stem een gebed doen. Door het venster naast de deur zag hij eene heele rij gedaanten, die achter in het vertrek neêr knielden. Nadat zij zich weder hadden opgericht en op de banken waren gaan zitten, begon de oude Michel Burkhalter zijne prediking.

Thans was het uur gekomen, — zoo sprak hij — waarop het volk Israël uit het Egyptische diensthuis zou worden uitgeleid. De provoost had hem het mandaat laten zien, dat Hunne Genadige Heeren den 6den April aan de burgemeesters hadden uitgevaardigd. Volgens dat mandaat moest de geheele mannelijke bevolking van 14 jaren af opgeschreven en opgeroepen worden tot het afleggen van den

huldigingseed, bij 20 personen tegelijk. Wie weigerde werd als Doopsgezinde beschouwd. Voor het opbrengen van een inheemsch leeraar werden 25 thalers, voor het opbrengen van een leeraar uit 't buitenland 50 thalers uitgeloofd. Tot Maandag 17 April had men tijd om het land te verlaten. Uit ieder kerspel echter moesten twee der meestgeachte en meestbemiddelde personen onder hen als gijzelaars blijven." Zóó luide het mandaat.

Michel begon daarna te spreken over het geloof: dat dit niet is »desgenen, die wil, noch desgenen, die loopt, maar eene gave des ontfermenden Gods"; niet een werk van vleesch en bloed, doch door den geest van Christus geschreven op de tafelen des harten. In de gemeente Gods wordt niemand tot het geloof gedwongen, zooals tegenwoordig velen tegen de Schrift in willen doen: wat de heer des lands gelooft, dat moeten ook zijne onderdanen belijden. De overheid moet zich aan haar ambt houden, en alleen in algemeene burgerlijke zaken het kwade bestraffen. Zij mag haar macht niet misbruiken en onschuldigen leed aandoen, gelijk Pilatus deed. Velen meenen echter, dat de tegenstand tegen de gemeente alleen het gevolg is van ophitsing der predikanten, omdat die wel zien dat zijzelven in de doornen zaaien en hunne leer geen vruchten afwerpt. De apostelen hebben de Christelijke kerk opgebouwd door de kracht des Heiligen Geestes en door middel van den ban, door welken zij het slechte geweerd hebben. Zij zijn daarom niet uit het land verdreven en men heeft hun het hunne niet afgenomen. In dezen tijd echter wil men het geloof den menschen met geweld opdringen. Alsof daaruit ooit de ware bekeering of wedergeboorte kon ontstaan!

Maar den Christen betaamt het zijnen Meester te volgen en niet anderen te vervolgen, doch zelf vervolgd te worden. Indien er zulk eene vervolging in den naam van

Christus niet geschiedde, hoe zoude dan de Schrift vervuld worden?

De spreker wees zijn gehoor vervolgens op het lijden van de profeten des Ouden Verbonds, van den Zone Gods, van de martelaren der oude Christelijke kerk, van de martelaren in dezen dag: Felix Manz, Reimann, Jörg Karpfis en zoovele anderen, die in Zurich zijn verdronken, Blaurock, Eberle, Krüsi, die zijn verbrand.

»De Christen moet vervolgd worden en dies verheugt hij zich. Dan daalt de heilige stad van uit den hemel neder en noodigt de bruid des Lams tot het bruiloftsmaal. Daarom willen ook wij getroost den pelgrimstaf ter hand nemen, God zal ons op den rechten weg leiden. In dit leven is toch niet anders dan droefenis, ellende, angst en leed. Gelukkig wie met Hem kan sterven en zeggen: In Uwe handen beveel ik mijnen geest, o Heer, Amen!"

In het slotgebed, dat de leeraar uit het gebedenboek voorlas, kwamen de volgende zinsneden voor: »Wij komen tot U en belijden onze zonden en bidden U in den naam van Jezus, uwen Zoon, dat Gij u over ons wilt erbarmen. Erbarm u onzer, o God! erbarm u onzer. Mocht er nog iets bij ons zijn, dat U mishaagt en dat voor ons verborgen is, geef het ons te kennen en laten wij het ter harte nemen, opdat wij het met vreugde van ons doen. Moeten wij nog iets leeren, wat U welgevallig en ons verborgen is, geef het ons te verstaan en schenk ons een hart, dat bereid is het aan te nemen. Wees ook genadig en barmhartig over allen, die U en ons haten, vervolgen en leed aandoen. O Heer, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen. Reken hun om onzentwille geen schuld toe."

Toen de voorganger geeindigd had, kon men daarbinnen de vrouwen zien weenen, elkander omarmen en kussen. De mannen staarden ernstig en vastberaden voor zich uit.

Uli Steiner speurde ook in zijn oog een traan en keerde zich om huiswaarts. Nu wist hij, dat hij zijne vrouw had verloren.

* *
*

Langsaam beweegt zich den 17den April 1693 een stille stoet voort op den weg van Langnau naar Zollbrück, zwaarbeladen mannen en vrouwen, waarvan sommigen weenen en telkens omkijken, anderen somber vóór zich uit staren, weder anderen iets dwepends in het oog, een glimlach om de lippen hebben. Daar, waar de weg zich kronkelt en uit het dal der Ilfis in dat der Emme komt, waar voor het laatst de heuvels en de bergen van den geboortegrond te zien zijn, worden de lasten voor eene wijle neêrgelegd. Na korte rust heft de oudste een afscheidslied aan, dat naar men zegt van Jörg Blaurock afkomstig is, en welks laatste verzen aldus luiden:

»Op vleesch kan ik niet bouwen,
Zijn kracht zoo ras bezwijkt;
Uw woord wil ik betrouwen,
Dat voor geen vijand wijkt.
Daarop verlaat ik mij gerust,
Het zal uit alle ellenden
Mij leiden tot Uw rust.

Hoor God! ons biddend vragen:
Zie Gij, o Opperheer,
Op wie ons haten, plagen
Met Uwe liefde neer,
Vergeld hun, Heer, deez' zonde niet!
Wij willen hen vergeven,
Omdat Gij het gebiedt.

Zoo wil ik thans gaan scheiden
Met al de vrienden mijn';
God moge ons geleiden
Naar 't koninkrijk, het zijn'.
Zijn wil word' nu door ons volbracht
Geloovig, zonder wanklen.
Omgord ons, Heer! met kracht.

Iets later zag men Uli Steiner naar Langnau teruggaan. Achter een heg verscholen, had hij zijne vrouw zien wegtrekken.

III.

Langs eene steile, diep-ingesneeuwde berghelling baande een man zich met moeite een weg naar boven. Rechts en links diepe ravijnen, die zich beneden vereenigen tot een tamelijk breed dal, dat daar lag in het schitterend wit der winterzon. Wouden bedekten de hellingen der bergen. Beneden, waar het rivierbed en een smal bergpad zichtbaar waren, stonden boerenwoningen te midden van ontbladerde boomgaarden, en boven, over de boschrijke hellingen heên, op den breeden bergrug baadden enkele hoeven zich blijde in het volle zonlicht. Nu en dan bleef de wandelaar stilstaan en leunde hij op zijn bergstok om wat uit te rusten van het vermoeiende klimmen. Hoe hooger hij steeg, des te meer bergruggen rezen naast elkaâr op, des te meer dalen en zijdalen openden zich voor zijn oog. Boven alles uit troonde de krans van Alpen in helder licht en schitterden de wondervolle vormen van den Berner bergketen.

Eindelijk was de alpenhut hoog in de sneeuwlinie bereikt. Zij was evenals de andere diep ingesneeuwd; toch kon men aan het paadje, dat van de deur naar de put

in de sneeuw was vastgetrapt, en aan de hier en daar weggesmolten plekken op het dak zien, dat deze hut, anders natuurlijk in den winter verlaten, thans bewoond werd. De deur was evenwel gesloten. Op het roepen volgde geen antwoord. Nu ging de aangekomene om de hut heên en merkte onder het roepen en rondkijken, dat geen versche sporen van het huis afleidden. De bewoner was er dus in en onderhandelingen moesten worden aangeknoopt om binnen te komen.

»Christen en Peter Wiszler! Gij zijt in de hut; verbergen en zwijgen helpt u niets. Gij behoeft echter niet bang te zijn. Ik ben het, Uli Steiner, uw oude buurman. Gij moet niet denken, dat ik u zal verraden en aangeven. Ik weet wel, dat ik voor ieder van u bij den landvoogd te Trachselwald 30 kronen krijg, een heel mooi dagloon, maar gij kent Uli Steiner wel beter. Wij hebben immers elkander altijd in alle dingen geholpen, toen gij nog in de »Eyschachen" woondet."

Eindelijk hoort men binnen loopen, de grendel wordt weggeschoven, de deur gaat open en twee mannen steken vriendelijk de hand uit ter begroeting. Uli Steiner keek hen verwonderd aan. Uit de jonge mannen, met wie hij als buren veel had verkeerd, waren gedaanten geworden, op wier gebaard gezicht te lezen stond, dat zij veel hadden doorleefd, dat zij door ervaring en innerlijken strijd vastberaden karakters waren geworden, die des levens bezwaren niet meer vreesden.

»Negen jaren zijn ook al verloopen sedert dien 17den April, toen wij uit het vaderland zijn weggetrokken", merkte Peter Wiszler op, nadat zij in het goed verwarmde jachtvertrek binnen getreden waren. »Negen jaar is een mooie tijd, en wanneer men in dezen tijd zóóveel doorleeft, kan men wel veranderen. God zij geloofd, de Heer was steeds

met ons. Wij mochten menige ervaring Zijner genade opdoen onder de broeders in de Palts en de Nederlanden. Zij hebben allen ons in ons geloof versterkt. Wij hebben met handenarbeid des levens nooddruft ons verschaft en mochten daarnevens ook de broeders bij tijd en wijle geestelijke nooddruft reiken. Wij zijn gasten en vreemdelingen geweest in die landen, maar wij hebben ondervonden hoe de vervolgde, weerlooze gemeente van Christus aan elkaâr hangt en dat deze onderlinge liefde gesterkt wordt door gemeenschappelijk lijden. Maar het is toch het vaderland niet. Uli, kom eens vóór de hut, zie die bergen en die diepe dalen met hunne schaduwen en die bosschen met hun geuren en kruiden. Neen, dat heerlijke land, dat heeft men in den vreemde niet. In die eindelooze vlakten, daar wordt het een mensch bang om het hart. Hier zijn wij opgegroeid. Dit land heeft God ons geschonken. Daar beneden in die huizen wonen onze verwanten en volksgenooten. Hoe heerlijk zou het zijn, wanneer in deze bergen een volk Gods woonde, dat God dienen kon in geest en in waarheid! O, wij hebben dikwijls bitter geweend, wanneer wij dachten aan den dag, toen wij uitgetrokken zijn met onze geringe have, toen de overheid ons verjaagd heeft uit huis en hof. En zij had het recht niet daartoe, want de aarde is des Heeren. Toen heeft God ons in een gezicht te kennen gegeven, dat wij moesten terugkeeren naar het vaderland. Ik heb zóó duidelijk in den geest deze bergen gezien en heb de gezangen der verloste broeders gehoord, die hier tot mij zullen opstijgen. Toen ben ik met mijn broeder zuidwaarts getrokken en vele Zwitsersche broeders in het geloof zijn vóór en na mij gekomen. Maar men vervolgt ons, alsof wij wilde dieren zijn. Toch vinden wij overal goede menschen, ook zulken die zich in 't geheim tot de broeders rekenen, maar die niet den moed hebben het te be-

lijden en Christus' kruis op zich te nemen. Wij kunnen veel doen af en toe in de huizen en vinden daarbij ons onderhoud en hebben nooit gebrek geleden."

»Spreekt openhartig", zeide Uli Steiner, »is uwe positie in den laatsten tijd niet gevaarlijker geworden? Vele van de vroeger verjaagden zijn teruggekeerd, zij houden als reispredikers nu hier, dan daar bijeenkomsten, hebben bij geloofsgenooten hunne schuilhoeken en wonen in den winter in verlaten alpenhutten. En nu hoorde ik het van den kansel aflezen, hoe Hunne Genadige Heeren vernomen hebben, »dat de wederdoopers zich bij het naderen van den winter weder overal in het land ophouden en gedurende de koude gaan wonen in de alpenhutten, waar stookplaatsen zijn." De eigenaars van dergelijke hutten mogen zulks niet toestaan. »Wie zulk een Dooper gevangen neemt of ontdekt, zal onder geheimhouding van zijn naam een belooning van 30 kronen bekomen."

Zoo werd afgelezen. Maar Hunne Genadigen weten wel, waarom zij de aanbrengers geheimhouding van den naam moeten verzekeren. Toen ik hoorde dat gij hier zijt, wilde ik u gaan zeggen, dat gij in mijn huis daar ginds terecht kunt. Ik heb daar een schuilplaats, waar niemand u vindt."

»Wij zijn u dankbaar, Uli. Ziet ge, wij zijn er niet op uit om ons leven te bewaren, maar wij zijn dankbaar wanneer wij werken kunnen zoolang het dag is. Overdag komen vele bedrukte zielen tot ons. Wij zijn als de kluizenaars der pauselijke kerk, die ook onder het volk wel achting en liefde vinden. Wij komen zegenend en troostend in de huizen, in welke men ons ontvangen wil, maar verraden of aangeven doet ons hier niemand. Komen verdachte lieden naar boven, dan klinkt uit het dal de hoorn. Dat klinkt schel door de winterlucht, en dan trekken wij ons hier van Rislau terug in de bosschen daarginds

en als het noodig is, naar de overzijde, naar de Arnialpen. Eer men hier boven is, zijn wij al lang geborgen. Maar wij weten ook dit, dat de dwinglandij der wereldlijke overheid spoedig een einde nemen zal."

»Nu, zooals gezegd, ik bied u onderkomen aan en hier in mijn mand heb ik wat proviand voor u meêgebracht. Misschien verwondert gij u daarover, maar het is slechts een klein deel van dat, wat ik u schuldig ben. — Weet gij niet, dat ik u iets schuldig ben? Toen gij April 1693 het land moest verlaten, heeft men uw goed in allerijl verbeurd verklaard en, omdat het aan mijn eigendom grensde, heb ik er op geboden en was de éénige bieder en heb zoo voor een appel en een ei uw familiegoed gekregen en het op mijnen naam laten overschrijven. Ik heb er toen in mijne slechtheid niets in gezien, u Doopers te benadeelen. Ik zeide tot mijzelf: Zij ontnemen mij mijne vrouw en dat is eene schade, die niemand mij vergoedt. Maar ik hoorde, hoe goed en liefderijk gij voor Anni gezorgd hebt. En als ik van uw land winst trok, was het mij onder het maaien bij iederen zeisslag, als hoorde ik iemand roepen: jij slechte kerel! en de haverpap van uw land smaakte mij bitter en de koeien in uwen stal keken mij aan alsof zij wilden zeggen: gij zijt onze meester niet! Toen ik echter hoorde dat gij in het land terug waart, was ik vast besloten zooveel als maar mogelijk is het weder goed te maken en, al zoude ik ook om uwentwille vervolgd worden, ik wil en ik moet voor u iets doen. Maar nu, vertel mij wat van mijne vrouw."

»Uwe vrouw leeft bij de Zwitsersche Doopers in de nabijheid van Heidelberg en is huishoudster bij Juriaan Liechti, onzen leeraar. Hij gaat als leeraar in de Palts rond, is daarom niet veel thuis en moet een vertrouwd iemand in zijne woning hebben. Wij zijn er vóór een half

jaar nog geweest. Toen scheen het ons soms toe alsof zij wel bij u terug zou willen komen, als zij maar durfde. Maar zij is bang voor u en uwen toorn; bovendien gelooft zij, dat gij u van haar hebt laten scheiden en eene andere vrouw genomen, waartoe gij het recht hadt, omdat zij u verlaten heeft."

»Mannen, wanneer gij aan Juriaan schrijft, laat mijne vrouw dan weten dat zij maar komen moet. Ik begin oud te worden en zij moet datgene inhalen wat zij aan mij verzuimd heeft. Zij heeft niet Juriaan's huishouding te bezorgen, zoolang ik zelf, ik, haar man, vreemde lieden daarvoor gebruiken moet. Waarlijk, het liefst reisde ik zelf de Aar en den Rijn af. Nu, Christen en Peter, de zaak staat zóó: ik help u, gij komt bij mij en ik sta u borg voor uwe veiligheid, gij echter zorgt er voor, dat mijne vrouw weêr in mijn huis komt. Want, weet gij, ook gij hebt eene schuld aan mij af te doen. Gij hebt u misschien wel ingebeeld, dat het de rechte weg naar den hemel is, wanneer mijne vrouw van mij wegloopt, maar gij moet weten, dat gij daarmeê namelooze ellende over eene familie gebracht hebt. Zwijgt! ik ken uwe bijbelteksten wel die gij voor dit geval tot uwe rechtvaardiging bij de hand hebt. Wanneer in eene huishouding kinderen en ouders met de pooten van de stoelen op elkander los sloegen en het bloed over de vloer stroomde, zoudt gij dat met denzelfden tekst rechtvaardigen. Neen, geen woord wil ik daarover hooren. Hier is mijne hand, slaat toe, brengt mij mijne vrouw hier en ik geef u de »Eyschachen" terug voor de som, waarvoor ik haar gekocht heb."

»Aangenomen", zeide Peter, »maar uwe vrouw moet gij in haar geloof laten en de »Eyschachen" behoudt gij, tot men ons het vrije verblijf in het land toestaat."

»En gij zult mij in mijn geloof laten", hernam Uli.

»Ziet, ik zeg u openhartig, ik heb niet veel op met de kerk, zooals zij in ons land is; ik vind er weinig stichting bij en het gaat mij te veel gepaard met dwang en politie, en die koorrechters kan ik niet uitstaan met hun spioneeren, of ergens ook een jongen of een meisje zich al te vrij gedraagt. Maar uwe dweeperij mag ik ook niet. Gij zijt mij te overdreven en doet, alsof gij alleen den hemel onder uw beheer hebt en de sleutels ervan in uw broekzak draagt. Mij heeft het onrechtvaardig verkregen goed geplaagd en daarom wil ik u bijstaan in uwen nood, en dat men u vervolgt en plaagt zal ik niet dulden, en zoo denken er velen met mij over en gij zult het merken, dat Hunne Genadige Heeren niet over allen de baas zijn."

Nu werd met een hartelijken handdruk afscheid genomen. Uli Steiner zou spoedig gelegenheid hebben om in de zaak der Doopers het standpunt in te nemen, 't welk hij daar juist aan de kluizenaars op Rislau uiteengezet had.

De spanning tusschen de overheidspersonen en de Doopers was namelijk sedert de laatste verdrijving in 1693 en de gelijktijdige vervolgingen in het distrikt Schwarzenburg zeer toegenomen. Voor de regeering van Bern was de zaak eene machtskwestie geworden. Altijd en altijd maar weêr waren er bevelen uitgevaardigd; jarenlang was er beraadslaagd en verhandeld om de Doopers te doen buigen voor de wet. Mocht dan de regeering ten slotte aan het kortste eind trekken? De vraag was deze: hebben wij te bevelen, al dan niet? zijn wij in staat om onze raadsbesluiten ten uitvoer te leggen, of zijn wij daartoe niet in staat? Het zou toch wel vreemd zijn, als wij met dit handjevol oproerige boeren het niet konden klaar spelen!

Reeds maakten de koning van Pruisen en de Staten-Generaal aanstalten om ten gunste der Doopers te Bern tusschenbeide te komen en den nadruk te leggen op het

beginsel der godsdienstvrijheid. Snel handelen was derhalve geraden. Zóó kwam men ten slotte er toe door het uitzicht op rijke premiën lieden uit het buitenland in dienst te nemen, onverschillige kerels, die niets te verliezen hadden. Een zonderlinge jachtstoet bewoog zich soms door de dalen, weinig eervol voor de geschiedenis van Bern, de zoogenaamde »Dooperjacht". Met hoorngeschal en buksgeknal ging het door het dal der Emme tot boven op den Hohgant, als ware het eene vroolijke hertenjacht. Dat hoorngeschal en die schoten waren echter niet het werk van de jagers, maar van de drijvers, en niet van drijvers, die het wild vóór de buksen der jagers moesten drijven, doch juist van uit het bereik der buksen, tot groote ergernis der Dooperjagers. In alle stilte, goed gewapend, slopen die jagers van hofstede tot hofstede, waar zij hun wild vermoedden. Maar vóór hen, achter hen, zijwaarts op de hoogten bewoog zich een andere schaar mannen, en van deze kwamen dat geschal en geknal. Deze meldden zoo aan de Doopers met goed gevolg de nadering der sluipjagers, en het geheele dal lachte deze uit. De drijvers werden aangevoerd door Uli Steiner en Christen en Hans Dummermuth.

De sluipjachten moesten nu nog meer in het geheim worden ondernomen en, daar zij financiëel geene zeer gunstige uitkomsten opleverden, zette soms een jager een boertje het pistool op de borst en perste hem geld af. Zij drongen de huizen binnen en joegen weerlooze vrouwen schrik aan.

Nu was het meer dan genoeg. Eene bezending met Uli Steiner aan het hoofd ging naar Trachselwald naar den landvoogd en bepleitte daar met nadruk de rechten en vrijheden der burgers. De landvoogd zag ook wel in, dat zijne Dooperjagers volleerde schavuiten waren, en strafte

eenigen hunner. Het was goed ook, want de stemming onder de bevolking begon inderdaad bedenkelijk te worden.

Op zekeren avond was het bij de pastorie van Eggiwyl niet meer veilig. Ds. Freudenreich — hij was het, die de heeren te Bern het kostelijk denkbeeld van den huldigingseed had aan de hand gedaan — schonk in zijne huiskamer een verkoelenden avonddrank aan de Dooperjagers, die bij hem bleven overnachten. Daarbij werd een plan de campagne opgesteld voor den volgenden dag. Juist op het oogenblik, als Freudenreich het glas heeft opgeheven om een dronk in te stellen, laat hij het kletterend op den grond vallen, de schrik is hem plotseling in de leden geslagen en sidderend houdt hij zich aan zijn stoel vast. Een schetterend hoornsignaal klonk van beneden, gevolgd door een helsch lawaai. Op ketels en trommels en blikken werd geslagen en daartusschen vernam men het gehuil en geblaf van honden en het gebrul van menschenstemmen. Het was alsof de hel was losgebroken. Eerst bleek van schrik, werd Freudenreich nu rood van kwaadheid. Hij sprong uit zijn leuningstoel op en snelde naar het venster om zich aan zijne Eggiwylers te vertoonen. Daar valt een schot en het verbrijzelde vensterglas vliegt langs den dominé, die ijlings door zijne gasten gegrepen, naar een ander vertrek in veiligheid wordt gebracht.

De zaak kwam voor den raad. 50 Thalers en geheimhouding werd beloofd aan hem, die de euveldaders aanwees »al was hij er ook zelf bij geweest." »Ingeval den predikant te Eggiwyl aan zijn persoon of den zijnen aan huis en eigendommen eenige schade mocht worden aangedaan, zou de geheele gemeente die hebben te vergoeden." Een troostrijk gevoel voor een predikant, dat zijne gemeente er voor betalen moet wanneer hij op eene wandeling onverwacht overhoop wordt geschoten!

IV.

Intusschen waren de gevangenissen te Bern met Doopsgezinden gevuld. De regeering wist niet wat met hen te beginnen. Hen eenvoudig uit het land zetten hielp niet, omdat zij toch weêr den weg naar huis wisten te vinden. Gevangenisstraf met daarop gevolgde invrijheidstelling had de Doopers steeds in hun geloofsijver gesterkt. De doodstraf en de galeien schenen toch te krasse maatregelen. In deze moeilijkheid werd den raad een welkom aanbod gedaan van de zijde van een zekeren heer Ritter en nog eenige anderen, die van plan waren weldra de reis naar Amerika te aanvaarden. Zij boden aan »armoedige gezinnen onder die Doopers, die uit het land verwijderd moesten worden, mede te nemen." Met dezen Ritter wordt een contract aangegaan, waarbij hij voor het vervoer van 101 personen 500 thalers zal krijgen en voor de Wederdoopers 45 thalers de persoon, indien hij hen werkelijk naar Amerika brengt.

De »vracht" betalen de Doopers zelven; d. w. z. men neemt het geld uit de opbrengst hunner eigendommen. Hunne terugkeer is op straffe des doods verboden. Later vindt men hierbij nog aangeteekend, dat men Ritter een voorschot heeft gegeven en dat de overheid voor goede schepen zorgde. »Deze Doopers werden door hare koninklijke majesteit in Groot-Brittanië voor de kolonizatie der Amerikaansche eilanden begeerd."

De in de Palts woonachtige Doopers werden door de gebroeders Wyszler steeds op de hoogte gehouden van den toestand hunner Zwitsersche broeders en ook vrouw Steiner kreeg bericht omtrent de gezindheid van haren man ten haren opzichte. Bij dezen stand van zaken viel echter voor haar aan geen terugkeer te denken. Toen kocht

Steiner van Ritter de vergunning om tot in de Palts deel te mogen uitmaken van de expeditie.

De broeders in de Palts hadden de berichten uit Zwitserland aan de Hollandsche geloofsgenooten medegedeeld. 24 Februari 1710 kwam eene commissie uit deze laatsten te Amsterdam bijeen. Dadelijk werd tot ondersteuning der Zwitsers eene som van 50.000 gulden bijeengebracht, terwijl de commissie wist te bewerken dat de Staten-Generaal hunne tusschenkomst bij de regeering van Bern beloofden. Reeds 15 Maart daaraanvolgende richtten de Staten naar Bern een uitvoerig schrijven [1]), waarin zij in krachtige en soms vrij scherpe bewoordingen voor de verdrukten in de bres sprongen. Zij hebben — zoo heet het daar — de Mennonieten leeren kennen en achten als goede en trouwe onderdanen, die door hunnen stillen en eenvoudigen wandel uitmunten boven anderen. Wel houden ook de Staten de christelijk-gereformeerde religie voor de beste, maar met dwang de menschen tot deze bekeeren, dat gaat niet. Gode alleen is men rekenschap verschuldigd van zijn geloof. Indien eene gereformeerde regeering hen, die maar in eenige punten afwijken, zóó hard vervolgt, hebben de Gereformeerden geen recht zich te beklagen over vervolgingen, die zij van de Roomsche hierarchie ondervinden. De Mennonieten zijn volstrekt niet gevaarlijk voor de overheid; dat zij niet willen eedzweren, schaadt niets, want hunne verklaring »op mannenwaarheid" heeft dezelfde kracht als een eed, en dat zij geen wapens willen dragen, behoeft ook geen bezwaar te zijn: zij willen gaarne het vaderland op andere wijze dienen door geldelijke bijdragen als anderszins. Ernstig wordt daarom de Bernsche regeering verzocht deze menschen in vrede te laten wonen en de gevangenen in vrijheid te

1) In vertaling afgedrukt bij Schijn I, bl. 366—371.

stellen, want: »wat gij niet wilt, dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet."

Intusschen waren te Bern de laatste toebereidselen gemaakt voor de expeditie van Ritter. Drie van hen, die mede gedeporteerd zouden worden, vonden echter nog vóór het vertrek gelegenheid om te ontkomen en het transport vóór te zijn. Het waren Benedikt Brechtbühl, Hans Bürki en Melchior Zahler.

Den 22sten Maart 1710 verschenen zij voor de burgemeesters van Amsterdam en smeekten zij deze bij de Nederlandsche regeering te willen bewerken, dat die den vrijen doortocht niet zoude toestaan, dat zoo de veroordeelden bewaard werden voor die wegvoering naar Amerika en hun gelegenheid werd geboden om zich te rechtvaardigen tegen de aanklachten van hunne eigene overheid. Onder de 57 Doopers die verzonden zouden worden waren 32 grijsaards, vrouwen en kinderen, door de langdurige gevangenschap verzwakt en ziek, en daarenboven van alle middelen ontbloot. Zij gingen in Amerika onvermijdelijk ellende en dood tegemoet.

Burgemeesters en schepenen van Amsterdam lieten de drie mannen ten opzichte der klachten, door de regeering van Bern over hen ingebracht, hunne verklaringen schriftelijk indienen. Deze luidden: »ten eerste, dat de overheid door God Almachtig verordineerd is om de boozen te straffen en de goeden te beschermen, en dat daarom ieder Christen verschuldigd is haar als Gods dienaresse te erkennen . . . ., dat men daarom haar ook geven moet wat men verschuldigd is, schatting dien schatting toekomt, vreeze dien vreeze toekomt, en eere dien eere toekomt";

»ten tweede, dat zij volgens de leer van Christus geen eed mogen zweren, doch hun ja moet ja zijn en hun neen neen; dat zij zich daardoor even sterk gebonden achten

als alle anderen, die een eed afleggen; dat zij ook, wanneer zij hun woord breken, evengoed als meineedigen de straf der overheid moeten ondergaan;

»ten derde, dat zij .... in tijden van nood in plaats van den gewapenden dienst zooveel zij kunnen deel willen nemen aan den arbeid tot versterking van stad en land."

Tengevolge van deze verklaring en van verder ontvangen inlichtingen wees de Nederlandsche regeering het verzoek van den Zwitserschen gezant Saphorin om vrijen doortocht voor het transport van de hand.

De expeditie-Ritter, die inmiddels den Rijn afzakte, was onkundig van dit besluit. Ritter liet zich door de smeekbeden der Doopers, vereenigd met die van den medereiziger Ulrich Steiner, verbidden om te Mannheim 35 zieken, ouden van dagen, vrouwen en kinderen aan land te zetten. Hij zag wel in dat eene overtocht met deze menschen naar Amerika eene onzinnigheid was. Te Mannheim was eene Doopsgezinde gemeente, die zich beijverde de daar aangekomenen voorloopig te verzorgen en hen bij hunne vroeger gevluchte landgenooten in de Palts te huisvesten. Steiner hielp ijverig meê en vond daarbij gelegenheid om de woonplaats zijner vrouw te bereiken.

Eenzaam, in een afgelegen dal, lag de hoeve van Juriaan Liechti, proper en goed onderhouden, evenals die in het Emmendal er uitzien. Steiner zag van verre reeds eene vrouw buiten bij de put bezig met wasschen. Zoo snel als zijne beenen hem wilden dragen, ijlde hij er heên. Reeds stond hij bij den zwengel, zij keert zich om, ziet hem, geeft een gil en werpt zich aan zijne borst. »O Uli, mijn Uli, vergeef mij toch, neem mij meê, verstoot mij niet," riep ze onder snikken en weenen uit. Hij hield haar vast geklemd in de armen, de tranen drupten op haar hoofd. Toen gingen zij binnen. De achtbare en oude leeraar heette

Steiner hartelijk welkom en onthaalde hem gastvrij. Maar spoedig liet hij hen alleen. Hoe hadden zij behoefte, om na eene scheiding van 17 jaren het hart voor elkander uit te storten, opdat over dat verleden heen hunne harten weder één mochten worden. Uli verhaalde, hoe hij jarenlang zijn leven voortgesleept had, wrevelig, verbitterd tegen zijne vrouw, die, in plaats van hare huishouding waar te nemen, onnoodig een zwervend leven was begonnen en daardoor haar gezin ongelukkig had gemaakt; verbitterd tegen de regeering en tegen de kerk, omdat zij met hare verbanningsdecreten zich niet hadden bekommerd om het levensgeluk van getrouwde lieden. Al het werk had op hem alleen gerust; o wat had hij dikwijls naar zijne vrouw verlangd en naar den goeden ouden tijd, toen zij in huis over alles ging!

Anni vertelde, hoe zij onder veel lijden en ontbering over Bazel naar de Palts was gekomen, hoe zij langen tijd nergens onder de Doopers eene vaste plaats kon krijgen, totdat zij hier bij Liechti een tweede tehuis had gevonden. Dikwijls had zij erg het heimwee gehad en was de vraag bij haar opgekomen, of het voor God en de menschen wel goed van haar was geweest zich zóó aan de Doopers te verbinden, dat eene scheiding van haar man er het gevolg van was. En dan had zij slechts troost gevonden in de overgave aan den Heiland. Zij trachtte zich ook te troosten met de gedachte, dat Uli nu met een ander gelukkig was, misschien wel op het kerkhof rustte en vrede had. Nu had zij nog slechts ééne begeerte: nog eenmaal naar het groene Emmendal te kunnen gaan, nog eenmaal weder in haar eigen huis te zijn en dan in Uli's armen te sterven. Om dat te kunnen, moest hij haar echter eerst vergiffenis schenken. Zij wist ook nu nog niet, of zij toen wel anders had kunnen doen dan zij gedaan had.

»De Geest, die mij in mijne smart troost en lafenis bracht, heeft mij ontroerd en aangegrepen. Ik was naar de ziel zoo innig gelukkig en mijn geloof was zoo sterk, dat ik alles, alles kon opofferen. Het was mij zoo wel te moede; ik voelde mij veilig en geborgen onder Gods bijzondere liefde en dit geloof geef ik ook nu niet prijs en verruil het voor geen ander. Ik heb ondervonden, dat God mij nabij is en vrede geeft aan mijn hart. Maar hier in den vreemde ontwaakte toch ook weder in mij de drang der liefde. Ik heb langen tijd niet geweten, of dit de liefde tot de wereld was, of dat de liefde tot u en het vaderland eene liefde is, die God den mensch vergunt en welke niet strijdig is met de liefde tot mijn Heiland. Toen heb ik het den goeden God zelven overgelaten om te beslissen. Wanneer Hij mij — zoo zeide ik tot mijzelve — mijn land en mijn thuis ontnemen wil, welnu! dan moet die liefde maar stillekens wegsterven. Maar wanneer Hij mij het vaderland en den man, dien ik heb liefgehad, weêrgeeft, dan wil ik het als Zijne gave aannemen en den drang van mijn hart volgen en denken: het is bij Hem geoorloofd. Zóó dacht ik, en toen ik u zag, waart ge mij als een engel Gods, die mij brengt in het paradijs!"

»Ik heb je", zeide Uli, »al lang alles vergeven. Ik heb er genoeg verdriet van gehad, dat ik over je heb geklaagd bij den landvoogd. Ik ken de Doopers nu ook beter dan toen. Wij willen God in vrede dienen in ons huis; in de Schrift lezen en bidden, dat kunnen wij heel goed samen doen. Zoo spoedig wij kunnen, trekken wij met ons beiden huiswaarts, en wanneer men jou iets doet, wil ik het meê dragen."

De andere Doopers waren in Mannheim weder ingescheept en voeren stroomafwaarts. Den 6den April kwamen zij op Nederlandschen bodem en gingen te Nijmegen aan land.

Zij brachten een bezoek bij den leeraar der Mennonieten daar ter plaatse, Hendrik Laurens. Toen deze vernam, dat zij de Zwitsers waren die werden weggevoerd, riep hij aanstonds de diakenen bij elkaar, ging met hen naar het schip en wist van den wachthebbenden officier verlof te krijgen om ook de overigen naar den wal mede te nemen om hen te verkwikken na hun tocht.

Laurens schreef naar Amsterdam:

»Wij troostten de lieden: nu zullen de soldaten u niet weêr hebben en, als zij geweld gebruiken, dan zoeken wij bescherming bij de Generale Staten."

»Toen wij nu een dag tot wederzijdsch genoegen waren saâm geweest, hebben wij hen tot buiten de stad gebracht en onder tranen afscheid van hen genomen. Zij zijn teruggekeerd naar de Palts om hunne verbannen verwanten daar en in den Elzas op te zoeken. Het waren geharde bergbewoners, die vermoeienissen wel konden doorstaan, maar daarbij zacht als lammeren."

Zoo trokken ook deze Doopers weder zuidwaarts. Velen van hen wisten weder in hunne dalen te komen. Reeds den 11den Februari 1711 verscheen opnieuw een groot gedrukt plakaat van »Raden en Burgers" van Bern. Hierin wordt geklaagd, dat alle pogingen, tot dusver aangewend om het land van de sekte der Wederdoopers te zuiveren, niets hebben gebaat. De oorzaak daarvan schijnt te zijn, dat hun tot nog toe geen bepaalde plaats was aangewezen waar zij ongestoord konden leven. Daarom heeft de regeering met den koning van Pruisen en met Hunne Hoogmogenden, de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, door middel van hunnen zaakgelastigde Runkel een vergelijk getroffen over de overneming der Wederdoopers.

Aldus luidde het plakkaat. Als gevolg daarvan scheepten zich in Juli 1711 ongeveer 100 gezinnen te Bazel in en

zakten zij den Rijn af naar Holland. 14 Augustus bereikten zij Muiden, waar eene commissie uit Amsterdam hen verwelkomde en hun voorloopige huisvesting verschafte. Te Amsterdam werd weder eene vergadering van afgevaardigden onzer gemeenten gehouden, die drie dagen duurde. Daar werd overlegd hoe men verder met hen zou handelen. Twintig huisgezinnen werden naar Groningen gebracht, waar in de omstreken der stad boerenplaatsen voor hen gepacht of gekocht werden. Voor de overigen werd te Kampen, Deventer en Hoogezand gezorgd.

Maar nog waren de vervolgingen in Zwitserland niet ten einde. De Doopers hadden lang niet allen gebruik gemaakt van de vergunning om vrij het land te verlaten. Velen hadden hun geboortegrond te lief en wilden niet uitwijken, zoodat zij zelfs bij schrijven van 31 Maart 1711 van uit Amsterdam vermaand moesten worden om toch hun verzet tegen hunne overheid op te geven en liever te verhuizen. Weêr waren verscheidene Doopers tot levenslangen arbeid op de galeien of tot gevangenschap in het land zelf veroordeeld. Toen trokken in 1713 weder Zwitsers naar de Nederlanden, die zich te Sappemeer en bij Kampen neêrzetten. Zij vormden daar eigen gemeenten die eerst in het begin dezer eeuw zich met de andere doopsgezinde gemeenten vereenigden.

En nog komen daar leden voor, die hunne Zwitsersche afkomst niet hebben vergeten [1]).

*
* *

1) Over de vervolgingen, door de Zwitsers ondergaan, de bemoeiingen der Staten ten hunnen behoeve, hunne komst hier te lande, hunne gemeenten en de familiën tot hen behoorende, is uitvoerig gehandeld door wijlen Ds. J. Huizinga in het *Stamboek van Samuel Meihuizen*, Groningen 1890. Van dit werk is — misschien ten gevolge van zijn titel — weinig kennis genomen. Ten onrechte. De eerste 150 bladzijden bieden een schat van grondige kennis en helder inzicht in den geest van een deel onzer 18de eeuwsche vaderen.

Eene Sabbatsrust ligt weder over de hoeve in de Eij te Langnau, achter het geboomte verscholen. Even vredig is het er thans ook in de harten der menschen. Een oud moedertje met de kanten muts op het hoofd zit in het keurig-nette woonvertrek aan de tafel bij het venster; een klein, dik boek ligt opengeslagen voor haar op tafel. De heer des huizes zit welbehagelijk op de rustbank, een beeld van stillen Sabbatsvrede. Zij denken aan oude tijden. Geloofsijver heeft hen eens van elkaar verwijderd; oude, beproefde liefde bracht hen weder bij elkâar.

Daarom las de oude Anna Steiner het laatste vers van haar troostlied hardop:

»Door liefde wordt 't geloof betracht,
Bidt God, Wien zij de eer en macht,
Dat wij in liefde samen
Gelooven met geheel ons hart
Door Jezus Christus, Amen."

Aardenburg. G. Hofstede.

DE LAATSTE BLADZIJDE VAN DE GESCHIEDENIS DER OUD-VLAAMSCHE GEMEENTE TE NORDEN.

»De gemeente der *Oude-Vlamingen* te *Norden* is langzamerhand vervallen. Volgens de notulen der Groninger Sociëteit van 1762 was er toen nog één leeraar, zeer ijverig, maar hoog bejaard, benevens twee anderen, die echter geen dienst deden.

In 1767 was die bejaarde leeraar, Job Abrahams, overleden en stond dus de dienst stil. De gemeente komt nog voor in de notulen van 1779, maar is in 1780 bij de andere gemeente ingelijfd, bij welke toen Markus Aris leeraar was."

't Is Blaupot ten Cate, (Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen enz. I bl. 227) die met deze woorden de laatste bladzijde van de geschiedenis der *Oud-Vlaamsche* gemeente te *Norden* beschrijft. Wij kunnen den man, die met zoo grooten ijver allerlei bouwstoffen voor eene geschiedenis der Doopsgezinden verzameld heeft, er geen verwijt van maken, dat hij ons van de laatste levensjaren dier gemeente zoo weinig heeft medegedeeld en willen ook zijn zegsman, den Eerw. J. van Hulst te *Norden*, niet hard vallen wegens de weinige en onjuiste inlichtingen door hem aan den geschiedschrijver verstrekt. Wel had deze als predikant der gemeente het rijke en in menig opzicht

belangrijke archief onder zijne berusting, maar het was een chaos waarin eerst in later dagen eenige orde is gebracht. Toen ik, te Norden woonachtig, in staat was een overzicht van het geheel te verkrijgen, trof het mij, hoe in vergelijking met de bescheiden aangaande de z. g. *Waterlandsche* gemeente te Norden, wier voorgangers voor de bewaring van vele stukken uit de 17de en 18de eeuw met groote zorgvuldigheid hadden gewaakt, slechts zeer weinige papieren aanwezig waren, die licht verspreiden over de geschiedenis van de gemeente der Oude-Vlamingen aldaar.

Het was echter eene verrassing voor mij uit die weinige bescheiden te ervaren, dat de geschiedenis dier gemeente van 1767 tot 1780 een geheel ander beeld vertoonde dan Blaupot ten Cate daarvan te aanschouwen gaf. Zij was geen stervende, maar heeft in die jaren waarlijk geleefd; zij werd niet bij de andere gemeente ingelijfd, maar heeft na vele wederwaardigheden en teleurstellingen zich geheel vrijwillig bij haar gevoegd. Van een en ander wensch ik in de volgende bladzijden mededeeling te doen.

Moest ik bij gebrek aan bescheiden afzien van het plan om een korte schets van de geschiedenis der *Oud-Vlaamsche* gemeente te Norden te geven, het komt mij voor dat hetgeen ik geven kan belangrijk genoeg is om de aandacht der lezers van onze Doopsgezinde Bijdragen eenige oogenblikken bezig te houden.

Job Abrahams, die reeds in het jaar 1738 als afgevaardigde der *Norder*gemeente de Sociëteitsvergadering te Groningen bijwoonde, was in 1767 overleden. Zijne medeleeraren Rijke Jansz. en Harmen Allerts Kremer waren niet in staat zijn plaats in te nemen, zoodat de gemeente genoodzaakt was naar andere hulp om te zien. Natuurlijk lette men daarbij allereerst op de naaste omgeving. De behoefte aan vereeniging was ook in *Oost-Friesland* doorgedrongen

en had ten gevolge, dat in hetzelfde jaar, waarin Job Abrahams zijne oogen sloot, de gemeenten der *Oude-Vlamingen* te *Emden* en te *Leer* zich bij de anderen in die steden aansloten. Het kan ons dus niet verwonderen, dat de *Oude-Vlamingen* te *Norden*, door het voorbeeld hunner geloofsgenooten in engeren zin, met wie zij ook wegens staatkundige toestanden zich nauw verbonden gevoelden, daartoe aangespoord, spoedig er op bedacht waren zich met de *Waterlandsche* gemeente te vereenigen.

Nog in hetzelfde jaar richtten zij daartoe een verzoek aan de zustergemeente, dat welwillend ontvangen werd, gelijk blijkt uit een schrijven van deze, aldus luidende:

»Den Eerwaarden Kerkeraad en broederschap der Mennonieten gemeenten de *Oude-Vlamingen* genaamt, hunne Vergadering tot dusverre gehouden hebbende in de Oosterstraat tot *Norden*, wensche wij genade en vreede van God onsen Vader in Christus Jezus onzen Heeren door de gemeenschap des H. geestes, Amen!

Waarde Vrienden en Broederen!

Op Uw Eerwaardens geneege opdragt en minsaame aanbieding tot vereeniging met onse Mennonieten gemeenten, nadat wij met onse Eerwaarde Gemeenten daarover gesproken en raadgepleegt hebbe, diend tot een minsaam antwoord.

1. Vooreerst, dat onse gemeenten eenparig tot die vereeniging, indien deselve op goede gronde tot eere van God en Christi, tot onderlinge liefde en vreede en tot opwassing in de kennis en genade van onsen Heere Jezus Christus voor een iegelijk siele geschiede konde, van herten geneege sijn en met groot vergenoege sulle sien dat sulke mag stande gebragt worde.

2. Ten tweede oordeele wij dat de grond waarop deze vereeniging behoorde te geschiede vooral moeste sijn dat

wij ons van wedersijde moeste verbinde om bij de leere van Christus te blijve, so als die door het onfeijlbaar woord van God ons geleert en voorgehouden word en bij het voorbeeld van die leere, so als die door de belijdenisse der waare en egte mennonite is uijtgedrukt en waaronder wij begrijpe aan de eene sijde de algemeene belijdenisse van de Vlaamsche, Vriesche, Waterlanders en duijtse, gedrukt en uijtgegeven tot Rotterdam in het jaar 1665 en aan de andere sijde de belijdenis van de Societijt der Oude Vlaaminge tot Groningen gedrukt en uijtgegeven in het jaar 1755, also dat in het op en aannemen van ledemaate en 't bedienen van den h. waterdoop, vooral in het verkiese van dienaarschap sowel tot diakone als tot het leeraarampt alsmede in het bestiere en regeere van de gemeente daar vooral naauw agt op gegeve worde, dat wij in leer en in leeve daarvan en vooral van het hooftsakelijke en daar het meest ter saligheijt op aankomt, niet vervreemde noch doorvloeije moogen.

3. Ten derde, dat voor de aanwassende jeugt ook behoorlijke sorge gedraage worde, dat sij in de kennisse van die leere der waarheijt die ter godsaligheijt leijdet het nodige onderwijs geniete, so als sulks door UwEerwd. mede begeert word en waarover (de gemeentens vereenigt sijnde) het nodige daartoe kan beraamt en te werk gestelt worde.

4. Ten vierde oordeele wij met en nevens UwEerw. dat tot dese vereeniging seer goed en noodig sal sijn onse wedersijdse arme en gemeente middele te saame te brengen en tot een kas te maake, seggende het uwe is het onse en het onse is het uwe. Doch overmits de jaarlijkse inkomste der gemeente tot de jaarlijkse uijtgaave niet kan toereijke so sijn al van ouds twee dinge in onse gemeente in gebruijk geweest. Vooreerst dat verscheijde arme door hunne vermogende nabestaande hetsij geheel of ten deele

sijn onderhoude om de gemeente niet al te veel te beswaare overeenkomstig 't geen de apostel leert: 1 Tim. 5 v. 4 en 8 ook v. 6. Ten tweede dat voor het jaarlijks te kort komende van de gemeente een collecte door een vrijwillige en libraale tekening is geschied. Door welke twee dinge wij onse gemeente door den seege des Heere tot dusverre in een goede staat behoude hebbe, daar sij sonder dat al voor jaare een niet-gemeente soude geweest sijn, welke twee dinge wij dan oordeele ten uijtterste nootsaaklijk te weese in gebruijk te houde.

Het soude ons deswegens seer lief weese en eenige swarigheijt bij ons opruijme, wanneer het onder UEd. ten opsigte van arme die vermogende nabestaande hebbe ook so in gebruijk was, onse gemeente is ten volle geneege om Hilkenmeu in de *Oosterpiep* van de arme kas te laate toekoome wat sij dus verre genoote heeft, maar ten opsigte van de twee oude menschen Foltkertoom en sijn vrouw soude wij gaarne sien dat haar onderhoud tusse de arme kas en de besondere hulp van haar nabestaande in navolging van veele onder ons konde gemiddelt worde.

Wij deede gaarn aan die oude mensche alles wat sij nu geniete maar vreese voor gevolge die ons te swaar konde worde.

Aangaande het arme huijs, het herbouwe van hetselve sal ruijm *f* 1900.— bedraage, waarvan wij reeds de grooste helft betaalt hebbe en verdere toestel gemaakt om ook het overige te betaale gelijk wij al voor lang, eer wij gedagte op de vereeniging der gemeentens konde maake, het herbouwe als apsoluut nodig sijnde voor hadde, so behoorde wij er ook sekerlijk raad toe te sien om het te konne betaale. Maar overmits de vereeniging der gemeentens nu in tusse valt en UwEerwaardens dan nevens ons het arme huijs in eijgendom bekomt en hetselve tot gebruijk waar

het nodig mogte sijn kunt geniete en dewijl wij aan UwEerwd. suijver en opregt oogmerk in dese vereeniging met ons niet konne twijffele, also UwEerw. gedeputeerde mondeling ons verklaarde, dat het gelt geen oorsaak van gescheijde te bleijve sijn moeste, so wille wij het liefst aan het oordeel der vriende en broedere overlaate wat UEd. daar omtrent te doen staat.

5. Ten vijfde keure wij het voor goed en nodig gelijk UwEerw. sulks ook begeert dat de in dienst sijnde diaconen uwer gemeente in hun cwaliteyt sulle blijve, die wij dan ook met en nevens onse diakene de opsigt en versorging der gemeente en arme wille aanvertrouwe.

6. Ten sesde keuren wij het met en nevens UwEerw. voor goed en nodig, het getal van twaalve weder voltallig te maake, waartoe (de gemeentens vereenigt sijnde) het nu ontbreekende getal uyt UwEerw. Broederschap kan verkoore worde en in vervolg van tijt uijt de alsdan vereenigde gemeente bekwaame persoone sonder onderscheijt maakinge kan verkoore worde.

7. Ten sevende houde wij ook voor goed en nodig, dat er wegens de voorsangersdienst een goede order gemaakt worde, waartoe ons dunkt dat van wedersijde de daartoe bekwaam sijnde persoone hunne gaave en bekwaamheijt tot dienst en stigting der gemeente blijmoedig behoorde toe te brenge, waartoe men haar dan moeste soeke te beweege.

8. Ten agste. Wegens het singe van liedere in plaats of met en benevens psalme, waarover UwEerw. ook voorstel gedaan heeft, daarover heeft onse gemeente nog geen volkomen resolutie konne maake, 't welk tot nader overleg kan blijve om na algemeen goedvinde en genoege daar in te handele.

Het een of ander niet wel begreepe wordende of dat er

voor de vriende op het een of ander wat aan te merke was, so sijn wij geneege om met UwEerw. gedeputeerde op een kamerdag daarover nader mondeling te spreeke om alles te vereffene en onder de seege des heere de vereeniging in liefde en vreede te treffe, welke kamerdag sal aangestelt en gehoude worde als UwEd. ons daarvan maar vooraf sal gelieve kennis te geve.

Dit met approbatie van onse gansche broederschap geresolveert op den 3 Febr. 1768 en door deselve aan onse Eerw. kerkenraad versogt om een getrouw copy aan UwEerwaardens met minsaame groete en toewensing van heijl en vreede ter hand te stelle.

So geschied door onse Eerwaarde kerkenraad en uijt derselver naam als schrijver

MARCUS ARISZ."

Toen deze brief, die zoowel de ingenomenheid der *Waterlandsche* gemeente met het plan tot vereeniging als haar begeerte om den overgang gemakkelijk te maken duidelijk te kennen geeft, in een vergadering der *Oude-Vlamingen* ter tafel kwam, oefende hij daar echter niet dien invloed uit, welken de opstellers er van verwacht hadden. Het is, bij gemis aan bescheiden, niet mogelijk aan te geven, over welken steen des aanstoots men gestruikeld is. Misschien was het de kwestie van de armenbedeeling of die van den gezangbundel, waarover men het niet eens kon worden; doch wat de oorzaak ook geweest moge zijn, dit staat vast dat van de vereeniging niets kwam, zooals uit een later te vermelden brief zal blijken hoofdzakelijk door de houding der *Oud-Vlaamsche* gemeente. Er moeten eenige punten geweest zijn waarop zij niets wilde toegeven, omdat zij zich nog krachtig genoeg gevoelde om haar bestaan desnoods alleen voort te zetten.

Wel bezat zij kerkgebouw, pastorie noch fondsen, — reeds sinds de vorige eeuw was zij gewoon hare godsdienstoefeningen in een gehuurd lokaal te houden, — maar haar 52 leden, versterkt door een vrij talrijk aanwassende jongelingschap, twijfelden er niet aan, dat het hun gelukken zou de gemeente te bevestigen. Men zou echter een nieuwen weg moeten bewandelen. Aan het bekomen van een voorganger uit eigen midden, een liefdepreeker, viel niet meer te denken. Wilde men een eigen leeraar hebben, het moest dan een bezoldigd voorganger zijn. Maar hoe aan de fondsen te komen, die aan den te beroepen persoon eenige zekerheid gaven dat de gemeente hare beloften ook zou kunnen nakomen? De broederlijke liefde loste die zwarigheid op.

In een brief, den 20sten November 1771 door de gemeente naar Amsterdam gezonden, (Inventaris der Archiefstukken te Amsterdam II bl. 418, N°. 2845) en die straks ter sprake zal komen, wijdt Harmen Allen Cramer, de schrijver, eenige woorden aan de belangstelling der leden in den welstand en opbouw van Gods kerk, waarvan — zoo gaat hij voort — »waarvan voor drie jaar besonder ook voorname kenteekenen door deselve gebleken zijn, gelijk men toenmaals onder elkander een kapitaal bijeenbragt, uit welkers intressen een leeraars besoldinge vermeert word dat voorheen bij ons in geen gebruijk was aan de dienst van 't woord eenige penningen te betalen". Door vrijwillige giften der leden, die ieder hoofd voor hoofd naar hun vermogen daartoe bijgedragen hadden, was er dus een fonds tot den predikdienst saamgebracht en de gelegenheid geopend, om met ernst aan het beroepen van een leeraar te denken. In den zomer van 1768 trad eenige malen voor de gemeente op Arnoldus Abeles Veenema, gelijk hij zich zelf noemt, leeraar op *Ameland*,

die spoedig daarop beroepen werd op een traktement van 415 caroli-guldens hollandsch geld met vrije woning, waartoe een huis gehuurd of een aan de gemeente toebehoorend huis moest afgestaan worden, en zes vrijbeurten om zijne beide vorige gemeenten *Rottevalle* en *Ameland* te bezoeken.

Hij nam het beroep aan en kwam waarschijnlijk nog in hetzelfde jaar tot de gemeente over.

Den 2den Februari 1769 was hij althans tegenwoordig in een vergadering van den kerkeraad, die op zijn voorstel besloot tot het aanleggen van een *karkenprotecol.*

In dit boekske teekende Veenema de namen van de leden der gemeente aan en maakte hij tijdens zijn verblijf te *Norden* eenige aanteekeningen.

Hij vermeldt o. a. dat de gemeente uit *Kromhorn* zich bij zijne beroeping met die te *Norden* vereenigde, zoodat deze in 't begin van 1769 een getalsterkte had van 56 leden, waarvan 40 te *Norden*, 4 te *Hage*, 3 te *Eijlsum*, 1 te *Wirdum*, 3 te *Engerhave* en 5 te *Greetsiel* woonden. Bovendien waren er nog 49 ongedoopte kinderen.

In dien kring begon de nieuwe leeraar zijn werk tot groote blijdschap der gemeente, die een paar jaren later verklaarde, dat hij in alle opzichten de behartiging van haren welstand en opbouw beoogde.

Ongetwijfeld deed hij dit ook door den reeds lang gekoesterden wensch naar een eigen kerkgebouw aan te wakkeren. Het huren van een geschikt lokaal ging natuurlijk steeds met moeielijkheden gepaard. Dikwijls moest men van het eene naar het andere verhuizen en zich dan behelpen met een vertrek voor het doel minder geschikt. Aan het bouwen van een nieuwe kerk viel echter wegens de groote kosten niet te denken.

Zoover reikte de draagkracht der gemeente niet. Maar ziet, terwijl men zich voortdurend onledig hield met het

zoeken naar een bevredigende oplossing van het vraagstuk, werd te *Norden* een voornaam huis te koop aangeboden, dat tot kerk en tevens tot pastorie zou kunnen ingericht worden. Voor 6000 caroli-guldens kon de gemeente het in bezit krijgen. Wel was 't een hooge som, maar de gelegenheid was te schoon om niet alle krachten in te spannen ten einde het huis te kunnen koopen. De broeders en zusters, die in 1768 uit eigen middelen een kapitaal hadden saamgebracht ten behoeve van de bezoldiging eens leeraars, bewezen op nieuw hunne offervaardigheid door voor een derde van de koopsom op een lijst van vrijwillige bijdragen in te teekenen. Men hoopte het overige door de welwillende medewerking van zustergemeenten bij een te krijgen. Gelijk in onze dagen klopte men daartoe het eerst bij de Amsterdamsche gemeente aan met den reeds vermelden brief van 20 November 1771.

Met aandrang vragen zij om hulp, niet verzuimende te wijzen op hetgeen men in eigen kring had gedaan en verzekerende dat, zoo God hun werk voorspoedig wilde maken, van hunne gemeente, die 58 leden en 52 jongelingen en kinderen telt, voor de toekomst wat te wachten is. Ook zouden zij gaarne vernemen, hoe *Amsterdam* oordeelde over hun voornemen om zich ook tot *Haarlem* en *Rotterdam* om hulp te wenden.

In gespannen verwachting werd omstreeks Kerstmis van 1771 de brief geopend, die het antwoord bracht, waarvan de vervulling van hun wensch afhing.

Hoe werden zij teleurgesteld! Op hulp uit *Amsterdam* moest niet gerekend worden. De redenen tot die weigering zijn mij onbekend. Vond men de vraag te onbescheiden, meende men dat de gemeente zelve te weinig had gedaan, wilde men door zich te onthouden een spoedige vereeniging der beide gemeenten in de hand werken?

Ik weet het niet, maar het een zoowel als het ander kan afgeleid worden uit den brief, dien VEENEMA den 6den Maart 1772 naar Amsterdam zond en waarin hij, zijn gemeente tegen het verwijt van onwil en hooghartigheid verdedigende, verzekert, dat de leden gedaan hadden wat zij konden en dringend vraagt, »dat de begrepene afkeerigheid uit UE. geeerde in een bleijk van goedgunstigheit te hunwaarts moge worden verandert."

Zijn pleitrede had evenwel geen gunstig gevolg en de gemeente moest zich met haar gehuurd lokaal blijven vergenoegen. Toen haar een paar jaar later de huur van het lokaal in de Oosterstraat werd opgezegd, trof zij een overeenkomst met de *Waterlandsche* gemeente, waarbij haar werd toegestaan ten behoeve harer samenkomsten van het kerkgebouw van deze gebruik te maken.

Kwam men nu al onder hetzelfde dak bijeen, 't was toch nog niet een samenwonen als zonen van hetzelfde huis. MARCUS ARISZ sprak tot de *Waterlandsche* en daarvoor of daarna VEENEMA tot de *Oud-Vlaamsche* broeders en zusters, zonder dat men er aan dacht bij elkander ter kerk te gaan. Zoo bleef de toestand tot 1775.

In het laatst van het vorig jaar werden de *Oude-Vlamingen* opgeschrikt door de tijding, dat hun leeraar naar *Aalsmeer* beroepen was en bedroefd door zijne mededeeling omtrent het aannemen van dit beroep.

Nadat hij vertrokken was, kwam de broederschap den 9den Juni bijeen tot het kiezen van een opvolger. Met meerderheid van stemmen werd beroepen HENDRIK J. BLAAUW, proponent bij de *Oud-Vlaamsche* en *Waterlandsche* gemeente te *Enkhuizen*, op een jaarwedde van 300 gulden hollandsch geld benevens vrije woning en overtocht. Men stelde de voorwaarden, dat hij iederen Zondag eenmaal en in den vastentijd ook Vrijdags zou preeken en bovendien

jaarlijks 3 à 4 beurten in de Kromhorn zou vervullen.

Blaauw nam het beroep aan. Hij werd den 27sten Aug. door Markus Arisz, leeraar bij de *Waterlandsche* gemeente, met oplegging der handen in den heiligen dienst bevestigd en hield 's namiddags zijn intrede met het uitspreken eener leerrede naar aanleiding van Ps. 34 vs 12. Nog geen drie weken later, den 14den September, kwamen ten huize van Dirk H. Stroman de kerkeraad en eenige broeders samen, die eenparig besloten om zoo spoedig mogelijk de geheele broederschap bijeen te roepen en haar voor te stellen, dat men pogingen zou aanwenden om zich met de *Waterlandsche* gemeente te vereenigen.

Waarom had men zulk een vergadering niet na het vertrek van Veenema belegd?

Het was, bedrieg ik mij niet, een kwestie over personen.

De leeraar der *Waterlandsche* gemeente, Markus Arisz, was reeds op leeftijd. Hij had als jongman van 25 jaren den 16den April 1741 zijn intrede te *Norden* gehouden en telde nu 60 jaar. Vriend en geestverwant van Johannes Deknatel te *Amsterdam*, van wien hij zijne opleiding had genoten en door wiens bemiddeling hij naar *Norden* gekomen was, en gehuwd met Catharina Leeuw, eene Hernhuttersche uit Haarlem, had hij veel omgang met de leden der broedergemeente te *Norden*, wat niet algemeen bijval vond. De *Oude-Vlamingen* zullen in dien tegenzin gedeeld hebben. Door de ervaring der laatste jaren gesterkt in het gevoel der levensvatbaarheid hunner gemeente, maar de minder aangename verhouding, waarin zij wegens het gemis van een eigen kerkgebouw tot de *Waterlanders* stonden, zeer goed beseffende, zouden zij tegen de vereeniging geen bezwaar meer maken, indien zij slechts de zekerheid hadden als tweeden leeraar een man te verkrijgen naar hun hart.

Want wel hadden zij, wanneer zij in het begin van het jaar de poging tot vereeniging vernieuwd hadden, de beroeping van een tweeden leeraar onder de voorwaarden kunnen opnemen en zou deze met het oog op den leeftijd van MARKUS ARISZ waarschijnlijk zijn aangenomen, maar dan was het geenszins zeker dat BLAAUW gekozen zou worden. Van den beginne af schijnen zij echter dezen, op wien, naar ik vermoed, REINHARD RAHUSEN, leeraar der *Vlaamsche* gemeente te *Leer*, vroeger te *Enkhuizen*, hun aandacht gevestigd had, als hun leeraar gewenscht te hebben. Daarom wilden zij de vraag der vereeniging eerst weder ter sprake brengen, toen zij zeker waren hem als leeraar te zullen bezitten.

Hoe het zij, de broedervertoeving, waartoe den 14den September besloten was, werd den 1sten October gehouden. Het plan om zich tot de *Waterlandsche* gemeente te wenden met het voorstel, dat men in onderhandeling zou treden over de vereeniging der beide gemeenten werd goedgekeurd.

Er werd een brief opgesteld van den volgenden inhoud.

»De Opzienderen en verdere leden der Waterlandtse gemeente tot Norden worden door hare geloofsgenoten, de Oude Vlaamse Mennonieten ter zelfder plaatse gewenst zaligheijt.

Waarde Broeders.

Wanneer wij in overweging nemen de omstandigheijt van onze gemeente en de betrekking, die wij als afzetselen van denselfden reformateur na welke gijlieden als ook wij ten onderscheijdinge van andere protestanten *Mennonieten* genoemdt worden; en dat de onderscheijden benoemingen, waarmede onze gemeentens tot dus ver genoemdt

zijn door zulke zaken en begrippen veroorzaakt is, die het wezen van het ware Christendom niet betreffen, en welke zaken thans (Gode zij er voor gedankt) alleskens in de vergetelheijt gedompelt zijn, gelijk het verenigen van verscheijden onzer gemeenten zo in de *Nederlanden* als in ons *Oost-Vrieslant* de gemeenten van *Emden* en *Leer* daarvan bewijzen zijn;

Daarbij, waarde Broeders, de broederlijke toegenegentheijt welke Ul. aan ons betoondt, door ons toe te laten om in de plaatse uwer onderlinge zamenkomst onze openbare godsdienst te verrichten, zijn bij ons als zoveel drijfveren, die onze begeertens en genegenheijt opwekken om onze nu nog afzonderlijke gemeentens tot een te zien,

ten dien eijnde is het ons ernstig verlangen dat al datgeen dat door onze voorzaten of door ons zelven oorzaken mogt gegeven hebben waardoor onze gemeentens tot dus ver vaneen gescheijden zijn in de vergetelheijt mag gebragt worden, terwijl wij ons van onse zijde verpligten indien er zodanig iets van uwe zijde mogt geschiedt zijn te vergeten en te vergeven ten eijnde wij tot een ligchaam mogen gebragt worden.

Verlangende vervolgens en ten dien eijnde met Ul. of gekwalifiseerden van dien zodanige middelen mogen beraamdt worden, die tot eene volkomene en duurzame vereeniging zoude kunnen strekken.

Waarmede wij in verwagting van een vreedtlievent antwoordt, waarde Broederen, Ul. Gode en den woorde zijner genade aanbevelen, die magtig is Ul. op te bouwen en Ul. een erfdeel te geven onder de geheijligden in het ligt.

Wensende dat de God des vredes Ul. en onse harten bestrale met die vrede en liefde, die onse harten kan vereenigen tot de vreese van zijnen naam.

Ten blijke dat dit onse ernstige toeleg is hebben wij

na alvorens des Heeren naam te hebben aangeroepen dese eijgenhandig ondertekent.

Hendrik J. Blaauw, als leeraar.
Heere Popkes.
Dirk H. Stroman.
Harme A. Cremer.
Jacob Silomon.
Evert J. Sijlomon.
Jacob Cornelis.
Adriaan Helmers.
Claas H. Brouwer.
Jacob Mensen.
Folkert J. Boomgaarden.
Cornelis Cremer.
Doede Sijlomon.
Ide Jansz. Bakker.
Harme Cornelis.
Cornelis Jansz. Bakker.
Alle Peters Bakker.
Jan Eden Bakker.
Dirk Folkerts."

Daar geen der leden uit de *Kromhorn* aanwezig was, hoewel zij daartoe allen uitgenoodigd waren, besloot men hun schriftelijk mededeeling te doen van het genomen besluit en te melden, dat zoo zij binnen acht dagen niet geantwoord hadden hun zwijgen als toestemming beschouwd zou worden.

Niemand hunner zond een antwoord. Daarop werd de brief den 18den October aan Markus Arisz ter hand gesteld met verzoek hem bij zijn kerkeraad in te dienen.

Aan dien wensch werd spoedig door dezen voldaan. Zijn kerkeraad besloot de gemeente met den inhoud van dit

schrijven bekend te maken en haar veertien dagen bedenktijd te laten, voordat een beslissing genomen zou worden. Toen zij daartoe den 12den November vergaderd was, bleek het dat men nog niet in staat was een bepaald antwoord te geven.

Men besloot den 16den opnieuw samen te komen en dan deze zaak af te doen. De stemming der meerderheid was niet gunstig voor het voorstel. Sommigen hinderde het, dat de vereeniging door de schuld der *Oude-Vlamingen* in 1768 niet was tot stand gekomen, anderen waren niet ingenomen met Ds. Blaauw en daarom kwam men overeen o. a. het volgende te schrijven.

„Hoe hoogst gaarne wij onse beijde gemeentens tot een ware en duursame vereniging, ter vervulling so van ulieden als van ons eijgen begeertens zouden willen bevorderen, soo bevinden wij tot ons leetwesen de weg daartoe op heden niet soo goedt gebaant als deselve wel te voren in het begin van het jaar 1768 daartoe gebaant was, als wanneer uwlieden met een diergelijk versoek tot ons genadert sijt, en wanneer na vele onderhandelingen daarover gehouden UEerw. de deure tot ons in te komen ten volle geopent is. Wij wensten dat het toen ten tijdt tot sijn voltrekkinge gekomen was, dan zouden vele swarigheden geweerdt zijn, die nu weer in de weg leggen, 't geen wij egter niet uijt enig verwijt of tegenheijt tegen ulieden seggen.

Wij kunnen ulieden gemoedelijk voor Godt betuijgen, dat wanneer uwlieden met dit tegenwoordig versoek een jaar vroeger tot ons gekomen waar" — vermoedelijk wordt hier bedoeld, vóór het beroepen van Blaauw — »wij aan het voorgaande geheel niet meer souden gedagt hebben en terstondt de hand aan het werk geslagen hebben om de vereniging der gemeentens te bevorderen, doch dat

neemt die swarigheijt niet weg, die sints tusschen beijden is gekomen, welke doch so groot niet is of zij soude met ten tijdt door den segen des Heeren, die alle dingen na den raadt zijnes willens werkt, kunnen uijt de weg geruijmt worden.

Wij oordeelen na alles wel overwogen te hebben, dat de saak noch wat dient uijtgesteldt te worden; om de gemeentens so te samen te voegen dat men regtmatige vrees voor kwade gevolgen moet hebben, soude seer onvoorsigtig wesen, waartoe wij ook te minder reden hebben omdat noch ulieden nog wij daartoe dringende oorzaak hebben. Ulieden kunt uwe publieke godsdienstige vergadering volgens ulieden met ons getroffen accoordt bij ons onverhindert en tot ons genoegen genieten en wij hebben uwentwege geen verhindering in de onze. Selfs zoude een broederlijke over en weer gebruijkmaking van onse publieke bijeenkomsten noch van veel vrugt en tot bevordering van een egte en duursame vereniging kunnen wesen.

So seer wij dan ons selven willen vermanen, so seer willen wij dan ulieden versogt hebben met gedult en lijdtsaamheijt af te wagten de tijd, wanneer de disposietsie tot vereniging door des Heeren segen en genade sich wat blijkbaarder mogt vertonen en voordoen".

Deze brief, door Marcus Arisz. en 14 broeders onderteekend, werd den 17den December na de godsdienstoefening aan de broederschap der *Oude-Vlamingen* voorgelezen. Zij nam het antwoord der zustergemeente vrij kalm op. »Daarbij" — meldt het karkenprotecol — »is niets besloten als alleen gesegt, dat men nu het gevoelen der minderheyt wist van de andere gemeente en dus dit antwoord gehouden als niet voldoende noch wettig op ons versoek en wij derhalven het gevoelen der meerderheijt zouden inwagten."

Mogen wij uit de verklaring, die in den brief van 16

November aan de handteekeningen voorafgaat en aldus luidt: »ten blijke dat dit onse eenparige resoluutsie is, wort dese met onse volgende ondergeschrevene namen bekragtigt", opmaken, dat alle aanwezige broeders hem geteekend hebben, dan hadden de *Oude-Vlamingen* geen ongelijk, toen zij den inhoud van dat schrijven het gevoelen der minderheid noemden, want de *Waterlandsche* gemeente telde minstens honderd twintig leden. Zij waren intusschen niet veel verder gekomen en bleven tevergeefs op een uiting van het gevoelen der meerderheid wachten. Toen Ds. Blaauw, die in den loop van het jaar 1776 een beroep naar de gemeente van Heerenveen en de Knijpe had ontvangen en aangenomen, den 29sten September zijn afscheidspreek hield, werd er dan ook niet aan gedacht nog eens een poging tot vereeniging te doen.

Men zou zich zelf wel helpen en slaagde reeds eenige maanden later in de vervulling der vacature. De 1ste Juni 1777 was een feestdag voor de gemeente. Daniel Rieken, tot haar leeraar beroepen, stond gereed zich aan haar te verbinden. Hij was proponent en moest dus vooraf in den dienst des woords bevestigd worden. Deze gewichtige taak werd thans echter niet, gelijk twee jaar vroeger, toen Hendrik J. Blaauw zijn ambt aanvaardde, door Markus Arisz verricht, maar door den reeds genoemden Reinhard Rahusen van Leer.

In de morgenure van dien 1sten Juni leidde hij den nieuwen leeraar bij de gemeente in met een leerrede, die 1 Cor. 4 vs. 2 ten grondslag had en bewaard is gebleven in een door hem uitgegeven »*Sammlung* einiger *Predigten* und *Reden* beij feyerlichen Gelegenheiten gehalten."

Het zij mij vergund hiervan iets meer te zeggen.

Die preekbundel is vooral merkwaardig, omdat Rahusen, die al de daarin opgenomen leerredenen oorspronkelijk in

de nederlandsche taal gehouden had, ze in het duitsch vertaalde en uitgaf met het doel om onze Duitsche naburen bekend te maken met het doopsgezinde ceremoniëel bij de feestelijke samenkomsten der gemeenten. Hij gaf daartoe zijne preeken en toespraken uit, juist zoo als hij ze had uitgesproken en voegde tusschen den tekst met kleinere letter de overgangen, vragen, antwoorden enz. in, zoodat de lezing er van aan ieder een duidelijk denkbeeld geeft van de wijze, waarop in de tweede helft der vorige eeuw doopsbediening, avondmaalsviering, huwelijksinzegening enz. in onze gemeenten plaats vonden. Tot proeve moge eene vertaling dienen van dat gedeelte zijner bevestigingspreek, hetwelk op deze plechtigheid betrekking had.

»Nadat deze preek was uitgesproken", verhaalt hij, »kwam ik van den kansel, terwijl de gemeente twee verzen uit een der psalmen zong, plaatste mij met den te bevestigen leeraar voor den predikstoel en richtte de volgende toespraak tot den in het ambt komenden voorganger."

Zeer waarde en geliefde Broeder in onzen Heer Jezus!

Daar ik thans in naam van den drieëenigen God en op vriendelijk verzoek van de Oudsten en Opzieners dezer waarde gemeente U, wel eerwaarde en innig geliefde Broeder, in uw nieuwe ambt, waartoe gij wettelijk beroepen zijt, zal inleiden, zoo vermaan ik U, mijn waardste, als in de tegenwoordigheid en voor het aangezicht Gods, die getrouwheid waarover gij mij uit Gods woord hebt hooren spreken in alle opzichten te betrachten.

Gedraag u als een goed dienaar van Jezus Christus en zorg allereerst met groote trouw voor de belangen uwer eigene ziel; want naarmate gij door de genadige kracht

des heiligen Geestes uw eigene zaligheid met vreeze en beven voor God tracht te werken, des te meer geestelijke ervaringen zult gij tot onuitsprekelijk nut van de u toevertrouwde kudde ontvangen, des te blijmoediger en hoopvoller zult gij uwe ambtsplichten vervullen, en de liefde en toegenegenheid uwer gemeente verwerven. Betoon u vooral in geheel uw ambt een getrouw beheerder Gods. Bestijgt gij den predikstoel, laat uwe gebaren dan bewijzen dat gij eerbied hebt voor God, hoogachting voor het woord dat gij wilt verkondigen, ernst en liefde voor uwe toehoorders. Predik getrouw Wet en Evangelie; toon de rechtmatige eischen Gods aan den zondaar volgens de Wet, de onmacht en het geestelijk onvermogen der gevallene menschen om aan deze eischen Gods door een volkomene gehoorzaamheid te voldoen en de rechtvaardig bedreigde straffen aan de overtreders. Verkondig daarbij echter ook de in het Evangelie geopenbaarde goddelijke genade, spreek tot de door de Wet verschrikte, rede- en radelooze zielen over den Heer Jezus als het Lam Gods, die in de plaats der onmachtige zondaren de geheele Wet vervuld en alle straffen op zich genomen heeft, opdat zij vrede zouden hebben; wijs de bedrukte en verlegene zielen op dezen Verlosser, opdat zij door het geloof in Hem, die de goddeloozen rechtvaardig maakt, vergeving van al hunne zonden, leven en zaligheid mogen erlangen.

Bedien den heiligen doop met waren eerbied en bezieling voor God en laat uw hart zoowel als uw mond en lippen tot God zich verheffen voor het heil der doopelingen. Deel het heilige avondmaal altijd uit met een op God gericht en geroerd hart; laat de liefde van Jezus, waaraan deze verbondsmaaltijd ons bepaaldelijk herinnert, geheel uw ziel levend maken en hunne lippen doen overvloeien van lof en dank aan den Verlosser.

Wek telkenmale uwe toehoorders op den dood van den Heiland en de oorzaak daarvan te overwegen en daarbij aan den ouden mensch door Jezus' kracht den dood aan te kondigen.

Laat het zijn:

Met U aan 't kruis gebonden,
Wil ik mij van de zonden
Onthouden iedren dag.
Wat Uwe oogen haten
Wil ik ontvliên en laten,
Zoo veel ik dit door U vermag.

Trek u de geheele gemeente en ieder der leden in het bizonder van harte aan, tracht aller zaligheid op alle wegen en onder alle omstandigheden te bevorderen. Betoon u vooral een getrouw leidsman der onmondigen, der kinderen en lammeren van Jezus Christus, want gij zijt geroepen om ook deze te weiden; ook deze met de zuivere en onvervalschte melk van het Evangelie te voeden is de schuldige plicht van den beheerder Gods. De schade is groot, ja onherstelbaar, wanneer de jeugd veronachtzaamd en niet met alle trouw tot de kennis van God en den Verlosser opgeleid wordt. Het nut van uwen arbeid aan de teedere jeugd zal zich vroegtijdig genoeg openbaren, en dikwijls draagt het zaad, in de kindsheid uitgestrooid, op ziek- en sterfbed nog vrucht. — En opdat ik geen misbruik make van uw geduld en dat der gemeente en de aandacht niet vermoeie, voeg ik ten slotte nog slechts dit aan het gesprokene toe: Bewaar onder alle omstandigheden een goed geweten en word een schitterend voorbeeld van deze kudde.

Opdat wij allen echter, die hier aanwezig zijn, overtuigd worden van uw goede gezindheid, zoo richten wij

tot u de volgende twee vragen, waarbij wij uw antwoord op ieder afzonderlijk met een duidelijk ja verwachten. Het zijn deze:

I. Gelooft gij, dat de leer der waarheid, die tot de godzaligheid is, vervat is in de Schriften van het Oude en Nieuwe Testament; houdt gij haar voor het eenige en waarachtige richtsnoer van uw geloof en leven, gelijk zij ook uitgedrukt en te vinden is in de welbekende belijdenisschriften onzer Mennonieten-gemeenten en neemt gij tevens aan haar te handhaven met verwerping van alle leeringen, die met Gods woord en deze belijdenis in strijd zijn? Wat is hierop uw antwoord?

Antwoord: Ja.

II. Belooft gij dit uw ambt, waartoe gij naar het voorschrift der Apostelen geroepen zijt, met medewerking en ondersteuning van God, diens geest en genade, getrouw te vervullen en zelf door een heiligen wandel de kudde van Christus voor te lichten en tot sieraad te zijn? Wat antwoordt gij hierop?

Antwoord: Ja.

De genadige en algoede God vervulle uwe belofte en make u zelf daartoe geschikt en bekwaam.

Kom, laat ons deswege den naam des Heeren ootmoedig en geloovig aanroepen.

(Hierop knielde ik met den aanstaanden leeraar neder en baden wij aldus:)

Gebed.

Heer Jezus, dierbare Heiland, die zelf het herdersambt hebt ingesteld, uwe Apostelen tot bestierders daarvan geroepen en met den heiligen geest toegerust hebt, u danken

wij, dat gij deze instelling in uwe kerk hebt onderhouden en thans ook aan deze gemeente, naar uwe alomvattende voorzienigheid, een leeraar liefderijk hebt geschonken. Onze ernstige bede rijst nu tot u omhoog, dat gij in genade uit uwe hoogte en uw heiligdom wilt nederzien, en gelijk al uwe knechten zoo in het bizonder dezen nieuwen leeraar met een rijke mate van uwen heiligen geest zalven en tot het gewichtig werk, waartoe hij zich heeft aangegord, uwen goddelijken bijstand genadig verleenen wilt, opdat hij een getrouw en u welgevallig arbeider in uwe wijngaard moge zijn en blijven.

Geef hem kracht, moed en sterkte, opdat hij den zondaar met vrijmoedigheid uwe wegen leere, zoodat de goddeloozen zich tot u bekeeren. Laat hem bij alle harten en zielen zijner gemeente eene geopende deur vinden, opdat uw woord diep in het gemoed dringe en een blijvende vrucht moge opleveren. O, maak gij hem recht getrouw, opdat hij als een getrouw rentmeester geen zijner plichten verzuime, maar eenmaal het getuigenis van u ontvange een goede en getrouwe dienstknecht geweest te zijn. Nu Heer Jezus! die onze gebeden en smeekingen verhoort, hoor ook deze zwakke verzuchting van ons en verhoor haar, ter wille van uwe hoogepriesterlijke voorspraak. Amen!

(Na het uitspreken van dit gebed stond ik op, trad op den leeraar, die nog geknield lag, toe om hem in te zegenen, legde beide handen op zijn hoofd en zeide:)

God de hemelsche Vader, in wiens naam gij geroepen zijt om dit heilig ambt te aanvaarden, het Evangelie te prediken en de heilige bondszegelen naar het voorschrift van Jezus te bedienen, heilige u door zijnen geest, sterke u door de kracht zijner genade, en make uwen dienst

heerlijk, tot heil uwer ziel en tot zaligheid dezer gemeente. De Heer zegene u, en behoede u! De Heer doe zijn aangezicht over u lichten, en zij u genadig! De Heer verheffe zijn aangezicht over u, en geve u vrede! Amen.

(Hierop wendde ik mij tot den in het ambt ingeleiden leeraar, reikte hem de hand en sprak:)

Sta nu op, waardste broeder, de Heer doe u veel vrucht van uwen arbeid aan deze gemeente zien en zij met u in al uwe daden, tot prijs zijns naams. Amen.

(Vervolgens werd hem de aanstelling in den dienst voorgelezen, waarop dit korte slotwoord volgde:)

Zeer geliefde Gemeente!

Ziet, daar is nu uw nieuwe leeraar. O, erkent Gods liefde en goedheid jegens u en prijst, gelijk voor alles, zoo ook voor deze weldaad zijn naam! Gedraagt u nu echter ook als getrouwe huisgenooten tegenover dezen beheerder en uitdeeler van de geheimen Gods. Ontvangt en behandelt hem met liefde, beschouwt hem als een gezant Gods, schat hem daarom hoog, hebt geduld met zijne zwakheden, bedenkt, dat hij een mensch is, die kan mistasten, bidt daarom des te meer voor hem tot God en roept den genadigen Verlosser geloovig aan, opdat Hij zijn arbeid aan uwe zielen moge zegenen en voorspoedig maken. Wordt echter ook gehoorzaam aan het woord der waarheid, en streeft er naar, dat gij alzoo spreekt en alzoo handelt, opdat de goddelijke belofte, die gij vindt Jesaia 60 vers 21 ook aan u vervuld worde: »En uw volk zullen allen te zamen rechtvaardigen zijn, zij zullen in eeuwigheid de aarde erfelijk bezitten; zij zullen zijn eene spruit mijner plantingen, een werk mijner handen, opdat ik verheerlijkt worde." Och, werkt zoo met uwen leeraar uwe

eigene zaligheid met vreezen en beven. Dit verleene u en uwen leeraar de drieëenige God, wien worde toegebracht lof, roem en prijs tot in eeuwigheid. Amen.

Hiermede was de plechtigheid afgeloopen, waarvan ons door RAHUSEN een aanschouwelijk beeld is gegeven, dat, vereenigd met de beschrijving van de bediening van Doop en Avondmaal in diezelfde gemeente, den 16den September 1716 door J. C. JEHRING bijgewoond en door hem opgeteekend, (Zie de vertaling van dit stuk bij S. BLAUPOT TEN CATE, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland* bl. 315—318) ons in staat stelt ons een juiste voorstelling te maken van het gemeentelijk leven der *Oude-Vlamingen* te *Norden* in de vorige eeuw.

Zij hadden nu weder een nieuwen leeraar, van wien zij voor de toekomst hunner gemeente ongetwijfeld veel goeds verwachtten. Maar helaas! de beproevingen namen geen einde. Hadden zij VEENEMA na een kortstondig verblijf in hun midden aan *Aalsmeer* en BLAAUW aan *Heerenveen* moeten afstaan, de onverbiddelijke dood ontnam hun RIEKEN, nadat deze slechts een paar jaar in hunnen kring had gearbeid.

Nu waren zij ten einde raad. Hadden zij in de jaren 1767—1779 aan menige moeielijkheid dapper weerstand geboden en getoond, dat zij zich voor een godsdienstprediking in hun geest vele offers wilden getroosten, thans schijnen zij geen kans meer te hebben gezien om zelfstandig te blijven bestaan. De onderhandelingen met de *Waterlandsche Gemeente* werden althans op nieuw aangeknoopt en ditmaal met gunstig gevolg. In eene gecombineerde vergadering van afgevaardigden der beide gemeenten, den 12den April 1780 gehouden, werd tot de vereeniging besloten.

Het daarop betrekking hebbende contract, dat uit zeven artikelen bestaat, heeft voor ons weinig belang; slechts

een tweetal daarvan vragen onze aandacht. Vooreerst de overeenkomst, »dat er op begeerte der *Oude Vlamingen* een tweede predikant sal beroepen worden, waartoe na eenig beraat en overleg besloote en goed gevonde is, dat er een stemming door de gansche wedersijdse vereenigde gemeentens sal geschiede of dese beroeping sal geschiedde door een vreije verkiesing en een nominatie van drie personen, waarvan dom. H. Blaauw er een sal sijn — of dat dom. H. Blaauw maar regelregt tot leeraar verkoore en beroepe sal worden."

En dan de bepaling: »Voor een derden is onsen meening niet om duursaam twee predikante te houde, neen, maar hebbe gestippileert en vastgestelt, dat als een van de twee weg komt, hetsij door weg beroepe of door de dood, dat het dan op die eene nablijvende sal staan."

Uit deze beide artikelen toch blijkt, dat de *Oude Vlamingen* ook nu nog, gelijk vijf jaren vroeger, bleven ijveren voor Ds. Blaauw, terwijl de *Waterlanders*, die van dezen liever niet gediend waren, zich hadden ingespannen om de kans van hem tot leeraar te verkrijgen kleiner te maken.

De *Oude Vlamingen* namen er genoegen mede dat de beslissing aan de vereenigde gemeente zou worden overgelaten, en door deze inschikkelijkheid kwam de vereeniging tot stand.

Voor en in naam der *Waterlandsche* gemeente werd het contract geteekend door:

Marcus Arisz, Leeraar.
Geerdt Eelesen, Diaken.
Meewes Sijmons, »
Jan Martens Spree, »
Herre Harmens, twaalve
Peter Rijsdijk, »
Pieter H. Brouwer, »

terwijl voor en in naam der *Oud-Vlaamsche* gemeente teekenden:

Heere Popkes, als dijaken.
Harmen Allen Cramer, »
Dirk H. Strooman, »
Claes Heere Brouer, »
Doede L. Cremer, »
Cornelius P. Cremer, »
Dode Silomon, »

De *Oud-Vlaamsche* gemeente te *Norden* had hiermede opgehouden te bestaan; niet wegens verval van krachten, maar door den loop der omstandigheden tot de vereeniging genoopt.

Aan hare vroegere leden werd nog een groote onaangenaamheid bereid, toen de vereenigde broeders in den zomer van 1780 besloten ter beroeping van een tweeden leeraar een drietal op te maken, waaruit bij meerderheid van stemmen niet Ds. Blaauw maar Ds. Bavinck beroepen werd, die zich in 1781 aan de gemeente verbond.

Zij hebben echter gezwegen en hunne gaven en krachten in vereeniging met de vroegere *Waterlanders* aan de vereenigde gemeente gewijd, die in den loop dezer eeuw velen ten zegen was en dat, al vermindert haar ledental, ook in de volgende eeuw moge blijven!

Haarlem. L. Hesta.

UIT DIEPTEN.

Mijne ziel is in mij moede en ontrust; zij is als een wien een zware last den rug kromt, als een door gevaar beangste; mijne ziele beeft in mij; hare kracht is van haar geweken. . . .

Er was eene groote begeerte, er was een sterke wil in mij; een begeeren van zinnen, een wil van lusten. Ik strekte mijne handen uit naar heil; ik won goud en verwachtte voldaanheid; den beker der ijdelheden zette ik aan de lippen en zeide: dit is het water des levens. Ik sloeg die mij sloeg en achtte mij groot; bij mijn genot sloot ik mijn oor voor klacht, mijn oog voor nood; alles wat *om* mij was, was om *mij*. Tot de wijzen sprak ik: wat is waarheid? tot de braven: wie is er rechtvaardig? tot de vromen: er is geen God! Ik zocht het leven in wat mij streelde; in het zweet des aanschijns zwoegde ik om te winnen wat mij diende; tot mijne begeerten zeide ik: gij zult bevredigd worden.

Toen zou ik mij verblijden in mijn heil, maar ach, een worm knaagt aan mijne blijdschap. Ik zou van mijne grootheid genieten, en ik voel mij zoo eenzaam en ellendig. Mijne ziel is moede van den last harer begeerten; mijne ziel is ontrust van wege het gemis van haar vrede, haar vreugde. Er zou eene stem opgaan des gejuichs, en — mijne ziel

klaagt haren nood uit; zij hongert en heeft niet te eten, zij dorst en vindt geen lafenis. O mijne ziele, wie onthoudt u uw heil, wie kwelt u aldus? Wie is hij die u geen vrede gunt, die in al uw genot bitterheid mengt, die uwe lusten tot lasten maakt? . . Indien Gij het zijt, o God tot Wien de vromen bidden, voor Wien ik toen ik een kind was de knieën heb gebogen als voor den Almachtige en Heilige, o hoor dan nu mijn gebed. Dit bid ik U: bemoei U met mij niet! Laat mij den weg gaan van mijn eigen willen. Laat mij los zooals ik U heb losgelaten. Laat mij los, of . . .

* *
*

Den adelaar heb ik zijne vleugelen ontscheurd om den Almachtige te ontvlieden; de kracht van den leeuw heb ik geleend om mij los te rukken uit den greep van den Heilige. Vergeefs! Hij is meer dan ik. Wie ben ik dat ik het waagde te worstelen tegen Hem die de sterren houdt in hare banen? Wie ben ik dat ik Hem weerstreefde tegen Wien niemand vermag; wie ben ik dat ik mij onderwond te spreken tegen Hem Die boven alle machtigen der aarde is? O donkerheid van den nacht, verberg mij voor Zijne oogen; wolken des hemels, diepten der aarde, verbergt mij. Zie mij niet aan o Heer, mijne ziel huivert voor den opslag Uwer oogen; spreek tot mij niet o Heer, Uwe woorden zijn als doornen dringende zoo diep in het vleesch.

Wee mijner, mijne ziel is moede van den last harer zonde; mijne ziel is ontrust om hare eigenwilligheid. Wees mij genadig Heer! Straf mij, o sla mij naar de mate mijner ongerechtigheden. Beveel over mij o Heer, neem mij als uw dienstknecht aan. Mijne kracht is gebroken, mijn wil is in mij verbrijzeld. Heer, ontferm U over mij in mijne

onwaardigheid, gelijk een vader zich ontfermt over zijne kinderen die ongehoorzaam zijn niet wetende wat zij doen. Erbarm U mijner. Beveel over mij o Heer en beproef mijne trouw en verlos mij uit mijne eigendunkelijkheid. Één woord, Heer, één woord van vrede, spreek het tot mijn ontruste ziel. . .

* *
*

Wat weldaad is mij geschied dat op mijn brandend voorhoofd een koele hand is gelegd, dat de tranen mijner zondesmart zijn weggekust? O wondre Hemelstem in 't ootmoedig hart fluisterend van vergeving; o wondre Hemelkracht uitgestort in het verbrijzeld gemoed; o zoete rust, o heilige vrêe in Vaderlijke omhelzing. Vader, ik dank U dat Gij naar het gebed mijner zonde niet hebt gedaan met mij; ik dank U dat Gij in het onbevredigende van de bevrediging mijner zinnen en begeerten mij hebt nêergeworpen om mij op te richten door Uw woord: kom tot Mij, gij die vermoeid en belast zijt, Ik zal u ruste geven. Ik dank U, Vader dat gij de kracht van mijn tegenstreven hebt verbrijzeld, en mijne zwakheid hebt vervuld met de kracht der liefde die niet zich zelve zoekt. In den stillen zonnigen morgenstond hebt Gij tot mij gesproken van Uwe heerlijkheid; in de vruchten van mijn akkerwerk hebt Gij gevraagd naar de werken mijner dankbaarheid; bij de tranen die ik geweend heb om het booze woord, om de onwilligheid van mijn kind hebt Gij mijn hart ontroerd, aan zich zelf ontdekt, verootmoedigd tot diepen zonderouw; in den blik der onschuldige oogen, in den reinen lach der lippen, in de vreugdekreet van mijn kind toen het na dagen van scheiding mij wêerzag, hebt Gij mij geopenbaard, hoe Gij wilt zijn ontmoet; ik heb het gewaagd met heilbe-

geerig vreezen op te zien, mijn hart heeft gebeden, en een adem des vredes komende over mij was Uw antwoord.

God, U prijst mijne ziel dat zij mocht aanvangen U te verstaan, dat zij mocht opklimmen tot de kennis van Uwen Raad, dat zij mocht wedergeboren worden uit den Heiligen Geest en verlicht worden om den weg, de waarheid en het leven te zien in de Blijde Boodschap en in het kruisdagen van den Zoon Uws Welbehagens.

Ja, mijne ziel verstaat den lofpsalm dien de sterren des hemels, de bloemen der aarde, de harten der verlosten uit zelfzucht en zonde zingen ter eere Gods: en zij heft mede aan, eerbiedig, blijde, juichend.

O, mijne ziel, in den morgenstond verkwikt door den dauw der Genade, in den dag gevoed met het brood des levens, in den avondstond bestraald door de zon van eene Liefde die niet ondergaat, in den nacht omringd van goedertierenheden talrijk en liefelijk als de sterren omhoog, — o mijne ziel, aanbid den Vader der Liefde met uwe tranen en gebeden, met uw lied en uw lach, met het stil vertrouwen uws harten en den arbeid des daags. Eere zij God in den Hooge!

DOOPSGEZINDEN TE MOLKWERUM.

Behoort Molkwerum thans (volgens de telling van 1890 met 29 leden en 14 katechizanten d. i. ongeveer 60 zielen) tot onze kleinste gemeenten, er was een tijd dat zij in talrijkheid en aanzien menige andere overtrof. Zij heeft ruimschoots haar deel gehad in het deerlijk verval der eens bloeiende plaats, die door gestadigen achteruitgang van de daar gevestigde scheepsreederijen ontvolkt werd [1]) en den eerrang van een hoofdzetel onzer welgegoede varenslieden verloor, om tot een weinig beteekenend visschers- en boerendorp van nauwelijks driehonderd zielen af te dalen. Maken de Doopsgezinden derhalve nu een vijfde van de bevolking uit, vroeger was zeker hunne verhouding tot het aantal ingezetenen vrij wat gunstiger. In 1649, toen eene van hunne twee hier gevestigde gemeenten 407 leden telde en het zielental de 1000 nabijkwam, was hun getal waarschijnlijk 't hoogst, maar de opgaaf van een halve eeuw later, dat de beide gemeenten 264 niet-bedeelden hadden [2]), wijst toch nog op een ledencijfer van 300 à 350 en een zielental van 700 à 800. Eerst op 't einde der vorige eeuw leed zij de grootste en gevoeligste verliezen; gedurende de

1) Zie het opstel van Ds. Frerichs in deze Bijdragen 1874 bl. 85—87.

2) Men bedenke dat, wegens de quotisatie, het belang der gemeente medebracht, het getal van niet-bedeelde leden zoo laag mogelijk op te geven.

laatste halve eeuw (sedert 1838) nam zij met 50 pCt. toe en steeg ze van 20 leden tot ongeveer 30.

Voor hare geschiedenis bestaat geene andere bron dan een notulenboek, dat, in 1642 begonnen en met de grootst mogelijke soberheid behandeld, nog altijd wordt bijgeschreven. Slechts enkele bescheiden van elders vullen het aan. Uit die bescheiden blijkt het, dat de bekende oudste Leenaert Bouwens hier een gemeente aantrof, waar hij in verschillende keeren omstreeks 1560 niet minder dan 92 aankomelingen doopte, en dat dertig jaar later het meerendeel dier gemeente zich aansloot bij de zoogenaamd Jonge Friezen. Immers toen de hooggeschatte oudste der Friesche Doopsgezinde gemeente te Hoorn Lubbert Gerrits in 1589 door zijn gemeente gebannen werd wegens zijn neiging om zich met de Hoogduitsche gemeenten te vereenigen, gaf zijn gedrag wel aanleiding tot »bekommering" in Friesland, maar trokken toch velen partij voor hem en keurden zijne pogingen goed, zoodat zij van nu af, met hem aan 't hoofd, zich Jonge Friezen noemden, in 1591 volgens 't Concept van Keulen vrede sloten met de Hoogduitschers en ruim een jaar later zelfs de Waterlanders in hun bond opnamen, — alles in scherpe tegenstelling met de Oude Friezen en Vlamingen Thijs Gerrits, Jan Jacobs Hayes en Joost Ewoudsz., die hen hadden uitgeworpen. Zij droegen van nu af den naam van Vereenigden of Waterlanders. Van daar dat velerwegen in Friesland twee gemeenten naast elkander ontstonden, Oude Friezen of Vlamingen en Jonge Friezen of Waterlanders, bijvoorbeeld te Staveren, Warns, Koudum, Hindeloopen, Workum, Harlingen, Franeker, Leeuwarden, Dokkum, in Dongeradeel, te Kollum, Surhuisterveen en evenzoo te Molkwerum, waar zij doorgaans onderscheiden werden met de benamingen Groote en Kleine vermaning. Persoonlijke vriendschap van de leeraren Jeme

DE RINCK te Harlingen, RIPPERT EENKES te Workum, JAN JANSZOON SCHELLINGWOU te Franeker en RUURD REINERSZ te Leeuwarden met LUBBERT GERRITS en later met zijn medestander HANS DE RIES bevestigde den band der Vereenigde gemeenten.

Van daar dan ook, dat die van Molkwerum in 1614 de poging der overigen hier te lande steunde om zich bij de gemeenten in Duitschland te rechtvaardigen tegenover de scheuring, in 1613 door LEENAERT CLOCK en de hier gevestigde Hoogduitschers veroorzaakt; en dat onder dit schrijven de namen van hare beide leeraren REINER MARTENS en REINER JELLES voorkomen.

Beiden waren reeds overleden, toen het bovengenoemde notulenboek werd aangelegd. Destijds (1642) was POULUS TJAERTS voorganger, die ook nog in 1665 aan het hoofd der gemeente stond. In zijn tijd werd een nieuwe kerk (vermaanhuis) gebouwd, dat velen toen het 10 Februari 1650 werd voorgesteld »seer noodich" achtten en dat zonder tegenspraak goedgekeurd werd. Denkelijk is het deze bouw, waarop de legende door BLAUPOT TEN CATE te boek gesteld [1]) doelt: »de zusters brachten het benoodigde geld in hare »voorschooten zoo rijkelijk aan, dat men terstond den vol»genden Zondag kon verklaren niet meer te behoeven [2])."

De gemeente, die 174 broeders en 233 zusters telde, bloeide zoowel naar het geestelijke als naar het stoffelijke. Wel moest de ban nu en dan worden toegepast wegens oneerlijkheid in het turfmeten, wegens twistgierigheid, wegens dronkenschap, een enkel maal ook wegens een huwelijk buiten de gemeente of 't bekleeden van een bij-

---

1) Doopsgezinden in Friesland bl. 243.

2) Een dergelijke legende vermeldt FRERICHS t. a. pl. bl. 92 van den bouw der kerk te Warns in 1664.

zittersambt, — maar de eenigheid des geestes bleef bewaard, de zucht tot verbroedering met de Vlamingen (1648), ook door toenadering met de Kleine vermaning, verkoelde niet en de weldadigheid strekte zich verder uit dan tot den kring der geloofsgenooten, zoodat de Hervormden voor hunne lijdende broeders in den Palts (1653), in Ierland (1645) en Piëmont (1665) giften respectievelijk van *f* 187, 50 en 110 ontvingen. In het bange oorlogsjaar 1672 bedroeg een collecte ten behoeve der Zwitsersche Doopsgezinden nog *f* 259—8 st.

Die oorlogstijden brachten de gemeente in eene andere moeielijkheid. De overheid had bevolen (1666): »soo onse »landen tegenwoerdich te water en toe lande met oorlogh »werden besocht, dat alle steden en tplatte lant haer sou»den varsien met gheweer, by boeten daartoe ghestelt aen »diegeene, die weegens haer gheloof" dit verzuimden; en sommigen, hoewel maar enkelen, hadden »door vrese van »boeten oft swackheyt van gheloof haer mede voersien met »gewer." 't Gelukte evenwel den opzieners der gemeente hen daarvan terug te brengen en anderen, die hun voorbeeld reeds gedreigd hadden te volgen, af te schrikken »alsoo het by onse ghemente niet behort met fleischelike, »maer met gestelicke wapens toe fechten," — zoodat slechts op één overtreder, die zijn vaartuig met geschut gewapend had, in 1667 de ban behoefde toegepast te worden.

Het notulenboek geeft vrij getrouw het aantal doopelingen en avondmaalgangers op. Daaruit zien wij dat er van 1668 tot 1687 zich 204, maar in 't volgende twintigtal jaren (1688—1707) niet meer dan 130 nieuwe leden bij de gemeente voegden, 't geen in een later tiental jaren (1734—1743) alweêr tot 63 verminderde. Sedert dien tijd (1743) toen er nog 183 aan het avondmaal zaten, vroeger door meer dan 200 bijgewoond, neemt het getal gaande

weg af tot op 100, om in de laatste jaren der vorige eeuw steeds dieper te zinken.

Wel had het opnemen van de leden der Vereenigde Friesche, Hoogduitsche en Vlaamsche gemeente [1]), ook wel kortweg de Vlaamsche [2]) of de Kleine Vermaning geheeten, den 10den Maart 1732, toen haar leeraar Sypke Feckes met al de zijnen op attestatie werd aangenomen, een kleine vermeerdering ten gevolge, maar zeker werkte een nieuwe scheuring in 1755 zeer ongunstig. Zij ontstond door 't beroep van Nanne Jansz. in 1754, waartegen onderscheiden leden ('t blijkt niet om welke redenen) ernstig bezwaar hadden. Na langdurige oneenigheid scheidde zich de leeraar Wybren Sipkes en de diaken Pieter Wybes af en hun aanhang verzoende zich eerst in 1767 met de hoofdgemeente, die toen nog altijd door Nanne Jansz. bediend werd.

Deze gebeurtenissen waren de weinigen gedurende de geheele achttiende eeuw, die der moeite van notuleering waardig geacht werden, behalve dat de sekretaris ook aanteekende aan wie de gemeente het leeraarsambt opdroeg. Uit deze aanteekeningen en uit andere bescheiden b.v. de Naamlijsten der Doopsgezinde leeraars, jaarlijks in 't licht verschenen, laat zich de volgorde der voorgangers van de Molkwerumer gemeente opmaken. Ik voeg ze hierachter met den wensch, dat aan allen de bede vervuld moge zijn, die de scriba in 1655 bij de keus van Boïn Sitzes en Heere Jolles ontboezemde: »de Heere gelief haer toe »segenen, opdat sy ridderlick haer opgeleyde ambt mogen »vytvoeren," — en dat geen hunner zooals Reiner Foppes

1) Zoo heet ze voluit in eene attestatie, door haar afgegeven 30 November 1673 naar Amsterdam, die de onderteekening draagt van hare leeraren Abbe Gerrits en Alle Jolles.

2) Zoo heet ze in een attestatie van 22 Oct. 1723, onderteekend door Sypke Feckes.

in 1678 ontslag behoefde te vragen en 't op zijn verzoek verkreeg, omdat hij, na vruchtelooze proeven, negen jaar lang, bekennen moest »geen bequaemheyt te hebben om »twoord der predicatie voor te draegen."

Alleen nog enkele bijzonderheden omtrent sommigen van die leeraars mogen hier niet onvermeld blijven.

Onder hen neemt Poulus Tjaerts eene eerste plaats in, die sedert zijn beroep in 1643 jaren lang een man van grooten invloed was. Wanneer hij gestorven is weten wij niet, maar denkelijk werd eerst na zijn dood de nieuwigheid ingevoerd (30 Januari 1676) dat de diakenen, die vroeger altijd levenslang zitting hielden, geregeld moesten aftreden: twee ieder jaar, niet herkiesbaar dan na een rusttijd van drie jaren. Deze nieuwigheid beviel echter zóó weinig, dat ze na zestien jaar (7 Febr. 1692) weêr afgeschaft en de vroegere gewoonte hersteld werd.

Van Heere Jolles, in 1655 verkozen, weten wij dat hij zeevarende was en derhalve alleen in den winter zijn predikambt kon waarnemen; in 1689 vervulde hij het nog, hoewel slechts enkele keeren.

Of Jouke Wybes zijn ambtgenoot was is niet geheel zeker maar toch waarschijnlijk, omdat hij bij een opnoeming van kerkeraadsleden nog vóór Poulus Tjaerts wordt genoemd en de vaste gewoonte medebracht, om bij zulk een opnoeming den voorrang toe te kennen aan de dienaars van 't woord boven de dienaars der armen.

Homme Heeres werd den 30sten Januari 1687 beroepen. Evenwel omstreeks Pinksteren 1690 verklaarde hij zijn ambt niet langer te kunnen waarnemen wegens het ergerlijk verval der gemeente, die van de oude eenvoudigheid gedurig meer afweek, zoodat »het volck niet zoo heylig »was, als hem dochte dat se moesten zijn." Deze beschuldiging van een man, in haar midden geboren en opgevoed,

klinkt zeker eenigszins vreemd, daar hij dit verval toch drie jaar vroeger, toen hij zijn betrekking aannam, even goed had kunnen waarnemen als nu. De gissing ligt voor de hand, dat nog andere redenen hem tot zijn besluit brachten en dat de benoeming van HARMEN REYNSKES VAN OVERWIJK, vroeger leeraar te Warns, maar sedert Mei 1689 te Molkwerum gevestigd, waar de gemeente hem na eenigen tijd evenzeer het predikambt opdroeg, daaraan deel had. Immers HARMEN REYNSKES bezat zoo bijzondere gaven, dat vijf jaar later de gemeente in *de Zon* te Amsterdam op hem het oog vestigde om in hare vacature te voorzien en weinige maanden later hem tot haren leeraar aanstelde. Het zou derhalve niet te verwonderen zijn, dat de opgang, dien de jongere ambtgenoot maakte, den ouderen minder begaafden verdroten had en door dezen als eene afwijking van de »oude eenvoudigheid" werd beschouwd. Er kwam nog meer bij. Ook de geloofsmeeningen van den jeugdigen collega behaagden hem niet. Deze toch zocht meer en meer den omgang met Hervormde predikanten, tot wier gevoelens hij neigde; hij daarentegen voelde zich vooral thuis onder de Collegianten of Rijnsburgers, die ook te Molkwerum wekelijks hunne samenkomsten (collegiën) hielden, vooral onder leiding van PAULUS HEERINGS en met medewerking van den Doopsgezinden leeraar te Warns RUURD DURKS, die in 1692 tot oudste aldaar bevestigd was. In datzelfde jaar gaf een preek, door VAN OVERWIJK over 1 Kor. III : 11 gehouden, aanleiding tot het verwijt dat hij het Hervormde leerstelsel volgde, en tot een scherp gesprek tusschen hem en HOMME HEERES en RUURD DURKS, ja zelfs tot de beschuldiging van sommigen, alsof hij »de deugt niet nootsakelyk ter zaligheyd" achtte. Hoe verder VAN OOSTERWIJK voortging op zijn weg, des te heviger werd de strijd. Wel bleef HOMME HEERES twee jaar lang vol-

harden in zijn plan om te Molkwerum niet op te treden, hoewel hij gedurig in de buitengemeenten dienst deed, maar eindelijk 12 December 1694 hield hij in het collegie een verhandeling over 1 Petr. I: 10, waarin hij de leer der volstrekte verkiezing bestreed en de vrijheid van den menschelijken wil handhaafde. Terstond daarop gaf VAN OVERWIJK, die onder zijn toehoorders was, te kennen dat hij den volgenden Maandag (16 December) in 't collegie over de voorwetendheid Gods zou handelen, waarbij het bleek dat hij volgens zijn eigen zeggen »een volkomen »praedestinateur" was. In 't collegie sprak PAULUS HEERINGS hem tegen, maar heftig vooral bestreed hem RUURD DURKS in de godsdienstoefening te Molkwerum den tweeden Kerstdag met een preêk over Luk. II: 10, niettegenstaande VAN OVERWIJK drie dagen vroeger (23 December) tot genoegen van den kerkeraad gepreêkt had. Al dit voorgevallene deed HOMME HEERES zijn vroegere grieven vergeten: hij stelde zich den 30sten December, na een rusttijd van vier en een half jaar, weêr beschikbaar als leeraar. Scherper dan ooit stonden de partijen nu tegenover elkander. Velen, gedurig meer, weigerden onder VAN OVERWIJKS gehoor te komen. Poogde al de kerkeraad 't geschil in der minne bij te leggen, 't mislukte, en evenmin baatte de later ingeroepen tusschenkomst van twee scheidsrechters, den leeraar WILLEM ALLES van Hindeloopen en den leeraar BOUWE AGES van Workum. Elke poging stuitte af op VAN OVERWIJKS onwrikbare weigering om den scheldnaam Sociniaan, dien hij RUURD DURKS had toegevoegd, terug te nemen. Het kon wel niet anders of de broederschap, in een plechtige vertoeving, samengeroepen moest besluiten: »dat HARM REYNSKES soo lang in syn dienst wat stil sal »staen, totdat hy in 't verstant wat verandert en de waer»heyt wat naeder mogt komen, waertoe dat RUURD DURKS

»hem geern wil laten gebruyken, al was 't weeks twee à »driemael." Het notulenboek bericht dan ook op 2 Februari 1695, dat »HARMEN REYNSKES, die als leeraer geweest is, »maer om sijn gerevormeert gevoelen van de gemeente »gestemt is stil te sytten van sijn dienst, soo lang als »daermede swanger ghing." Zoodra hem dit besluit werd aangekondigd, luidde zijn antwoord: »gy hebt van my »geen meer te verwagten en ik wensch U dan voor het »laest de zeegen des Heeren, dat Hy U verleene verlichtede »oogen des verstandts, om de waerheyt te sien, en be»reydwillige herten, om ze te gehoorsamen. En wat het »aenbieden van RUURD DURKS om my te onderwijzen aen»gaet, ik bedank hem voor sijn beleeftheyt, maar ik ont»slae hem van die moeyte."

Gelukkig namen alle geschillen van zelf een einde door 't vertrek van HARMEN REYNSKES in Mei naar Hindeloopen en in November naar Amsterdam, waar het zeer rechtzinnige verdedigingsschrift [1]) door hem uitgegeven hem, gelijk reeds werd medegedeeld, den weg baande voor een beroep.

HOMME HEERES volhardde nog 35 jaar tot op zijn dood (1730) in de waarneming van zijn ambt. Toch was er nog eens voor hem een korte tusschenpoos van rust. Juist onder de bediening van 't avondmaal (1727) greep hem een hevige graveelpijn aan en, misschien ook onder invloed daarvan, kwam een oud gemoedsbezwaar bij hem boven, dat in 1688 door zijn zwager bij hem gewekt en aan de bij de gemeente gebruikte psalmberijming van DATHENUS ontleend was. Daarin toch luidde Psalm I vs. 1:

1) Getiteld: Een verklaringe over het ongenoegen der soo genaemde Doopsgesinde Christenen in Molqueern over haren leeraer HARMEN REYNSKES. Workum bij A. BOEKHALT, 1695. Herdrukt Amsterdam bij denzelfde, 1696. Vele hierboven vermelde bijzonderheden zijn daaraan ontleend.

Die niet en sit by den spotters onreyne,
Maer dagh en nacht heeft in Godts wet alleyne
Al synen lust, ja spreeckt daervan eenpaer:
Die mensch is welgelucksaligh voorwaer.

Wel verre toch dat HOMME in dit *alleyne* een stoplap herkende, door DATHEEN om den wille van 't rijm ingevoegd, zag hij het voor een ernstige waarschuwing aan, »dat hy sijn lust in Godts wet *alleyne*" wel te verstaan »in eensaemheyt moste hebben", derhalve in zijn binnenkamer en niet in het midden der gemeente. Waarschijnlijk liet hij zich op den Palmzondag van 1727 zóó uit van den predikstoel: althans zijn preêk gaf niet weinig ongenoegen in de gemeente en bewoog den kerkeraad hem daarover aan te spreken. Maar hij volhardde bij zijn meening, en had hij 't ongeval bij het avondmaal voor een teeken gehouden, »dat het Godt nyet belyefde dat hy langer »predyckte en avontmael mede hyelde," hij verklaarde nu »nader openbarynge van den heemel" te willen afwachten, voordat hij zijn betrekking weêr aanvaardde. Die openbaring viel hem ten deel, maar welke zij was vermeldt het notulenboek niet, dat zich vergenoegt met de sobere maar eigenaardige mededeeling: »sulcks geschyet sijnde heeft het »predyken weeder aengefangen op den Sondag na Paesch, »sijnde den 4den April 1728 uyt Lucas caput XXIV: 13 »en daeraenvolgende versen."

De latere lotgevallen der gemeente kunnen met weinige woorden vermeld worden. Zij was bij den dood van haren leeraar RUURD GERBENS VAN GROUW in 1806 zoo zeer in tal van leden achteruitgegaan, dat zij het bezit van een eigen leeraar voor haar afzonderlijk moest opgeven en zich in 1808 vereenigen met de naburige gemeente te Hinde-

loopen. Deze schikking duurde 65 jaar lang tot 1873, toen zij met wederzijdsch goedvinden eindigde, omdat Hindeloopen in Koudum eene nieuwe filiaal-gemeente gewonnen had en de bediening van drie gemeenten voor één leeraar te zwaar zou geweest zijn. Molkwerum zag toen naar andere hulp uit en vond die tot heden toe bij de leeraars der gemeente te Staveren.

De volgorde der leeraars te Molkwerum is derhalve:

vóór en in 1614. Reiner Martens.
Reiner Jelles.
vóór en in 1643. Poulus Tjaerts (nog in 1665).
gekozen 1655. Boin Sitzes.
Heere Jolles (nog in 1689).
vóór en in 1659. Jouke Wybes.
1669. Reiner Foppes doet afst. 1678.
1669. Sibrand Pieters } vóór 1689 afst. ge-
1687. Simmen Gerrits } daan of overleden.
1687. Homme Heeres overl. 1730.
1689. Harmen Reynskes van Overwijk geschorst 1695.
1697. Idtske Sipkes Timmerman (nog in 1733).
1697. Haye Piers.
1702. Sipke Reiners (nog in 1754).
1714. Abe Doedes (nog in 1728).
1714. Pieter Hommes.
1723. Tjerck Jansz.
1723. Wybrand Renners.
1732. Vereeniging met de Kleine vermaning, waarbij als leeraar Sypke Feckes.
1734. Homme Fryskes, intr. 1735, emeritus 1762.
1734. Wybrand Sypkes Schilder, intr. 1735, scheidt zich af 1755, emeritus 1767.

1754. Nanne Jansz. overl. 1797.
1798. Ruurd Gerbens van Grouw overl. 1806.

1808. Voor den predikdienst vereenigd met Hindeloopen.
1808. Simon Gorter vertr. 1813.
1814. Jan Persijn vertr. 1816.
1819. Adam Pol emeritus 1850.
1851. J. D. van der Plaats vertr. 1856.
1859. J. H. van der Veen vertr. 1862.
1863. H. van Calcar vertr. 1865.
1868. D. Lodeesen vertr. 1873.

1873. Voor den predikdienst vereenigd met Staveren.
1873. G. Vrijer Az. vertr. 1875.
1876. J. A. Oosterbaan vertr. 1878.
1879. P. K. Bijl vertr. 1881.
1881. A. A. Deenik M. Lz.

October 1891. J. G. de Hoop Scheffer.

BRIEVEN AAN EEN JONG PREDIKANT [1]).

III.

OVER MENNISTEN, DIE TOT ANDERE GEZINDTEN OVERGAAN.

Wat gij mij schrijft over de twee leden uwer gemeente, van wie de een hervormd, de ander doleerend is geworden, laat mij niet met rust. Met u zeg ik: zij, zooals gij hen teekent, konden en mochten niet anders. Heeft hun geweten geen vrede met eene andere christelijke gemeente dan zulk eene waarin eene vaststaande leer wordt gepredikt, alle leden daarin eenstemmig heeten, ook in de toekomst geene verandering te dien opzichte is te vreezen: dat alles kunnen wij hun nu eenmaal niet bieden. Willen zij geene menniste gemeente van gelijkdenkenden stichten en vinden zij elders wèl den toegang tot zulk eene kerk geopend, wijst God hen daarheen: dan is de nood hun opgelegd. Dan moeten zij dáár ingaan.

Doch wat gij aan uwe mededeeling toevoegt: dat ieder zich immers moet aansluiten waar hij verkiest, dat gij in tegenstelling met uwe medeleden die dit geval zoo gewichtig vinden niet weet waarom gij 't u moet aantrekken, neen, daarin ga ik niet met u mede. Voor die personen

1) Zie Doopsg. Bijdragen van 1894, bl. 116 vgg.

is dat verlaten van hunne voorvaderlijke gemeente zeker eene zaak geweest van ernstige overleggingen, waarschijnlijk van gebed. Zij zullen alles behalve gemakkelijk daartoe zijn overgegaan. Welk een indruk moet het op hen maken als de leeraar dier gemeente zelf blijkbaar aan het lidmaatschap daarvan weinig beteekenis hecht? Als hij daaruit heen te gaan behandelt als eene zaak van geen belang? Vindt gij dat zulk eene onthouding van uwe zijde bewijs is van de meest gewenschte betrekking tusschen leeraar en leden? Vergeet ook niet, gij zult in den loop uwer bediening wel eens meer gevallen ontmoeten, waarin iemand uit godsdienstige overwegingen er toe neigt tot de hervormden of remonstranten of eene andere gezindte over te gaan of daar voor zijne kinderen eene plaats te zoeken. Wilt gij dan maar telkens zeggen: welnu, laat hen uittreden? Ik meen, dat gij u ieder geval van dien aard wel degelijk hebt aan te trekken. Om de personen die daarin zijn gemoeid; om uwen kring, onze broederschap, die door zulke overgangen meer verliest dan men soms denkt; en .... gaat niet een oordeel over eene gemeente, wanneer vrome harten zich verplicht vinden haar te verlaten?

Alleen over zulke vrome harten schrijf ik u. Toch geldt het meeste wat ik heb te zeggen ook andere gevallen. Er vestigen zich b.v. doopsgezinden op plaatsen waar geene gemeente in de buurt is. Dan kan het zoo natuurlijk zijn dat hun gezin hervormd wordt. Maar dit kan te gelijk jammer wezen voor hen en voor ons, en ook dan kan er aanleiding wezen tot de vraag: zouden zij zoo hebben gedaan, indien hunne voorvaderlijke gemeente hun meer eerbied en meer aanhankelijkheid had ingeboezemd? Of er zijn mennisten door afstamming, maar die, eigenlijk onverschillig, bij huwelijk of eene andere aanleiding maar overgaan. Wat komt dat er op aan, schijnt gij te denken.

Aan dezulken verliezen *wij* toch niets. Wel mogelijk. Maar ook niet aan hunne gezinnen? En is het dan alleen de vraag, of *wij* iets verliezen? Wellicht doen zij en de hunnen zoo, indien ten minste tot uwe gemeente te behooren voor iemands godsvrucht nog iets waard is.

In ieder geval te gelijk èn voor eigen broederschap hart te hebben en te werken èn ons er in te verblijden als leden, van ons uitgegaan, belangstellende leden elders zijn, daar 't goed hebben en goed doen: dát moesten wij kunnen. Bij vele van onze vaderen op 't eind der 17de eeuw, bij de Hernhutters in hun eersten ruimen tijd, nog heden bij de engelsche Unitariërs vindt gij beide vereenigd. Niet kerkvorm, maar godsvrucht en zielen hoofdzaak! Geen sektegeest, maar blijdschap over allen goeden geest! En althans geene harteloosheid en onverschilligheid voor wie of wat ook!

Wat ik hier aanroer, is eene oude geschiedenis. Zoo lang onze broederschap heeft bestaan, ten minste sinds het einde van haar martelaarstijdperk in ons land, c. 1574, heeft zij tal van leden aan andere gezindten verloren. Somtijds b. v. in de laatste dertig jaren der 16de [1]) en zeker in de 18de eeuw bij groote getallen te gelijk, onafgebroken door 't overgaan van enkelen. Daartegenover stond dat zich ook wel al door leden uit andere gezindten bij ons voegden. Zelfs in de 18de eeuw: 't blijkt b. v. uit hen »die in hun doop, in de kindsheid ontvangen, berustten." Hun getal woog echter bij lange na niet op tegen dat 't welk ons verliet. Slechts een paar malen is deze

---

1) Bakhuizen van den Brink heeft reeds indertijd er op gewezen, hoe de verbazend snelle aanwas der hervormde kerk hier te lande na 1565 zeker mede in den toevloed van doopsgezinden haar verklaring moet vinden. Zie de zeer spaarzame stellige bewijzen daarvan bij Scheffer, *Doopsg. Bijdr.* 1893, bl. 88 en 90.

achteruitgaande beweging tot staan gekomen; naar ik vermoed c. 1660 bij het opgewekte leven dat aan den strijd tusschen Lamisten en Zonisten[1]) voorafging, en zeker c. 1840 en in de volgende jaren. Die achteruitgang had allerlei oorzaken. Aanvankelijk werkten daartoe vooral mede de eindelooze twisten en scheuringen, maar niet minder dat zoo vele »gemeenten" — 't waren soms slechts enkele gezinnen — in de verstrooiing leefden. Zoolang nu de afzondering van de maatschappij werd gehandhaafd, moesten deze, reeds om 't verbod van buitentrouw, wel in betrekking blijven met geloofsgenooten elders. Doch toen sinds 1600 die afzondering minder streng werd, namen de gemengde huwelijken toe en daarmêe de overgangen; vooral over die huwelijken liep dan ook toen ter tijde — begrijpelijk! — de strijd omtrent den ban. Voorts drong onder ons de overtuiging door, dat het toch een ijdel trachten is *de* ware kerk te willen bezitten, *de* ware gemeente Gods te willen zijn. Maar dan waren immers alle kerken uit een christelijk oogpunt even goed, eigenlijk alle even gebrekkig. Doch naast deze oorzaken, die aan den overgang tot de overheidskerk al minder bezwaren in den weg legden, pleitte daarvoor ook eene geheel andere reden, en met deze heb ik thans te doen. Natuurlijk zijn 't maar enkelen, die van deze reden in geschrifte rekenschap hebben gegeven. Zouden zij echter op zich zelven hebben gestaan?

In 1612 werd Jan Hendriks te Harlingen roomsch. Hij

---

1) Zie o. a. Persoons, *Vervolgh van de Vertooninge der Staets en des handels der Mennoniten*, Utrecht 1663, bl. 17 — Die strijd zelf heeft onze gemeenten bij lange na niet als de vroegere twisten doen achteruitgaan. Hij droeg een veel milder karakter. Men dacht er b.v. niet meer over elkander in den ban te doen. Trouwens de leider der vrijzinnigen, Galenus Abrahamsz, was even streng als vroom tot in het piëtistische toe, terwijl de behoudenden, in alle opzichten de zwakkeren, meestal tot hereeniging geneigd bleven.

vond niet langer vrede in eene gemeente, die beweerde dat men ook in andere kerken de zaligheid deelachtig kon worden, en die het dus in 't onzekere liet wat dan de éénige ware weg ter zaligheid is [1]). In 1647 bekeerde GERRIT PERSOONS van Nijmegen zich tot de leer der gereformeerden, »de alderschriftmatigste", schrijft hij, »van alle degenen die »onder den hemel zijn". In zijn *Vervolgh van de vertooninge* wijst hij doorloopend op de onzekerheid waarin de mennisten met al hunne verschillende partijen den geloovige lieten, en tracht hij, steeds toegevende dat het leven bij hen veel beter was en bij de gereformeerden helaas veel te wenschen overliet, zijne vroegere geloofsgenooten te overtuigen dat men de goddelijke waarheid niet mag verloochenen om den ongoddelijken wandel van hare belijders. In 1710 werd onze leeraar JOHANNES KIEN te Middelburg gereformeerd om zijne orthodoxie, zouden wij thans zeggen; o. a. »omdat »de Gereformeerde kerk naar het uitwijzen van Gods woord »maar een éénige weg der zaligheid kent, dat is door het »geloove in Christus. De mennisten drij wegen. Door de »natuur, door de wet, en door het Evangelium" [2]). En een man als JACOBUS RIJSDIJK, — wiens zoon trouwens tot de hervormden overging, — kon alleen bij ons blijven door in zijne *Rechtzinnigheid der ware Mennonieten* te betoogen, hoe wij naar uitspraak van de oude belijdenisschriften even rechtzinnig behooren te zijn als »de kerk" dat is; — uitgenomen de voorbeschikking en de erfzonde, waarvan ook RIJSDIJK, goed mennist, niet wil weten. Te gelijk vinden ook overgangen plaats naar de kerk der vrijzinnigen, de Remonstranten. Vooral onze gemeenten in Zuid-Holland moeten daardoor zeer hebben geleden. Toen in 1733 NIEU-

1) *De Wachter* Sept. 1873 bl. 96.
2) DE WIND, *Johannes Kiens Redenen des geloofs onderzocht.* bl. 10.

WENHUIS de eerste hoogleeraar aan onze kweekschool zou worden, had hij, van doopsgezinde ouders geboren, nog geene keuze gedaan of hij zich tot de Remonstranten of de Doopsgezinden wenden zou [1]). Uit later tijd, uit de eerste helft van onze eeuw is meer dan één overgang, die onder den invloed van het réveil bij de hervormden plaats vond, bekend. WILLEM DE CLERCQ, Ds. JAN TERBORG te Amsterdam, JAN DE LIEFDE (die echter, al miste hij onder ons zijn levend bijbelsch christendom, in de hervormde kerk evenmin vond wat hij zocht) staan geenszins alleen. Voor allen spreke WILLEM MESSCHERT, de dichter van de *Gouden bruiloft*. Deze scheidde zich in 1829 van onze Rotterdamsche gemeente af. Hij deelt dat aan den kerkeraad mede in een schrijven, d.d. 26 Maart van dat jaar, waaraan ik het volgende ontleen.

»Na ernstig en herhaald onderzoek en niet minder ernstig en herhaald gebed ben ik tot het besluit gekomen dat ik niet langer lid kan blijven van het Doopsgezind kerkgenootschap. Ik vermoed dat de vergadering wel zal verlangen eenige ontwikkeling van de redenen van dit gewichtig besluit te vernemen en voldoe daaraan door de volgende uiteenzetting.

»Het was reeds voor verscheiden jaren dat de lezing van eenige geschriften over den doop bedenkingen bij mij deed ontstaan omtrent het gevoelen der Doopsgezinden aangaande dit leerstuk, en mij deed overhellen naar de meening der voorstanders van den kinderdoop. Verschillende oorzaken, waaronder ik helaas! ook noemen moet geringschatting van het belang der zake, deden mij na dit onderzoek stil zitten: en het verheugde mij toen, nu 4 of 5 jaar geleden, de Rotterdamsche Doopsgezinde gemeente

1) SEPP, JOHANNES STINSTRA, I bl. 208.

afweek van de strenge beginselen der Doopsgezinden en bij de aanneming van een jong gedoopte tot lid der gemeente zonder herhaling van den doop daarmede met de daad verklaarde, den kinderdoop voor schriftuurlijk en de herhaling van den doop voor wederdoop te houden. Het gevoelen van de Rotterdamsche kerkeraad bleek toen te zijn, dat zij zoowel den kinderdoop als den doop der bejaarden voor wettig achtte, doch den laatsten boven den eersten bleef verkiezen. In dat gevoelen kon ik toen volkomen berusten en thans nu ik den Doop meer in zijn waarde heb leeren kennen en de toediening van dat Sacrament aan jonge kinderen als een stellige verplichting van christen-ouders beschouw, thans nog zou ik om dit punt alleen de gemeente, waarin ik geboren en opgevoed ben niet verlaten maar daarin blijven, zoolang men mij, na de openbaarmaking van mijn wijze van denken, als lid der gemeente wilde dulden. Beslissend hebben echter bij mij gewerkt de bedenkingen die ik koester tegen haar gemis aan eenheid van belijdenis en de gevolgen die daaruit voortvloeien. Voorzeker behoort voor alle christenen de Heilige Schrift de eenige regel van leer en leven te zijn, maar niet allen hechten denzelfden zin aan de uitspraken der schrift. Het menschelijk verstand zich boven de schrift verheffende heeft uitleggingen en verklaringen uitgevonden met Gods woord strijdende, en onder hen die zich christenen noemen zijn over de gewichtigste leerstukken elkander wedersprekende begrippen in omloop. In zulk een tijd van verwarring is het naar mijn inzien noodig, dat, wil men zich als leden van één kerkgenootschap van anderen die zich christenen noemen onderscheiden, men onderling het eens moet zijn omtrent het verstand van de hoofdpunten van de christelijke belijdenis. Dit is het geval bij de Doopsgezinden niet. Doopsgezind kan zoowel de Unitaris zijn

als de aanbidder van den Drieëenigen God, zoowel hij voor wien Christus is leeraar, profeet, goddelijk afgezant, als hij die Christus vereert als God, zoowel hij die uit het lijden en sterven van den gezegenden verlosser het bewijs ziet van de waarheid zijner leer als hij die enz. enz. (hier volgt een breedvoerige uiteenzetting van de voldoeningsleer). Voorstanders van al deze, hoe uiteenloopende geloofsbegrippen, kunnen doopsgezind zijn en te zamen eene doopsgezinde gemeente uitmaken, wanneer zij alleen aan den doop der bejaarden boven den kinderdoop de voorkeur geven.

»Wonderlijke eenigheid voorwaar, die bij mij niet voor eene christelijke eenigheid gelden kan. En waartoe leidt zulk een eenigheid? Indien er uitwendige vrede bij heerscht, het kan alleen zijn door niet te reppen van de punten in verschil, die weldra als onverschillige punten worden aangezien. Wat wordt er van de viering van de Heilige Sacramenten? De Doopsgezinden, hierin nog vrijer dan de vrije Remonstranten, hebben niet eens formulieren van Doop en Avondmaal. Dit hangt volgens mij alleen af van de stemming en begrippen des voorgangers. Als ik in eene Doopsgez. gemeente ga aanzitten aan des Heeren tafel, dan weet ik niet hoe mij het H. avondmaal zal voorgesteld worden. Die onzekerheid heeft mij meer dan eens verhinderd aan het avondmaal in de doopsgezinde gemeente deel te nemen. Waarlijk dit alleen, deze overtuiging van niet in de Doopsgezinde kerk aan de viering van het H. Avondmaal te mogen deelnemen, is genoegzaam, het mij tot plicht te maken mij van hare gemeenschap af te scheiden. Doch ik bedrieg mij wellicht. Mogelijk zijn de begrippen van Doopsgez. gemeenten niet zoo weifelend omtrent de gewichtigste stukken der christelijke belijdenis als ik mij voorstelde. Wellicht bestaat er onder de Doopsgezinden eene, schoon niet beschreven eenheid van belij-

denis. 't Kan zijn. Ja ik voel mij, ondanks mij zelve, gedrongen dit aan te nemen. Ondanks mij zelf zeg ik, want bestaat er zulk een belijdenis, dan is zij eene ontkenning van zoodanige leerstukken als bij mij voor hoofdwaarheden van den christelijken godsdienst gelden. Doch ik behoef hieromtrent niet te beslissen. Het is mij genoeg het gemis van een beschreven belijdenis en de verderfelijke gevolgen daarvan in het Doopsgez. kerkgenootschap te hebben opgemerkt." [1]). —

Na die jaren dat MESSCHERT en anderen van ons weggingen, volgde een gunstiger tijd. Het afbrokkelen van allerlei gemeenten kwam tot staan. Overgangen en gemengde huwelijken brachten meer leden tot ons dan daardoor van ons gingen. De godsdienstige reputatie van onze kerkgemeenschap werd veel gunstiger. Ook geraakte het denkbeeld, dat in de beide voorgaande eeuwen algemeen had geheerscht, alsof het bestaan van verschillende gezindten een kwaad is en er eigenlijk maar ééne éénige kerk van Christus mocht bestaan op den achtergrond. Men vond het volkomen natuurlijk, dat allerlei groepen Protestanten naast elkander haar afzonderlijk godsdienstig en kerkelijk leven leefden. Nu is dit wel niet veranderd; maar toen later het verschil van godsdienstige richting scherper werd geaccentueerd ook onder ons, maakte dit dat onder de ernstigste vrijzinnigen hier, de rechtzinnigen daar, weder sommigen, niet bevredigd door den éénen leeraar van hunne gemeente, begonnen elders heen te neigen. Daarbij kwam in de laatste jaren groote opwekking van kerkelijk leven in onze nabijheid: nieuwe vrijzinnige gemeenten, de doleerende beweging, als terugslag daarop verhoogde veerkracht bij de synodale hervormden.

1) Afschrift van dit schrijven uit het notulenboek van den Rott. kerkeraad is mij indertijd welwillend verstrekt door Ds. E. M. TEN CATE van Noordhorn.

En ook op kerkelijk gebied maakt al wat een krachtig leven toont reeds onwillekeurig, maar licht ook met opzet, propaganda en proselieten. Het trekt harten tot zich uit andere kringen die — waarom zal ik 't niet uitspreken? — ook al door gemis aan leeraren niet overal dezelfde opgewektheid toonen. Vandaar mede in de laatste jaren weêr niet in uwe gemeente alleen, maar ook elders, die met hun hart en hunne neigingen bij andere godsdienstoefeningen en andere kringen zijn; zoo zij al niet hun lidmaatschap bij ons opzeggen. Het getal van hen die dit deden is zeker slechts zeer gering, ook te Amsterdam. Maar in onze kleine gemeenten tellen die enkelen zoo mede. Reden genoeg om tegen 't gevaar van een nieuwen tijd van achteruitgang ons te wapenen — ook met goed vertrouwen!

Ik haal dat heele verleden op om u te herinneren dat gij niet te doen hebt met een op zich zelf staand verschijnsel, maar met zulk een waarvan het de moeite waard is dat gij u rekenschap geeft. Dat moge ook uit het volgende blijken.

Gij moogt m.i. voor zulke overgangen niet onverschillig zijn reeds om der wille van de personen die zoo doen. Natuurlijk zou 't niet voor u pleiten, als gij een toon aansloegt alsof zij door van kerk te veranderen hun geloof verloren en van God en godsvrucht afvielen. Evenmin moet gij, al ware u dit mogelijk, pressie op hen oefenen om hen toch vooral terug te houden. Kunnen zij niet met vollen vrede onder ons blijven, dan moeten zij gaan. Wees gij ruim genoeg van hart om u voor hen te verblijden wanneer zij elders eene bevrediging vinden die hun tot dusver ontging. Maar het zegt u toch wel iets, als iemand op wien gij betrekking gevoelt komt in een kring welks gods-

dienstige richting waarlijk ook hare schaduwzijden heeft, als hij straks misschien teleurgesteld uitkomt, als wellicht dan zijn geweten geen vrede heeft met dien stap van weleer. Dan moet hij u niet kunnen verwijten: waarom hebt ge u om mij niet bekommerd of mijne daad als kleinigheid behandeld? Dat geldt zelfs iemand die denkt als Messchert, die dus — zou men zeggen — niet verantwoord is als hij *niet* hervormd wordt. De geheele redeneering in Messchert's schrijven berust immers op de onwaarheid, dat in de hervormde kerk *niet* leden van zeer uiteenloopende zienswijze samen zijn, dat men daar bij de avondmaalsviering *niet* mede afhangt van den predikant die het bedient. Is ook de eenstemmigheid in eene vastgestelde leer, die op een afstand zoo schoon lijkt, in de werkelijkheid voor het christenhart zulk een zegen? Leert de ervaring niet, dat dat betrekkelijk goed met zooveel kwaad wordt gekocht? En heerscht waarlijk elders zooveel meer eenheid van zin en hart dan bij ons? Aanvankelijk mag iemand, die uittreedt, b. v. bij de doleerenden meer zielsverwantschap vinden en zeker is daar de eenstemmigheid in woorden grooter: maar zijn daar geene afwijkingen en verschillen? De gebreken van eigen kring, waaraan men zich gehecht, waarop men niet door eigen willekeur zich aangewezen voelt, zijn met eenige zelfverloochening nog te dragen. Zal dat even licht vallen ten opzichte van de gebreken van een kring, dien men met allerlei illusiën zich zelf heeft gekozen? Kan b. v. het dogmatisme, zullen de kerkrechterlijke gewetensvragen daar niet wel eens veel pijnlijker zijn voor den geboren mennist dan voor den gereformeerde, die nu eenmaal daarin is groot gebracht? Juist aan de bijbelsch-geloovigen onder ons moet het verder niet zoo gemakkelijk vallen als het eerst scheen over den »onschriftmatigen" kinderdoop en eed, over predi-

kanten-macht en leerstellige behandeling van den bijbel heen te stappen. Eindelijk, dat voorbarige uittreden ware voor de meesten onnoodig geworden, als veel vroeger ware gebeurd wat eerst in de laatste jaren te Amsterdam door de »Vereeniging tot handhaving enz." is ter hand genomen; wanneer dit op minder tweeslachtige wijze dan hier ware geschied; wanneer hier en daar in den lande gemeenten en leeraren er meer werk van hadden gemaakt gelegenheid tot aaneensluiting te bieden aan hen, die 't met de tijdelijke strooming in de gemeente hunner woonplaats niet kunnen vinden. Hoevelen zou het lief zijn geweest zoo in den kring en de traditie hunner vaderen te kunnen blijven! Ik spreek van *tijdelijke strooming*. Zie, in 1844 overleed Messchert, in hetzelfde jaar W. de Clercq. Juist toen begon van der Goot, sinds 1842 te Rotterdam, en later in onze gemeente te Amsterdam op het Evangelie der verzoening door het bloed des kruises allen nadruk te leggen. Is de mogelijkheid buitengesloten dat beiden toen niet meer hunne gemeenschap zouden hebben verlaten? Dat in onze dagen de richting van sommige jonge leeraren straks den meesten weerklank vinden zal bij wie nu neigen tot heengaan? De éénige vraag kan en mag toch niet zijn: waar vind ik op 't oogenblik de meeste stichting? Misschien op dit oogenblik bij Remonstranten of Hervormden. Zal iemand nu, als over tien jaren wêer elders, — misschien dan juist *bij ons*, — zijn hart meer bevrediging vindt al weder van gezindte veranderen? Maar zoo valt alle stabiliteit der gemeenten weg en — wat voor de personen zoo bedenkelijk kan wezen — tevens alle aanhankelijkheid, alle trouw aan haar.

De gemeente onzer familie toch is wel niet *het* middel, maar een der middelen waardoor de christenzin, van geslacht aan geslacht overgeleverd, ook aan ons is medege-

deeld, is geschonken: misschien veel meer dan ons zelven doorzichtig is. Bij herkomst tot zulk eene gemeente te behooren, ons in haar aan het Christendom te hebben aangesloten, dat legt wel geen band voor de eeuwigheid, maar is toch evenmin iets dat wij maar bij den dag kunnen van ons schudden. 't Behoort mede tot die ordeningen, die over ons leven gaan. 't Is, schoon niet in zoo sterke mate als de betrekkingen des bloeds, toch ook een band, niet maar door onzen wil alleen gelegd. Hij bindt ons met wat wij *piëteit* noemen, geen zaak van liefhebberij maar eene van zedelijke verplichting. Verbreek dien als hooger plicht u dringt; is echter uw hart onzeker, dan.... »een iegelijk waarin hij geroepen is, die blijve daarin bij God." Laat het zijn, dat voor 't eerst in een nieuwen kring te komen onze godsdienstige belangstelling aanvankelijk in verhoogde mate prikkelt: in den regel en op den duur zal deze het best onderhouden worden in de gemeente, waartoe onze vaderen hebben behoord, waarin ons als van zelf plaats en plicht zijn aangewezen, die straks de gemeente onzer kinderen wezen zal. En is er sprake van overgang tot eene groote kerk: velen, die daar in de massa verdwijnen, konden — dit is mêe de kracht der doleerende kerken en behoorde ook de onze te wezen: — tot vrij wat meer belangstelling en werkzaamheid geprikkeld worden juist in hunne kleine gemeente. Anderen weêr zouden in de groote maatschappij zonder God en godsdienst omzwerven, wanneer zij niet bij geluk behoorden alweêr tot eene dier kleine gemeenten, waarin uit den aard der zaak ieder persoon medetelt en van ieder persoon kennis wordt genomen, en in wier kring al zijn het maar familietraditiën nog verhinderen dat de vrome overlevering geheel wordt verwaarloosd en verloochend. Gehechtheid aan de voorvaderlijke gemeente is natuurlijk nog geen gods-

vrucht. Wel echter kan zij een band met de godsvrucht leggen, die wel eens — misschien niet nu maar later — kon blijken onmisbaar te zijn geweest.

Misschien vindt gij het eene overweging van lager orde als ik de uittreding van die twee leden betreur ook om het verlies dat uwe gemeente daardoor lijdt. Doch weet gij wel wat op het spel staat? Wanneer een paar van de degelijkste en meest belangstellende leden haar verlaten, — de onverschilligen blijven wel waar zij zijn, — zij met hunne gezinnen, dan kan dat wel eens wezen: he begin van het einde. Neen, glimlach niet over die mogelijkheid. Eene gemeente van nog geen 100 leden, van welke niet weinige misschien op non-activiteit, zooals Ds. WARTENA 't eens heeft genoemd, kan geen enkel lid missen. Zal een christelijke kring niet alleen in stand maar ook in leven blijven, dan is daartoe velerlei noodig. Gij denkt aan vromen zin, aan belangstelling, aan een bezielend leeraar, aan 't bezit van eenig fonds? Of hieraan hoe dat leven insluimert, wanneer niet de gezichtskring gedurig wordt verruimd en nieuwe denkbeelden uit de heerschende worden ontwikkeld? Maar het eerste noodige, het onmisbare, is toch een zeker getal *menschen*, een getal groot genoeg om leven gaande te houden en samen iets te doen. »Waar twee of drie tot mijnen naam te samen zijn, daar ben ik in het midden van hen": o zeker! maar die belofte van Jezus werpt niet omver wat ik zeg. Zij is geschonken aan de spaarzame geloovigen, verstrooid te midden van een heidenwereld, en nog geldt die belofte voor enkele vromen die zich aaneensluiten om hunne zaligheid te zoeken; maar daarbij is niet gedacht aan tal van gemeenten als georganizeerde instellingen nevens elkander in eene christelijke maatschappij bestaande met de

taak om daarin den arbeid van Christus voort te zetten. *Menschen* zijn noodig: en gelijk wij zelven het beleefd hebben hoe het aan zeer enkele gezinnen vol godsdienstige belangstelling en veerkracht is gelukt, onder begunstiging van allerlei omstandigheden gemeenten die sinds lang dood waren te doen herleven, tal van mannen en vrouwen in haar te vergaderen, daarvan te maken krachtige middelpunten van godsdienstig leven: zoo hebben evenzeer somtijds een paar gezinnen die uittraden over het lot van hunne gemeente beslist, al bleek dat misschien eerst na een halve eeuw. Laat er straks eene langdurige vakature bij komen, verhuizing van nog een paar gezinnen, een predikant van wien geene opwekking uitgaat. Welhaast geeft bij allerlei aanleiding b. v. bij gemengde huwelijken, nu dit, dan dat lid zijne liefde aan een anderen kring. Het getal van hen die overblijven wordt te klein om iets van beteekenis tot stand te brengen. Er is ook onder hen te weinig verscheidenheid in positie, in zienswijze, in ontwikkeling, misschien zelfs in leeftijd, dan dat er van eigenlijk *leven* nog veel sprake kan zijn. Want die verscheidenheid is daar noodig zoo goed als voor 't opgewekt leven in een familiekring. — Allengs verliest zulk eene gemeente haar aanzien in dorp of stad. Er gaat geen kracht meer van haar uit. Men weet niet meer welke haar reden van bestaan is. Niemand gelooft meer aan haar toekomst. Zij sluimert in en krimpt in. Nog tot haar toetreden, schier niemand die er aan denkt. Wat dood is trekt — en goed dat het zoo is! — geene menschenziel aan. Het een werkt doorloopend het andere in de hand. De gemeente wordt al onbeteekenender doordat het getal der leden vermindert, en dat getal wordt al kleiner doordat zij steeds onbeteekenender wordt. Maar ik zal dit droef verhaal van wat niet ééns maar tienmaal in de voorgaande

en in onze eeuw is gebeurd niet voortzetten. Natuurlijk is hier ontbinding op den duur onvermijdelijk, tenzij — menniste gemeenten hebben wonderbare taaiheid van leven, — weêr een paar gezinnen zich voordoen die de gevolgen herstellen van de uittreding en de geesteloosheid van een vroeger geslacht.

Welnu, kunt gij zeggen, en is dat dan nog zoo erg? Als gemeenten nu eenmaal uitsterven, wat dan nog?

Neen, dat is op zich zelf zoo erg niet. Maar eene eer voor onze broederschap is het nog veel minder. Zulke kleine kringen zijn misschien nauwelijks gemeenten meer dan alleen in hope. 't Zijn alleen posten, maar die wij moeilijk kunnen missen. Laat er van haar zijn, die op 't oogenblik zonder groote schade voor hare weinige zielen en voor de plaats harer vestiging desnoods kunnen worden gemist, dan ware hare opheffing nog te betreuren om andere redenen. Daaronder zouden zustergemeenten lijden, die niet meer leden van daar zien overkomen. Voor allerlei gezinnen in die buurt wordt het voortaan veel moeilijker mennist te blijven. Gaat dit proces door, dan is het einde licht te voorzien.

Maar is ook dat einde zoo schrikwekkend? vraagt gij misschien. 't Zal onzen tijd wel uithouden. Al mochten allengs de degelijkste bestanddeelen uit geheel onze kerkgemeenschap overgaan in andere gezindten en zoo straks het mennistendom wegvallen, wat nood? Athene en Rome zijn ook wel gevallen. De Waldenzerkerk, de Boheemsche broeders, de Collegianten, de meeste Sociniaansche kerken hebben zich ook wel geheel of grootendeels in andere opgelost. Afwisseling van kerkvormingen naar wisselende behoeften van tijden en natiën is eisch en eer van het Protestantisme! Wij zijn geen roomschen, en verbeelden ons niet dat eene of andere kerkinrichting goddelijk is en

voor alle eeuwen bestemd, dus ook niet dat aan de onze een duur boven andere is verzekerd. Kan eenige kerk niet genoeg kracht meer oefenen, dan moeten hare leden zelven hare liquidëering voorbereiden en overgaan tot eene andere godsdienstige vereeniging waarin zij dat wèl kunnen.

Maar hiervan is immers geene sprake? Integendeel, er is geen enkele reden om in de naaste toekomst en in ons vaderland er iets anders dan goeds van verwachten dat doopsgezinde gemeenten toenemen in bloei en kracht. Op eene enkele plaats mag haar reden van bestaan twijfelachtig wezen, schier overal moet men zich verheugen dat naast de roomsche en de groote hervormde kerk ook kleinere gemeenten bestaan, die daar weêr een nieuw middelpunt zijn van godsdienstig leven, die weêr aan menschenharten voor godsdienstige behoeften eene bevrediging bieden die deze elders niet vinden. Bestonden zij daar niet, men zou hartelijk moeten wenschen dat zij er werden opgericht. Zooveel gelegenheden tot aaneensluiting en samenwerking in christenzin naar de zeer uiteenloopende geestelijke behoeften bestaan er waarlijk nog niet, dat men op de bestaande uit de hoogte mag nêerzien. En juist kleine gemeenten bieden tot allerlei vormen van samenwerking en tot het doen gelden van nieuwe eischen des Christendoms eene gelegenheid die in de groote kerken dikwijls wordt gemist. Daarom begroeten wij 't immers met vreugde, als remonstrantsche of doleerende kerken verrijzen, als baptiste of vrije gemeenten worden gesticht. Daarom kunnen wij 't niet anders dan toejuichen dat uit onze overtalrijke Amsterdamsche gemeente zich die kring van hoe moet ik hen noemen? zonisten of rechtzinnigen zelfstandig heeft geconstitueerd, en kan men alleen zijne dubbelzinnige houding betreuren; zedelijk eene eigen gemeente, wil hij dat wettelijk vooral niet zijn! Maar alweêr: er is geene reden denk-

baar, waarom men, zulke nieuwe vereenigingen toejuichende, zou voorbijzien hoe gemeenten, sinds lang gevestigd en die in het verleden wortelen, nog veel eerder en veel krachtiger de taak van kleine gemeenten kunnen ter hand nemen, hoe zij allereerst daartoe zijn geroepen. Geene enkele reden waarom men niet in de eerste plaats deze zou trachten te handhaven. Ook gemeenten als de onze, niet uitsluitend modern als de remonstranten, niet uitsluitend orthodox als doleerenden of baptisten, en die — althans dat willen hare trouwste leden — aan eene gemeenschap in christenzin bij verschil van denkwijze gelooven, aan persoonlijke betrekking tusschen de leden en samenwerking van allen hechten, den band met gemeenschappelijke traditiën van harte vasthouden. Ik geloof, dat veel te weinig wordt bedacht hoe groote waardij niet alleen voor de godsvrucht in de samenleving, maar ook voor het godsdienstig leven van individuen historische instellingen, evenals zeden en godsdienstige taal, die door een lang verleden in eenigen kring als gewijd zijn, bezitten. Zulke instellingen hebben meer wederstandskracht, vermogen haar Christendom beter door ongunstige tijden heen te brengen, verdragen gemakkelijker noodige wijzigingen en hervormingen, dan andere die men alleen voor de eischen van 't oogenblik in 't leven roept. En voor ons, aan wie die gemeenten met haar taak door de vaderen zijn toevertrouwd, kan het toch niet maar zaak van luim en inval wezen, of wij het onze zullen doen opdat zij niet te kort schieten in die taak, en allereerst opdat zij de liefde waardig blijven van hare ernstige leden. Gaan er van deze uit haar weg om des gewetenswil, dan *kan* dat onvermijdelijk wezen. Maar dan dringt zich toch ook de vraag op: ligt de schuld ook misschien aan die gemeenten, n.l. aan *ons*, aan wat *wij* van deze hebben gemaakt?

Misschien niet. Misschien gaat er in het uittreden zelfs van de ernstigste personen, die ieder zoo noode ziet heengaan, toch over de gemeente zelve geen oordeel. Misschien zouden die toch om des gewetens wille niet anders hebben kunnen en mogen doen, zelfs al was of is die gemeente een toonbeeld van opgewekt leven. Doch wellicht is 't ook anders. Wellicht missen zij in hun voorvaderlijken kring datgeen waarvan gij en ik en ieder van welke richting ook wel mede het gemis voelt. En ik kan het vermoeden niet onderdrukken, dat soms waar iemand, naar hij zelf meent, om verschil van richting zich bij eene andere gezindte aansluit, iets geheel anders medewerkt: de vergelijking tusschen de eene en de andere gemeente niet in beginselen maar in beider teekenen van leven. Waar beweging is en godsdienstige vragen, desnoods leerstellige, in omgang en verkeer telkens ter sprake komen; een belangstellende toon heerscht in de gezinnen en hartelijkheid; waar werk wordt gemaakt van zondagschool, van armen- en ziekenzorg, van koorgezang, van inwendige zending onder afgedwaalden: daar grijpen, geloof ik, overgangen niet zoo gemakkelijk plaats. En evenmin komen die zoo licht voor in gemeenten, wel te klein in ledental om door haar eigen kracht veel te doen, maar wier leden of leeraar zoo trouw met andere Protestanten medewerken voor godsdienstige en zedelijke belangen dat dááraan dat kleine kringetje in de plaats van zijne vestiging een zeker prestige ontleent. Dat werkt wêer gunstig op de godsdienstoefeningen terug. Het besef dat van hun kring iets goeds uitgaat ook naar buiten versterkt in het midden der leden de opgewektheid en trouw, en niet licht verliezen zij daar een medelid. Zoo ook om des gewetens wille de een of ander zulk eene gemeente moet verlaten, 't wordt wel opgewogen doordat anderen tot haar toetreden. Dat *kan* daar niet uitblijven. Nu de strooming

des tijds wêer naar aaneensluiting in gemeenten heendrijft, nu er zoovelen zijn die na lang voor godsvrucht en kerk koel te zijn geweest wêer verlangend daarheen terugkeeren, nu moet wel in gewone omstandigheden eene gemeente, die leven toont en kracht, harten trekken. En dat blijft ook niet uit. Voor niet weinige zoekenden *zijn* wij een welkom toevluchtsoord. Ware dit niet het geval, het zou niet minder tegen ons pleiten dan het uittreden van belangstellende leden kan doen.

En toch zal dit laatste zijn gang blijven gaan. 't Kan niet anders of wij zullen even goed als iedere andere kerk ook in 't vervolg wel leden om des gewetens wil van ons zien uittreden; en ook al de andere oorzaken van overgang zullen blijven werken. Daarom — het kan niet genoeg worden gezegd — om vele van onze gemeenten op den duur in leven te houden is inspanning van alle krachten noodig. Ik denk niet aan offers in geld. Ik bedoel inspanning van belangstellende leden en leeraren om te maken dat die gemeenten door den arbeid die van haar uitgaat en waartoe zij opwekken, door hare godsdienstoefeningen, door de godsdienstige beweging die zij gaande houden, die sympathie behouden die haar voor vervloeiing bewaart en die anderen tot haar brengt. Wat heeft zoovele gemeenten doen wegsterven? Gemis van een leeraar? Ja, ook dat. Het aanblijven van leeraren, bejaard en niet meer geschikt voor den dienst? Dat niet minder. Gemis van geldbezit? Neen, dat nooit; maar wèl van *leden*. Gij verbeeldt u toch niet, dat ruime fondsen de toekomst van eene gemeente waarborgen? Och, ik zal u bij gelegenheid wel eens voorbeelden, waarlijk niet maar één enkel, van het tegendeel vertellen, en hoe naar het oude bijbelwoord (Matth. 24:28) »waar het aas is, zich de gieren verzamelen". Was eene

gegoede gemeente geesteloos geworden, dan wist straks ieder, leden en vreemden, wel geld van haar te trekken, maar nieuwe personen trok men natuurlijk niet aan. En eindelijk waren leden en geld weg: het verlaten bedehuis, ja, dat bleef soms nog staan, ons tot eene getuigenis!

En dus — wil men dat onze gemeenten blijven, dan moet men ieder die van harte den band met eene christelijke gemeente zoekt gastvrij welkom heeten.

Hier echter ligt eene zwakke zijde van onze broederschap. Van dankbaarheid dat dezulken zich bij haar wilden aansluiten, dankbaarheid voor de verrijking van leven die dit haar schenken kon, is zelden veel te bespeuren geweest. Vreugde dat zij harten tot zich trokken — toch het zoo begeerlijk teeken dat er in haar zelven nog leven schuilt — heeft men in onze gemeenten zelden veel gevoeld. Daarentegen zijn wel soms eerlijke harten, die op uren afstands geene andere gemeente binnen hun bereik hadden waar zij zich thuis konden gevoelen, die gaarne onder ons medebelijdend en medewerkend lid wilden worden, bemoeilijkt en afgestooten — waarom? Ach, misschien door wie meenden zoo voor hunne gemeente te waken. Maar christelijk was het niet, soms nauwlijks betamelijk. Ik weet wel, er zijn ook veel heugelijker dingen te noemen. Zij is nog niet weg, de gulheid uit den tijd van Aagje Deken, toen Juffrouw Rijzig of een ander tegen haar nichtje zei: »kind, ga jij bij de mennisten naar de »kerk, hoor! Daar heb je voor niet een plaats en je »krijgt een warme stoof toe." En er zijn nog wel edeler bewijzen van dat onze gemeenten niet vergeten hoe het Evangelie mild en gastvrij wil zijn en allen tot zich noodigen. Maar ... er hebben ook wel Mennisten, wier gemeente toch den band van menschenharten met God en wat Godes is had kunnen helpen leggen of bevestigen,

door eene andere gedragslijn aan zielen kwaad gedaan en aan hunne eigen gemeente den weg tot den ondergang gebaand.

Ook dat ons afsluiten van anderen is ons dikwijls, vrees ik, tot groote schade geweest. Dat was zeker al zeer weinig geschikt om iemand bij ons te houden die reeds neiging voelde om in eene andere kerkgemeenschap voor zich eene plaats te zoeken en opgewekter leven dan hij in de onze vond. Mocht het ten uwent anders zijn. Mocht èn ditmaal èn wanneer ooit weder leden van uwe gemeente daaruit scheiden omdat zij hunne denkbeelden aangaande Christendom en gemeente daar niet verwezenlijkt kunnen vinden, het afscheid van weerszijden plaats grijpen, niet zonder beklag, maar wel zonder verwijt, zóó dat de wederzijdsche hoogschatting geene schade lijde. Mochten zij die heengaan kunnen zeggen: »wij eerbiedigen de godsvrucht in uwen kring, de opgewektheid van uw christelijken arbeid, wij klagen noch over bekrompenheid noch over geesteloosheid bij u. Maar wij meenen dat God van ons andere dingen vraagt dan die gij plicht acht. Daarom, al doet het ons leed van de voorvaderlijke gemeente te scheiden, wij mogen niet anders!" Moogt gij die blijft in hun heengaan een spoorslag vinden tot verdubbelde nauwgezetheid, opdat dat heengaan u niet tot een oordeel worde. Zoo kan ook over deze kloof van richting en kerkgemeenschap een vriendelijk aandenken u en hen blijven verbinden, iets van die gemeenschap tusschen alle echte vromen, die zeker uwe en hunne harten en óók uwe gemeente op den duur niet dan tot zegen wezen zal.

VERSLAG VAN DE VERGADERINGEN DER ZWOLSCHE VEREENIGING IN 1893, 1894 EN 1895 GEHOUDEN.

Den 11den Juli 1893 waren te 's Gravenhage 12 gemeenten door 28 afgevaardigden vertegenwoordigd, en werd het voorzitterschap wegens afwezigheid van Dr. Elhorst waargenomen door den onder-voorzitter Ds. Lulofs. Hij heette alle aanwezigen welkom en deed daarop eenige mededeelingen aangaande het Toynbee-werk, zooals dat op sommige plaatsen van ons vaderland wordt verricht.

Spreker gaf een overzicht van hetgeen in dezen te Deventer, Zwolle, Meppel, Dordrecht, Leiden, Utrecht en Amsterdam gedaan wordt en besprak de vruchten, die het droeg. Al moet de praktijk ook hier nog veel leeren, de toenadering van de hoogere tot de lagere standen in de maatschappij wordt zeker daardoor bevorderd. — Verder werden in deze eerste samenkomst huishoudelijke zaken behandeld.

Den volgenden morgen werd de vergadering voortgezet in het kerkgebouw der Doopsgezinde Gemeente te 's Gravenhage. Zij werd bijgewoond door 32 afgevaardigden en door Prof. Cramer en Ds. Feenstra, daartoe uit Amsterdam overgekomen.

De Ringen brachten thans verslag uit. Mocht de Ring Twenthe zich verheugen in het eindigen van de vakature Almeloo door de komst van Ds. van Douwen, ook de Ring

Zwolle kon zich verblijden, daar Meppel door de komst van Ds. Plantenga eene zelfstandige plaats te midden der zustergemeenten had ingenomen, zoodat de drukke ringdienst eenigzins verlicht is al zijn Giethoorn en Zwartsluis helaas! nog vakant gebleven.

Uit de mededeelingen der gemeenten vernamen wij o. a. dat men te Deventer trachtte het benoodigde bijeen te brengen voor den aankoop van een nieuw orgel, dat Dr. Hartog te Utrecht zijne veertigjarige evangeliebediening had herdacht en dat men te Meppel een huis had gekocht voor den predikant, waarin men goed was geslaagd.

Het rapport der commissie benoemd om een onderzoek in te stellen naar de broeders en zusters in de verstrooing was nu aan de orde.

Ds. G. ten Cate las de aan de gemeenten gezondene circulaire voor. Daarop hadden 59 gemeenten geantwoord en 57 gezwegen. Verder deelt hij mede, dat Ds. Kielstra uitvoerig rapport had willen uitbrengen maar door droevige huiselijke omstandigheden niet ter vergadering kon komen. Er werd derhalve besloten deze zaak een volgend jaar wederom op den beschrijvingsbrief te brengen.

Veel en lang werd daarna gesproken over de Zondagsbode. Het gold feitelijk de vraag: wie is eigenaar van dat blad? Daarop kon niemand een antwoord geven waarmede allen vrede hadden. Aan de commissie, bestaande uit de Heeren Prof. Cramer, Ds. Cuperus en Ds. Kielstra werd opgedragen licht te ontsteken in de duisternis en de bestaande moeilijkheden uit den weg te ruimen.

„*Is het wenschelijk, dat onze studenten een cursus in sociologie houden*," dus luidde de vraag, die de heer Cuperus thans inleidde.

De slotsom, waartoe spreker kwam, was deze, dat het houden van zulk een cursus voor onze studenten wenschelijk

was, maar dat hun geene verplichting daartoe moest worden opgelegd. Met groote belangstelling werd dit referaat aangehoord; 't gaf aanleiding tot veel gedachtenwisseling. Waren sommigen het met den referent eens, anderen meenden dat de studie der Theologie al den tijd in beslag nam, terwijl dan een goed boek over maatschappelijke toestanden den aanstaanden predikant genoeg kan inwijden in die vraagstukken, die hij in zijn praktijk moet kennen.

Ds. Frerichs van Borne brengt ten slotte het ontwerp van een nieuwen gezangbundel, door Ds. J. Sepp te verzamelen, ter sprake. De meesten namen eene afwachtende houding aan, doch hoopten hartelijk dat Sepp in zijn moeilijk werk zal slagen.

Eenige punten ter bespreking werden voor de volgende jaarvergadering genoemd en vastgesteld.

Zeker was Ds. A. G. van Gilse de tolk der gansche vergadering, toen hij onzen waarnemenden voorzitter bedankte voor de uitnemende wijze waarop de vergadering door hem was geleid. Deze sloot daarna met een kort woord deze bijeenkomst, waarin hij vooral aan den kerkeraad der 's Gravenhaagsche Doopsgezinde Gemeente een woord van lof wijdde om hare goede zorgen, in deze dagen aan zijne gasten betoond.

In 1894 werd de vergadering op 17 en 18 Juli te Enschede gehouden. In de avondvergadering die in het hotel de Graaf plaats had werden 13 gemeenten door 28 afgevaardigden vertegenwoordigd.

De voorzitter Ds. Lulofs gaf, de vergadering openende, terstond het woord aan Dr. Elhorst, die in een fraaie toespraak de aanwezigen welkom heette en verder hartelijke woorden wijdde aan de nagedachtenis van Prof. de Hoop Scheffer, die den 31ste Dec. van het vorige jaar aan de

zijnen, aan onze Doopsgezinde wereld, aan ons ontvallen was. Op welsprekende wijze schetste hij den overledene en herdacht hem èn als geleerde èn als kunstenaar, maar bovenal als den vriend, die ons steeds ter wille was, ons hielp en steunde zooveel hij kon. Met groote belangstelling werd deze indrukwekkende rede aangehoord en het woord van dank door den voorzitter hem gebracht was zeker de uiting van hetgeen in aller hart omging.

Toen daarna de Heer KOSTER ons het welkom in Enschede had toegeroepen, namen de werkzaamheden een aanvang.

De notulen en de rekening van den secretaris-penningmeester werden goedgekeurd.

Hierop werd het voorstel van de gemeente Enschede om in art. 5 van het regl. in plaats van »*den eersten Woensdag in Juli*" te lezen „*den tweeden Woensdag in Juli*" besproken en verworpen, daar dezelfde moeilijkheden ook voor dien datum bleven bestaan.

Verder werd als vice-voorzitter gekozen Ds. G. E. FRERICHS en als secretaris-penningmeester Ds. PLANTENGA. Ds. HAGA toch zag wegens het zooeven genomen besluit om op den 1sten Juli te blijven vergaderen zich genoodzaakt zijn ontslag te nemen, daar op dien datum in 't vervolg andere bezigheden hem riepen. Ten slotte werd als plaats van samenkomst Nijmegen in het volgend jaar aangewezen. Wel gingen er stemmen op om op onzijdig terrein te vergaderen, b. v. te Apeldoorn, doch de meerderheid der vergadering vond het eigenaardiger en geschikter in plaatsen waar gemeenten zijn bijeen te komen.

Het vriendelijk kerkgebouw der Enschedeesche gemeente had den volgenden morgen zijne deuren voor ons opengezet en noodigde ons binnen te treden. Te 10 ure heropende onze voorzitter de vergadering, die talrijker was geworden door de komst der afgevaardigden uit Almeloo,

door de aanwezigheid van het eerelid Ds. TEN CATE HOEDEMAKER en van de heeren JB. VAN GILSE en ZONDERVAN als gasten.

Het verslag van de Ringen leverde weinig bijzonders op, daar het zich hoofdzakelijk bepaalde tot de vermelding van het al of niet vervullen van vakaturediensten en van het houden van broederlijke jaarvergaderingen. Uitzondering bood ééne zaak, die door den verslaggever van den Twentschen Ring Ds. BOETJE ter sprake gebracht werd, hoe nl. onze kerkeraden zich moeten gedragen in gevallen als niet zouden zijn uitgebleven indien de kieswet-Tak was aangenomen. 't Gold vooral de vraag naar het verlies van 't kiesrecht door bedeelden en deze, wie in onzen zin bedeelden zijn. — De mededeelingen van de gemeenten waren ditmaal belangwekkender en dat niet alleen, omdat de meesten konden wijzen op eene vermeerdering van het aantal leden of omdat b. v. een zoon van katholieke ouders bij de Doopsgezinde gemeente te Kampen den doop had ondergaan en een Israëliet te Zutfen doopsgezind was geworden, maar vooral omdat uit het gesprokene bleek, hoe in de meeste kringen het godsdienstig leven opgewekt was te noemen. Daarvan getuigde de invoering van nieuwe gezangbundels in de gemeenten den Haag en Enschede; dat bewees de Deventersche gemeente wier leden geene kosten te groot achtten om een prachtig orgel, passende bij haar kerk, in bezit te krijgen; daarvan leverde een bewijs de Zustervereeniging, die te Kampen was opgericht, en de jaarlijksche bijeenkomsten der leden, waarmee men te Nijmegen met goeden uitslag een aanvang had gemaakt; daarvan sprak de offervaardigheid, waarvan mocht bericht worden uit sommige kringen.

Tevens werd het verslag der gemeenten belangrijk gemaakt door de vraag, die Ds. LULOFS stelde en die dus

luidde: Moet iemand, die behoefte aan godsdienst in zich gevoelt en die blijkt religieus gezind te zijn, doch die geen beteekenis hecht aan de godsdienstige samenkomsten en daarvan nimmer gebruik maakt, — moet zoo iemand indien hij den wensch te kennen geeft om den doop te ondergaan en lid te worden eener Doopsgezinde gemeente, geweigerd worden of worden aangenomen? Een levendig debat volgde. Groot verschil van zienswijze kwam aan het licht. Toch bleek het meerendeel der vergadering geneigd om de vraag toestemmend te beantwoorden.

Het rapport der *Commissie benoemd om een onderzoek in te stellen naar de broeders en zusters in de verstrooing* werd door Ds. KIELSTRA meegedeeld. Spreker knoopte daaraan eenige opmerkingen vast over de vraag: Wat moeten wij thans doen voor de verstrooiden? Want van onzen kant, niet van die der verstrooiden moet hier met den arbeid worden begonnen. Zou het niet wenschelijk zijn door middel van geschriften hen te naderen en nu en dan godsdienstoefeningen te houden voor hen, die niet te ver van elkander wonen? De heer CUPERUS, den ijver van KIELSTA ten zeerste waardeerende, meent, dat wij in de gegevene omstandigheden geen maatregelen in deze zaak moeten nemen. Wat toch is het geval? Ds. TEN CATE zal in de Doopsgezinde bijdragen een stuk plaatsen getiteld: *Wat kan en moet gedaan worden voor de Broeders en Zusters in de verstrooing.* Dat stuk nu had spreker reeds gelezen en gelezen met groote instemming en genot. (Wij verwijzen naar dit stuk in de *Bijdragen* van 1894 geplaatst). Hierin komt de schrijver tot de conclusie, dat deze zaak behoort, ja moet ter hand genomen worden door *de Haarlemsche Vereeniging.* Na eenige discussie wordt door de vergadering aan de commissie opgedragen zich in betrekking te stellen met de Haarlemsche Vereeniging en er toe mede te werken,

dat dit punt op haren beschrijvingsbrief van 1895 komt te staan. Bovendien zal wegens het gewicht der zaak de Zwolsche Vereeniging door het rondzenden van circulaires de aandacht der kerkeraden vestigen op het stuk van Ds. TEN CATE.

De voorzitter geeft thans het woord aan Ds. CUPERUS als lid van de commissie der Zondagsbode. Uit de memorie van toelichting bleek, dat deze commissie den 30sten November 1893 rechtspersoonlijkheid had aangevraagd en verkregen zoodat zij eigenares van het blad is. De verdere mededeelingen komen hierop neer, dat de heeren KUIPER en TACONIS met 1 Nov. a. s. ophouden uitgevers te zijn en vervangen worden door den Heer de BUSSY te Amsterdam, terwijl Ds. FEENSTRA aldaar als redacteur zal optreden. Waren er eenigen in de vergadering, die wel met groote dankbaarheid voor het werk der commissie vervuld waren, maar toch bedenkingen hadden tegen de groote macht die de commissie nu bezit en die misschien te eenigen tijd bedenkelijk zoude kunnen worden: eenige bepalingen betreffende de verhouding tusschen genoemde commissie en de Zwolsche vereeniging hebben hen gerustgesteld in verband met de verzekering van de commissie zelve, dat zij den zedelijken band tusschen deze vergadering en haar gaarne zoo nauw mogelijk wilde hebben. Wel is het werk dezer laatste nog niet ten einde, want haar streven is dat de Zondagsbode eenmaal het eigendom der gemeenten zal worden. Doch één stap en een moeilijke is gedaan, de andere zullen wel volgen. Laat ons dus niet vooruit loopen.

Ds. CUPERUS was inleider van de stelling:

»In het Doopsgezind gemeenteleven ligt de kiem eener maatschappelijke hervorming opgesloten." Zij werd door hem nader toegelicht als volgt:

I. Het Doopsgezind gemeenteleven rust op zedelijk-godsdienstigen grondslag naar Jezus' beginselen, uitgedrukt in zijne prediking van het Koningrijk Gods.

II. Geworden in den strijd eenerzijds tegen het Christelijk socialisme der wederdoopers, anderzijds tegen het aristocratische, op Katholieke leest geschoeide, door staatsgezag gesteunde Protestantsche Kerkendom, geeft het Doopsgezind gemeenteleven in zijn democratisch karakter de meest zuivere uitdrukking van Jezus' heilstaat wêer.

III. Eene maatschappelijke hervorming zonder zedelijk-godsdienstigen grondslag, die de zedelijke verantwoordelijkheid niet kent en erkent als basis der gemeenschapsidee, mist duurzaamheid en kracht. De negatie breekt alleen af tot schade van allen; zij bedreigt de maatschappij met den ondergang.

IV. Eene maatschappelijke hervorming, die zich niet beweegt in democratische richting, kan niet voldoen aan den eisch des tijds en de maatschappij niet behoeden voor de gevaren van socialisme en conservatisme.

V. Een broedergemeenschap als die der Doopsgezinden, waarin naar verleden en historie alle gezag rust op vrijwillige erkenning, waarin de handhaving der persoonlijke vrijheid gepaard gaat met de bewustheid der aansprakelijkheid voor elkander, de gelijkheid samengaat met de erkenning van ieders rechten, het plichtbesef door het gevoel van verantwoordelijkheid tegenover de gemeenschap wordt beheerscht, bevat de kiem in zich eener maatschappelijke hervorming.

Het was jammer dat de vorige punten zooveel tijd in

beslag hadden genomen, dat Ds. C. slechts eenige oogenblikken restten om zijne stellingen toe te lichten; doch dit was vooral jammer voor de aanwezigen, daar de rede, met gloed en overtuiging, al was het helaas tevens overhaast uitgesproken, zooveel deed verwachten van een kalmere uiteenzetting.

Aan den wensch der vergadering om een volgend jaar dit onderwerp nogmaals te willen behandelen werd door Ds. Cuperus welwillend het oor geleend, zoodat wij op deze stellingen dan hopen terug te komen. Misschien worden dan zulke onderwerpen wat eerder aan de orde gesteld en zoo eene teleurstelling aan de inleider en aan de vergadering bespaard.

Nadat eenige punten ter bespreking voor de volgende vergadering waren genoemd en vastgesteld kon de voorzitter de vergadering sluiten. Hij mocht dat doen met een woord van vriendelijken dank aan de gemeente Enschede voor hare aangename ontvangst, met een woord van erkentelijkheid jegens den afgetreden secretaris Haga; hij kon dat doen met het bewustzijn van de vergadering niet alleen uitstekend te hebben geleid, maar van ook een goede vergadering te hebben gepresideerd. Immers broederlijk en vriendschappelijk was de geest die er heerschte, opgewekt menigmaal het debat, belangrijk menig onderwerp, dat ter tafel gebracht werd. Geen wonder, dat na zulk een welbesteeden dag een opgewekte toon heerschte aan den maaltijd, waarmee volgens gewoonte de jaarvergadering besloten werd.

Op Dinsdagavond 9 Juli 1895 heette de waarnemende voorzitter Ds. G. E. Frerichs — de voorzitter Ds. A. G. van Gilse was verhinderd ter vergadering te komen — een 22 tal afgevaardigden van 10 gemeenten welkom

in Nijmegen, zoo bekend en beroemd door zijn natuurschoon, maar bovenal door zijne geschiedenis.

Met algemeen goedvinden werd het inleidend woord van den voorzitter tot den volgenden morgen uitgesteld en werden dien avond alleen de huishoudelijke zaken behandeld.

Aan de vergadering, die Woensdagmorgen te 10 ure werd voortgezet, werd deelgenomen door 13 gemeenten en was het getal der afgevaardigden geklommen tot 29.

Ds. Frerichs heropende de vergadering. Hij hield eene verhandeling over »de huisgemeente." Hij schetste ons de godsdienstige samenkomsten der eerste Christenen met haren aantrekkelijken eenvoud en huiselijkheid. Hij bracht ons in herinnering, hoe zij gewoonlijk in de woningen der broeders en zusters plaats hadden en wees op het vertrouwelijk karakter dezer samenkomsten en, als een onwillekeurig gevolg daarvan, op de innigheid van geestesgemeenschap, op de warmte en gloed van liefde, die er gevonden werden. In den loop der tijden is daarin echter verandering gekomen. Kerk- en volksgemeenten hebben de eigenaardige huisgemeenten verdrongen. Alleen de Waldenzen hebben in de middeneeuwen haar in eere gehouden en na de hervorming herleven zij bij de Doopsgezinden. Al werd de teedere band van vroeger bij hen niet in dezelfde mate gevonden, toch hadden zij nog vele punten van overeenkomst met die oudere kringen. Spreker wekte de aanwezigen op om weder tot dat karakter der huisgemeente te keeren. Zij verbrokkelt, dus heeft men gezegd; er is geen eenheid, dus heeft men geklaagd. Neen, geen mechanische; toch mag hier van eenheid gesproken worden, indien er onder verstaan wordt: de eenheid van Gods gemeenschap, de eenheid des heiligen geestes. Met de vermelding van enkele middelen waardoor dat karakter der huisgemeente vooral in groote kringen nog ware te ver-

krijgen, eindigt spreker zijne rede, die met groote belangstelling werd aangehoord. (Zie Zondagsbode 8ste Jaargang, No. 36 en vgg.)

De verslagen der Ringen bepaalden zich tot het vermelden der gewone jaarlijksche bijeenkomsten. Alleen gaf de circulaire, door »*de Commissie ter uitdeeling van de Algemeene Doopsgezinde sociëteit*" in November 1894 aan verschillende gemeenten gezonden, hier aanleiding tot eenige besprekingen.

Uit de mededeelingen der gemeenten bleek o. a., dat door de gemeente *Borne* bij het doen van belijdenis en bij de avondmaalsviering de praktijk eener huisgemeente was gevolgd, dat na vele besprekingen het avondmaal op nieuwe wijze, bij aanzitting en niet meer met het gewone beperkte getal bekers was gevierd, tot groote stichting van hen die er aan deelnamen; dat *den Haag* tengevolge van het vertrek van Ds. DE WAARD naar Utrecht Ds. KOSSEN tot opvolger had gekregen; dat *Utrecht* Dr. HARTOG had zien afscheid nemen als haar predikant; dat *Kampen* een huis had aangekocht ten behoeve van het godsdienstonderwijs; dat de gemeente *Meppel* door den financiëelen steun van vele belangstellenden in eigen kring maar bovenal van buiten thans op veel hechteren grondslag staat dan vroeger het geval was; dat in Wageningen een Doopsgezinde kring is tot stand gekomen, dat aldaar Ds. CUPERUS zich met het onderwijs belast heeft.

De heer CUPERUS was inleider van de stelling, reeds in het vorige jaar op den beschrijvingsbrief geplaatst, maar toen wegens gebrek aan tijd niet voldoende behandeld: *in het Doopsgezinde gemeenteleven ligt de kiem eener maatschappelijke hervorming opgesloten.* De toelichting dezer stelling kan men hierboven, blz. 146, lezen.

Had men in 't algemeen met groot genoegen het referaat

van Ds. Cuperus aangehoord, sommigen meenden, dat niet op voldoende wijze was in acht genomen de afstand tusschen Doopsgezind gemeenteleven en maatschappelijke hervormingen. Anderen hadden bezwaar tegen die verheerlijking van de Doopsgezinden, als bestaat er inderdaad zulk een verschil tusschen ons en anderen; zij zouden daarom de stelling niet willen onderschrijven. Zie verder Zondagsbode 8ste Jaargang, No. 40 en vgg.

De taak der vrouw op godsdienstig gebied, dus luidde het onderwerp dat daarop Ds. Lulofs besprak. Spreker wees er op, hoe juist bij het godsdienstig leven partij kan worden getrokken van de gaven der vrouw. Hij stond in de eerste plaats stil bij hare werkzaamheid in het gezin, schetste toen haar arbeid op de Zondagschool, besprak naar aanleiding daarvan hare geschiktheid voor het katechetisch onderwijs, waarin zij predikanten van groote gemeenten uitnemend zou kunnen ter zijde staan. Verder wees hij er op, hoe de vrouw in kinder-godsdienstoefeningen meermalen, in gewone godsdienstoefeningen reeds een enkele maal is opgetreden en met goeden uitslag. Ten slotte werd in herinnering gebracht de wijkverpleging als een bijzonder schoon arbeidsveld voor de vrouw. Wel is haar taak, dus ongeveer besluit Ds. Lulofs zijne rede, bovenal in huis, maar daar is de grens daarvan niet. Er staan nog zoovelen ledig, en als nu de vrouw met haren aanleg voor godsvrucht grijpt naar zulk werk, dan moeten wij dat toejuichen. Altijd nog is het waar: *de oogst is wel groot, maar de arbeiders zijn weinige.*

In hoofdzaak waren de meesten het met den spreker eens. Alleen had een enkele gehoopt op eene minder professioneele uiteenzetting van haar werk en verzetten anderen met Ds. Haga zich sterk tegen het optreden van vrouwen in godsdienstoefeningen.

Eenige punten ter bespreking voor de volgende jaarvergadering, die te Almeloo zal worden gehouden, werden genoemd; de nadere vaststelling werd aan het Bestuur opgedragen.

Daarmede waren de werkzaamheden afgeloopen en werd de vergadering gesloten met een woord van welgemeenden dank van den voorzitter aan de inleiders der belangrijke onderwerpen, aan de em. predikanten TEN CATE HOEDEMAKER en VAN CLEEFF voor hunne tegenwoordigheid, aan de gemeente Nijmegen voor hare hartelijke ontvangst.

Met niet dan vriendelijke en goede herinneringen verlieten wij Nijmegen. De afwezige gemeenten kunnen het niet anders dan betreuren dat zij niet zijn opgekomen.

Meppel, Juli 1895.

B. P. PLANTENGA,
Secretaris.

NAAMLIJST

DER

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN

IN

NEDERLAND EN AANGRENZENDE GEWESTEN

op 1 October 1895.

FRIESLAND.

Akkrum. S. Wartena . . . . . 1868. 1886.
Boekhouder S. M. Boersma.
Ameland. Nes. J. B. du Buy . . . . . 1895.
Boekhh. F. L. Kat en J. K. Schols.
„ *Hollum.* K. S. Gorter . . . . . 1851. 1853.
Boekhh. C. P. Sorghdrager en H. B. Nagtegaal.
„ *Ballum.* Gecomb. met *Hollum* en *Nes.*
Boekh. J. B. Bakker.

N.B. Het eerste jaartal — achter den naam van iederen leeraar — duidt het begin van zijn predikdienst aan, het tweede den tijd, waarop hij in zijne tegenwoordige gemeente den dienst aanvaardde of waarop zijn emeritaat inging.

Anna-Parochie (*Sint*). Vakant.
Boekh. J. Winters.
Appelsga. Vakant.
Boekh. W. A. van der Sluis.
Baard. Vakant.
Voorz. G. S. van der Hem te *Lyons*.
Balk. J. J. Honig . . . . . 1871. 1877.
Oudste. J. K. van Hout.
Berlicum. Vakant.
Boekh. de Geele.
Blija. Zie *Holwerd*.
Bolsward. J. Pottinga Hz. . . . . 1871. 1893.
Boekh. D. J. Brouwer.
Dantumawoude. P. B. Westerdijk . . . . 1892.
Voorz. bestuurder: Joh. D. Halbesma.
Dokkum (Ver. doopsgezinde en remonstrantsche gem.). J. H. W. Bisschop Boele . . . . 1888. 1895.
Voorz. J. van der Werf.
Drachten en *Ureterp*. A. van der Wissel . . 1889. 1890.
Boekh. A. G. Kijlstra.
Franeker. C. J. Bakker . . . . . 1866. 1879.
Boekh. D. Fontein Rz.
Gorredijk en *Lippenhuizen*. J. G. Appeldoorn. 1889.
Boekh. E. Veenland te *Lippenhuizen*.
Grouw. A. van Gulik . . . . . 1863. 1866.
Voorz. F. R. Uilkema.
Hallum. Vakant.
Boekh. K. I. Heep, te *Marrum*.
Harlingen. J. W. van der Linden . . . . 1870. 1884.
Boekh. L. Hannema.
Heerenveen. A. Vis . . . . . 1860. 1866.
Boekh. Mr. H. Binnerts.
Hindeloopen (gecomb. met *Koudum*). J. Keulen. 1894.

Boekh. O. Dijkstra.
Holwerd en *Blija*. Vakant.
Boekh. K. Koopmans.
Irnsum. M. L. Deenik . . . . . 1893.
Boekh. G. S. van der Goot.
Joure. M. L. Hartog . . . . . 1889. 1891.
Boekh. J. I. Rinkes.
Knijpe (*Boven*). P. H. Veen Jr. . . . . 1893.
Rustend leeraar P. H. Veen . 1829. 1877.
Boekh. W. P. Groen.
Koudum gecombineerd met *Hindeloopen*.
Sekr. A. de Vries.
Leeuwarden. P. W. Feenstra . . . . . 1854. 1870.
P. Zondervan . . . . . 1889. 1892.
Rustend leeraar M. van Geuns Cz. 1847. 1888.
Boekh. Jb. van Mesdag.
Marcelis-Goverts-Gasthuis. Regenten: de diakenen.
Lippenhuizen. Zie *Gorredijk*.
Makkum. J. A. Oosterbaan . . . . . 1863. 1878.
Rustend leeraar A. Doijer van Cleeff 1835. 1876.
Boekh. W. R. de Boer.
Molkwerum gecombineerd met *Stavoren*.
Boekh. W. van der Zijpp.
Oudebildtzijl. A. H. ten Cate . . . . . 1857. 1893.
Rustend leeraar L. Noteboom . 1852. 1883.
Boekh. S. K. Sipma, *Vrouwenparochie*.
Oldeboorn. P. Botke . . . . . 1882. 1890.
Boekh. K. U. Postma.
Pingjum. Zie *Witmarsum*.
Poppingawier gecombineerd met *Irnsum*.
Boekh. A. Hoekstra.
Rottevalle en *Witteveen*. Vakant.

Boekh. W. R. de Boer.

Sneek. V. Loosjes . . . . . 1879. 1890.

Rustend leeraar J. A. J. Verstege. . 1845. 1888.

Boekh. P. Fennema.

Stavoren (gecombineerd met *Molkwerum*). A. A. Deenik M.L.z. . . . . 1860. 1881.

Boekh. Joh. de Roos.

Surhuisterveen. D. Pekelharing. . . . . 1864.

Boekh. W. J. Kuipers.

Terhorne. H. G. Dornseiffen . . . . . 1867.

Boekh. K. J. van der Schaaf.

Ternaard. Vakant.

Boekh. G. Bierma.

Tjallebird. Vakant.

Rust. leeraar J. Schippers Jr. . . 1869. 1880.

Boekh. J. Wuite.

Ureterp. Zie *Drachten.*

Veenwouden. K. R. Schuiling . . . . . 1857. 1889.

Boekh. Theunis G. de Vries te *Bergum.*

Warga. Dr. A. K. Kuiper . . . . . 1889. 1895.

Boekh. R. Hansma.

Warns. Vakant.

Boekh. H. de Boer.

Witmarsum en *Pingjum.* Vakant.

Boekh. H. Tacoma, *Pingjum.*

Witteveen. Zie *Rottevalle.*

Wolvega. F. van der Ploeg . . . . . 1893. 1895.

Rust. leeraar J. Hoekstra . . . . 1861. 1879.

„ „ G. ten Cate . . . . 1851. 1891.

Boekh. J. Bent.

Workum. F. H. Siemelink . . . . . 1889.

Boekh. J. de Jong.

Woudsend. S. J. Andriessen . . . . . 1857. 1890.

Boekh. H. W. Kraan.
IJlst. H. J. Busé . . . . . 1890.
Boekh. S. M. Vierstra.
IJtens, voorheen *Kromwal.* A. Binnerts . . 1892.
Boekh. H. J. Geldra.

GRONINGEN.

Groningen. Jb. van Gilse . . . . . 1861. 1870.
Rust. leeraar C. Corver . . . . 1859. 1867.
Voorz. G. Mesdag.
Weeshuis. Voogden: Sekr. Jb. van Gilse.
Gasthuis (voor oude mannen en vrouwen).
Sekr. Iz. Gorter.
den Horn. Vakant.
Sekr. Iz. Leegte, *Hoogkerk.*
Leermens en *Loppersum.* A. Mulder . . . . 1873. 1888.
Boekh. D. J. Huizinga.
Mensingeweer. Vakant.
Sekr. J. van Kampen Jz., *Wehe.*
Middelstum. C. Leendertz . . . . . 1866. 1879.
Boekh. T. J. Wiersema.
Midwolda, *Beerta*, *de Meeden* (en *Winschoten*)
J. Aesch. Wartena . . . . . 1893.
Voorz. A. van Delden.
Noordbroek en *Nieuw Scheemda.* B. ten Bruggencate. . . . . 1863. 1874.
Boekh. J. Eendhuizen.
Noordhorn. E. M. ten Cate . . . . . 1894.
Boekh. W. Kuiper.
Pekela, gecomb. met *Veendam.*

Boekh. J. R. de Weert.
Pieterzijl-Grijpskerk. A. Gerritsma . . . . 1894.
Sekr. Dr. S. de Waard, *Grijpskerk.*
Sappemeer, S. G. Binnerts . . . . . 1863. 1872.
Boekh. J. S. van der Goot en F. B. Hooghoudt.
Stadskanaal. A. S. Hoitsema . . . . . 1851. 1856.
Boekh. diaken W. M. Panman.
Uithuizen. Vakant.
Boekh. H. K. Boukema.
Veendam en *Wildervank.* J. van der Ploeg . 1858. 1883.
Rust. leeraar A. Winkler Prins . . . 1841. 1882.
Boekh. A. W. van der Laan.
Zijldijk. Vakant.
Rustend leeraar R. Kuiken . . . . 1879. 1893.
Sekr. D. E. Oosterhuis, *Oosternieland.*

OVERIJSEL EN DRENTE.

Ameloo. W. J. van Douwen . . . . . 1871. 1892.
Rust. leeraar A. W. Huidekoper . . 1861. 1877.
„ „ A. Snellen . . . . . 1861. 1886.
Voorz. B. Gorter.
Blokzijl. J. P. van der Vegte . . . . . 1866. 1888.
Boekh. J. Loos Bz.
Borne. G. E. Frerichs . . . . . 1861. 1890.
Voorz. J. Hulshoff Jz.
Deventer. S. Lulofs . . . . . 1872. 1889.
Rust. leeraar H. ten Cate Hoedemaker 1847. 1889.
Voorz. Mr. A. van Delden.
Enschede. C. N. Wybrands . . . . . 1877. 1886.
Voorz. J. B. Blijdensteijn B.W.z.

Giethoorn. H. Schuurmans Jz. . . . . 1894.
Boekh. G. K. Bijl.
Hengeloo. H. Boetje . . . . . 1871. 1879.
Voorz. H. Hulshoff Pol.
Kampen. H. Ens . . . . . 1873. 1886.
Rustend leeraar J. Sijbrandi . . . 1844. 1886.
Sekr. Alb. A. Stuurman.
Meppel. B. P. Plantenga . . . . . 1893.
Sekr. M. Schuursma.
Steenwijk. A. J. Bijl . . . . . 1860. 1872.
Voorz. L. Veen Dz.
Zwartsluis. Vakant.
Voorz. W. Schurink Jz.
Zwolle. A. G. van Gilse . . . . . 1871. 1892.
Sekr. H. Wuite.

NOORD-HOLLAND.

Aalsmeer. L. van Cleeff J.J.z. . . . . 1876. 1887.
Boekhh. Willem Keessen W.Jr.z.
Jakob Klaasz. Hansen.
Alkmaar. H. de Boer . . . . . 1857. 1863.
Rustend leeraar P. Bruyn . . . 1854. 1862.
Voorz. U. Berkhout.
Amsterdam. W. I. Leendertz. 1875. 1890.
P. Feenstra Jr. 1873. 1891.
I. H. Boeke. 1870. 1893.
Rustend leeraar T. Kuiper 1848. 1891.
„ „ A. Loosjes. 1852. 1893.
Voorz. v. h. coll. v. Diakenen G. B. Salm.
Rijpenhofje, Regenten: Voorz. Dr. T. E. W. Feltkamp.

Zonshofje, Regenten: Voorz. M. P. de Clercq.
Ziekenverpleging, 3de Helmersstraat 2.
Directrice: Mej. J. A. van der Veen.
Godsdienstonderwijzers: J. Knipscheer.
S. J. de Vries (tijdelijk).
Mej. J. F. D. Mossel (id.).
Kerk: Heerengracht bij 't Koningsplein 431.
Koster: A. Bleeker, Singel 454.
[Collegianten-Weeshuis „de Oranjeappel".
Regenten: Voorz. Mr. J. P. Portielje.
Amsterdam. Vereeniging tot handh. van Gods woord in Doopsgez. gemeenten: gebouw Eensgezindheid, Spui.
C. P. van Eeghen Jr. . . . . 1882. 1892.
Voorz. W. Schopenhauer Jr.
Barsingerhorn c.a. J. Kooiman . . . . . 1891. 1893.
Oudste diaken H. Waiboer te Winkel.
de Beemster. P. A. Vis . . . . . 1889. 1891.
Rustend leeraar H. A. van Cleeff 1846. 1885.
Boekh. C. Kwadijk Pz.
Beverwijk. J. Sepp . . . . . 1871. 1873.
Voorz. Dr. J. W. Schuit.
Broek op Langendijk. G. Vrijer . . . . . 1868. 1884.
Boekh. Jan Dirkmaat Dz.
Burg en Waal op *Texel*. R. S. Kuperus . . 1879. 1889.
Voorz. F. Keijzer.
Edam. A. Sipkema . . . . . 1874. 1888.
Boekh. J. de Boer J.W.z.
Enkhuizen gecomb. met *Medemblik*. G. A. Hulshoff . . . . . , ... 1864. 1890.
Boekh. Corn. de Wit.
Graft (*Noordeind van*). Vakant.
Voorz. A. Blaauw.
Graftdijk (*Oost* en *West*). Vakant.

Graftdijk (*Oost-*). Boekh. J. Oortwijn.
(*West-*). Boekh. W. Koppen, tevens sekr. voor de combinatie.

Haarlem. J°. de Vries . . . . . 1861. 1872.
J. Craandijk . . . . . 1859. 1884.
L. Hesta . . . . . 1882. 1890.
Rustend leeraar H. A. van Gelder . 1851. 1884.
„ „ K. de Lanoy . . 1852. 1890.
Voorz. v. h. coll. v. diakenen Ed. de Lanoy.
Weeshuis. Regenten: Mr. N. G. Cnoop Koopmans, L. Dekker Kz., F. J. Poutsma, A. H. Kuipers.
Armenhuis (oude mannen en vrouwen). Regenten: voorz. A. de Haan.
Ziekenverpleging. Direct. Mevr. Wed. van Valkenburg, Leidsche vaart 108.
Verpleegster Mej. C. C. Salm.
Kerkgebouw: Groote Houtstraat 43.
Koster: E. J. Sonnega, Peuzelaarsteeg 3.

de Helder en *Huisduinen.* Vakant.
Boekh. C. S. de Wit.

Hoorn. M. Uiterdijk . . . . . 1892. 1894.
Rustend leeraar J. H. Uiterwijk . . 1865. 1870.
Sekr. P. Messchaert.

den Hoorn op *Texel.* J. J. Heep . . . . 1895.
Boekh. Jak. Duinker.

Huizen en *Hilversum.* J. S. Pekema . . . 1889. 1894.
Sekr. J. George Koopman Jr.

den Ilp. T. Schiere . . . . . 1863. 1874.
Oudste diaken Corn. Wals Szn.

Jisp Zie *Wormer.*

Knollendam. c. a. J. F. Knipscheer . . . . 1888. 1890.
Boekh. C. Prins.

Koog en *Zaandijk.* P. S. Bakels . . . . . 1869. 1889.

Koog en *Zaandijk*. Rustend leeraar C. Muller 1838. 1868.
Voorz. J. Huijsman Wz.
Weeshuis. Reg.: de oudste diakenen.
Krommenie. Dr. J. G. Boekenoogen . . . . 1880. 1885.
Rustend leeraar J. de Stoppelaar. 1879. 1885.
Voorz. Jb. Krook.
Medemblik gecombineerd met *Enkhuizen*.
Sekr. A. Roggeveen te *Opperdoes*.
Middelie en *Axwijk*. A. van der Goot . . . 1889. 1892.
„ „ Rust. leeraar H. W. van der Ploeg . . . . . 1839. 1892.
Oudste diaken P. Fok Jr.
Monnikendam. J. N. Wiersma . . . . . 1886. 1894.
Boekh. W. Sligcher.
Niedorp (*Nieuwe*). K. S. van der Meulen . . 1863. 1865.
Oudste diaken A. Heinstman.
Purmerend. J. Westerman Holstijn . . . . 1874. 1891.
Sekr. A. J. Honig.
de Rijp P. Sijbolts . . . . . 1892. 1894.
Voorz. S. Appel.
Terschelling. S. D. A. Wartena . . . . . 1894.
Rust. leeraar J. H. van der Veen 1859. 1892.
Boekh. J. Oepkes.
Twisk en *Abbekerk*. J. F. Bakker . . . . 1868. 1881.
Boekh. C. Ham.
Westzaan Noord. C. R. van Dokkum . . . 1873. 1877.
Voorz. H. Stuurman Hz.
Westzaan Zuid. De dienst wordt waargenomen door den leeraar van *Westzaan Noord*.
Voorz. Cs. Blaauw.
Wieringen. Vakant.
Rustend leeraar D. S. Huizinga . 1846. 1878.
Administr. diaken P. J. Lont.

Wieringerwaard. Zie *Barsingerhorn.*
Wormer en *Jisp.* W. P. J. van Haarst . . 1881. 1884.
Boekh. E. Venekamp, *Jisp.*
Wormerveer op 't Noord. G. Cool . . . . 1866.
Voorz. K. Kramer.
Wormerveer op 't Zuid. H. van Cleeff . . . 1888. 1889.
Voorz. J. Vis Azn.
Zaandam, Oostzijde. W. Jesse . . . . . 1858. 1862.
Voorz. Dirk Vis.
Regenten van 't Weeshus: de Kerkeraad.
Ziekenzorg. Penningm. Mej. A. Barends.
Vereeniging „Menno Simonsz", G. de Boer, D. 269.
Zaandam, Westzijde (Friesche gemeente). I. Molenaar . . . . . 1873. 1877.
Sekr. W. Middelhoven.
Zijpe (*Noord*), gecomb. met *Zuidzijpe.* H. van Calcar . . . . . 1863. 1866.
Boekh. C. Rezelman Dz. te *Wieringerwaard.*
Zijpe (*Zuid*). Boekh. P. Stoffel.

ZUID-HOLLAND EN ZEELAND.

Aardenburg. G. Hofstede Gz. . . . . 1891. 1893.
Rust. leeraar C. P. van Eeghen Jr. 1882. 1892.
Boekh. Mr. A. A. J. van den Broecke.
Goes. Vakant.
Voorz. A. R. Breetveld.
den Haag. D. Kossen . . . . . 1891. 1895.
Sekr. B. A. Fellinga, Bilderdijkstraat.
Kerk: Paleisstraat 8.

Leiden. S. Kutsch Lojenga . . . . . 1866. 1887.
Sekr. L. G. le Poole.
Middelburg, gecomb. met Vlissingen. Tj. Kielstra . . . . . 1876. 1885.
Sekr. R. I. Heeroldt.
Ouddorp op *Goedereede.* K. W. Rössing . . 1882.
Oudste diaken M. Bosland.
Rotterdam. Dr. Johs. Dyserinck . . . . . 1861. 1884.
Sekr. Mr. S. Muller Hz.
Kerk: aan het fransche watertje.
Vlissingen, gecomb. met *Middelburg.*
Rust. leeraar Dr. H. D. Tjeenk Willink. . . . . 1868. 1873.
Voorz. R. T. Winkelman.

GELDERLAND EN UTRECHT.

Arnhem. Dr. H. J. Elhorst. . . . . 1886. 1888.
Voorz. D. Boswijk.
Nijmegen. B. Haga . . . . . 1874. 1891.
Rust. leeraar J. Attema . . . . 1860. 1881.
Boekh. C. Stoffel.
Utrecht. S. de Waard . . . . . 1879. 1894.
Voorz. L. Arisz.
Winterswijk. P. E. Lugt . . . . . 1865. 1878.
Voorz. W. Paschen.
Zutfen. S. J. Dekker. . . . . 1875. 1891.
Rustend leeraar B. Cuperus . . . 1861. 1890.
Voorz. D. Nuysinck.

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN.

Crefeld. E. Weijdmann . . . . . 1866.
Emden. Dr. J. P. Müller . . . . . 1854. 1872.
Oudste diaken B. Brons Jr.
Emmerik. Vakant. Consulent Ds. P. E. Lugt te *Winterswijk.*
Rust. leeraar D. Lodeesen . . . 1853. 1883.
Frederikstad in *Holstein.* H. Neufeldt . . . 1869.
Goch. Wordt waargenomen door Ds. A. C. Leendertz, em. pred. te Kleef.
Hamburg en *Altona.* H. van der Smissen. . 1872. 1885.
Rust. leeraar B. C. Roosen 1845 . . . .
Kleef. Rust. leeraar A. C. Leendertz . . . 1850. 1895.
Boekh. . . Verster.
Leer. S. F. van der Ploeg . . . . . 1880. 1891.
Neustadt-Gödens in *Oostfriesland.*
Neuwied. A. Siebert . . . . . 1893.
Norden. C. A. Leendertz . . . . . 1889.

BESTUREN VAN SOCIËTEITEN, RINGEN, FONDSEN EN ANDERE INSTELLINGEN.

ALGEMEENE DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT,

opgericht 1811.

(Vergadert in de laatste week van September.)

BESTUURDERS IN LOCO.

JAAR VAN AFTREDING.	BESTUURDERS, benoemd:		
1896.	Mr. Ja. van Eik Jz.	door	Amsterdam.
„	Jb. Bierens de Haan	„	„
„	Ds. W. I. Leendertz	„	„
„	Ds. I. H. Boeke.	„	„
1899.	Mr. H. S. v. Lennep, *Onder-Voorz.*	*Penning-meesters.*	„ „
„	P. van Eeghen. .		„ „
„	Mr. J. P. Portielje	„	„
„	Ds. P. Feenstra Jr.	„	„
	Mr. J. G. N. de Hoop Scheffer, voor 't fonds DE VOGEL		
	Prof. S. Hoekstra Bz., *advis. lid.*		
	„ S. Cramer.		
	„ I. J. de Bussy, *Sekretaris.*		

1896.	Ds. Jb. van Gilse	door de gezamenlijk stemmende gemeenten.
„	„ J. Craandijk	
„	C. W. Bruinvis	
„	Mr. S. van Delden Pz.	
„	Ds. J. Hoekstra	
1899.	„ W. Jesse	
„	Prof. W. v. d. Vlugt, *Voorzitter.*	
„	H. M. de Vries	

1899.	Ds. A. Vis	door	Akkrum c. a.
1899.	„ S. Lulofs	„	Deventer.
„	„ A. H. ten Cate . . .	„	de friesche Sociëteit.
1896.	„ K. Schuiling	„	„ „ „
„	Mr. H. Binnerts	„	„ „ „
„	Ds. H. A. van Gelder .	„	Haarlem.
„	Dr. K. Kuiper	„	„
1899.	Ds. Jº. de Vries	„	„
1896.	Ds. P. S. Bakels	„	Koog en Zaandijk.
„	„ P. W. Feenstra . .	„	Leeuwarden.
1899.	L. Arisz	„	Utrecht.
„	D. H. Zwaardemaker .	„	Zaandam O. Z.
„	Ds. I. Molenaar	„	Zaandam W. Z.

COLLEGE VAN CURATOREN:

Mr. Jª. van Eik Jz.
Ds. W. I. Leendertz.
„ P. Feenstra Jr., *Voorzitter.*
„ I. H. Boeke.
Prof. S. Hoekstra Bz., *advis. lid.*
„ S. Cramer, *advis. lid.*
„ I. J. de Bussy, *advis. lid, Sekretaris.*

Curatoren in loco.

Ds. Jb. van Gilse.
„ K. Schuiling.
„ J. Craandijk.
„ Lulofs.
Prof. W. van der Vlugt.
Ds. W. Jesse.

COMMISSIE TER UITDEELING:

Mr. H. S. van Lennep, *Voorzitter.*
P. van Eeghen, *Sekretaris.*
Prof. S. Hoekstra Bz., *advis. lid.*
„ S. Cramer.

Prof. I. J. de Bussy.
Ds. H. A. van Gelder.
D. H. Zwaardemaker.
Ds. K. Schuiling.
Ds. A. H. ten Cate.
Mr. J. G. N. de Hoop Scheffer.
Ds. J°. de Vries.

COMMISSIE TOT AANSCHRIJVING DER GEMEENTEN:

Prof. S. Cramer; Mr. H. S. van Lennep; Prof. I. J. de Bussy, *Sekretaris.*

COMMISSIE TOT HET JAARVERSLAG:

Prof. S. Cramer; Ds. P. Feenstra Jr.; Prof. I. J. de Bussy, *Sekretaris.*

COMMISSIE TOT DE PROPONENTEN:

Prof. S. Cramer; Ds. W. I. Leendertz; Prof. I. J. de Bussy, *Sekretaris.*

PROPONENTEN:

H. Bakels . . . . . „ *Koog ald. Zaan.*
D. Haars . . . . . „ *Amsterdam.*
C. B. Hijlkema . . . . . „ *Akkrum.*
I. Hulshoff. . . . . „ *Borne.*
J. Smidts . . . . . „ *Amsterdam.*
J. W. van Stuyvenberg . „ „

STUDENTEN:

F. C. Fleischer . . . . . „ *Amsterdam.*
P. J. Glasz . . . . . „ *Joure.*
S. van der Goot . . . . . „ *Sneek.*
M. Honigh. . . . . „ *Purmerend.*

F. S. Knipscheer . . . . . van *Amsterdam.*
U. J. Reinders . . . . . „ *Groningen.*
L. Reinders . . . . . „ „
A. J. van Loghum Slaterus „ *Oudkerk.*
C. Vis . . . . . „ *Oudkarspel.*

H. Britzel . . . . . „ *Makkum.*
A. H. van Drooge . . . . „ *Bakkeveen* bij *Gorredijk.*
J. H. Heep . . . . . „ *Holwerd.*
F. J. de Holl . . . . . „ *Utrecht.*
J. Koster . . . . . „ *Oude Pekela.*
W. J. Kühler . . . . . „ *Amsterdam.*
F. H. van der Meulen . . „ *Leeuwarden.*
P. Oosterbaan . . . . . „ *Makkum.*
R. Schuursma . . . . . „ *Meppel.*
J. D. de Stoppelaar . . . „ *Leiden;* studeert aan de rijksuniversiteit aldaar.
R. van der Veen . . . . . „ *Meppel.*
M. van der Vegte . . . . „ *Zalt-Bommel.*
A. de Vries . . . . . „ *Grijpskerk.*

K. Bakker . . . . . „ *Sneek.*
A. E. Bijl . . . . . „ *Steenwijk.*
R. de Boer . . . . . „ *Winschoten.*
H. A. Cornelissen. . . . . „ *Monnikendam.*
E. Engelkes . . . . . „ *Oldenzaal.*
P. Groot. . . . . „ *Schagen.*
G. Heeringa . . . . . „ *Groningen.*
A. de Jong . . . . . „ *Amsterdam.*
J. Koekebakker . . . . . „ „
J. K. de Liefde . . . . . „ *Middelburg.*
S. Spaans . . . . . „ *Barsingerhorn.*
A. Stiel . . . . . „ *Enkhuizen.*

R. J. Taekema de Stoppelaar van *Leiden;* studeert aan de rijksuniversiteit aldaar.
J. Wuite . . . . . „ *Tjalleberd.*

F. W. W. Braak . . . . . „ *Amsterdam.*
J. D. van Calcar . . . . . „ *Schagerbrug.*
A. M. Cramer Sz. . . . . „ *Amsterdam.*
P. Ens . . . . . „ *Kampen.*
G. A. Hulshoff . . . . . „ *Enkhuizen.*
K. K. de Jong Jr. . . . . „ *Workum.*
J. Kuiper. . . . . „ *Spijk.*
K. Vos . . . . . „ *Rotterdam.*
G. J. Wuite . . . . . „ *Tjalleberd.*

H. Hooghiemster . . . . . „ *Grouw.*
Tj. J. van der Ploeg . . . „ *Grouw.*
B. H. Rudolphi . . . . . „ *Workum.*
T. H. van Veen . . . . . „ *Dokkum.*
U. IJ. Veenland . . . . . „ *Lippenhuizen.*

Het adres van H. H. Penningmeesters der Sociëteit is P. VAN EEGHEN, Heerengracht 497; dat van den Sekretaris, Prof. DE BUSSY, Keizersgracht 376; dat van den Commies, A. BLEEKER, Singel 454.

VEREENIGING VAN DOOPSGEZINDE GEMEENTEN,

(Haarlemsche Vereeniging), opgericht in 1860.

(vergadert om de vijf jaren, voor het eerst weder in 1900.)

1. *Algemeen Bestuur, tevens bestuur van de Vereeniging voor de Weezen en het Weezenfonds:* de gemeente Haarlem,

en door deze aangewezen de HH. Ds. H. A. van Gelder, Ds. Jº. de Vries, P. Dyserinck, Dr. K. Kuiper, Ds. L. Hesta, J. A. Fontein en Ds. J. Craandijk.

2. Bestuur van de Vereeniging voor de attestatiën, die voor de regeling der plaats van armlastigheid, en die voor de Doopsgezinden in de verstrooiing: de gemeente Middelburg.

EMERITAATFONDS VOOR DOOPSGEZINDE LEERAREN,

Gevestigd te Zaandam.

(vergadert om de vijf jaren, voor 't eerst weder in 1899).

Voorzitter: Ds. W. Jesse, Zaandam. Sekretaris: Ds. C. R. van Dokkum, te Westzaan. Penningmeesters: J. Huijsman Wzn., Koog a/d. Zaan, en W. J. Pekelharing, Zaandam. Bestuurders van het Amsterdamsche reservefonds: D. Rahusen en J. H. van Eeghen. Ds. S. G. Binnerts Azn. Ds. J. Sepp. J. J. Mollema, afgev. van Zwolle. A. A. Jesse, afgev. van Rotterdam.

DOOPSGEZINDE ZENDINGVEREENIGING.

(vergadert in Juli).

BESTUUR:

Mr. H, S. van Lennep, Voorzitter. Jb. Bierens de Haan, Thesaurier. Ds. C. P. van Eeghen Jr., H. J. Rahusen, Dr. G. Doijer van Cleeff, J. van Hoorn Gz., Prof. S. Cramer, allen te Amsterdam. Ds. M. L. Hartog, Joure. Ds. K. Schuiling, Veenwouden. Ds. G. ten Cate, den Haag. Ds. J. Westerman Holstijn, Purmerend. A. H.

Kuipers, Haarlem. Ds. H. G. Dornseiffen, Terhorne. Ds. W. I. Leendertz, Vossiusstraat 12, Amsterdam, Sekretaris.

Afdeelingen: Amsterdam, J. A. Dupuy, Sekretaris.
Utingeradeel, Ds. S. Wartena te Akkrum, Sekretaris.
Duntumadeel, ... Sekr.
Ring Bolsward, Ds. J. Pottinga Hzn. te Bolsward, Sekretaris.
Haarlem, Ds. K. de Lanoy, Sekretaris.
Groningen, Ds. A. S. Hoitsema, Stadskanaal, Sekretaris.

Dienstdoende zendelingen:
P. A. Jansz, Mergaredja, distr. Mergatoehoe, postk.
H. Fast, id. Djoewana (Japara), op Java.
J. Hubert, id.
G. Nikkel, Pakanten (via Padang) op Sumatra.
N. Wiebe, Moeara Sipongi (via Padang) op Sumatra.
Rustende zendelingen: P. Jansz, te Pati op Java.
N. D. Schuurmans, te Haarlem.

DE ZONDAGSBODE, DOOPSGEZIND WEEKBLAD,

opgericht 1887.

Commissarissen: B. Cuperus, te Zutfen; Ds. Tj. Kielstra, Middelburg; Ds. S. Lulofs, Deventer.
Redacteur: Ds. P. Feenstra Jr. te Amsterdam.

FRIESCHE DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT,

Opgericht 1695.

(vergadert Donderdag na Pinksteren te Leeuwarden).

JAAR VAN AFTREDING.	BESTUUR:	
1896.	S. Hoekstra	te Harlingen.
1897.	Ds. P. W. Feenstra . .	» Leeuwarden.
1898.	G. Bierma.	» Ternaard.
1899.	Ds. A. A. Deenik M.Lz.	» Stavoren.
1900.	D. Fontein de Jong . .	» Murmerwoude.
1901.	N. de Lalande Cremer .	» Bolsward.
1902.	Ds. S. Wartena.	» Akkrum.
1903.	Ds. J. Honig Jz. . . .	» Balk.
	Ds. M. van Geuns . . .	» Leeuwarden, Sekretaris.

FINANTIËELE COMMISSIE.

Jb. van Mesdag, boekhouder van het Sociëteitfonds.
H. Menalda, » » » Weduwfonds.
F. Gratama, » » » Emeritaatfonds.

Ring AKKRUM.

(vergadert Dinsdags vóór Pinksteren te Oranjewoud).

Omvat de gemeenten Akkrum, (ook Appelsga behoorde tot dezen ring), Bovenknijpe, Drachten, Gorredijk en Lippenhuizen, Grouw, Heerenveen, Irnsum en Poppingawier, de Joure, Leeuwarden, Oldeboorn, Terhorne, Tjalleberd, Warga en Wolvega.

Voorzitter: Ds. A. van Gulik.
Sekretaris: Ds. H. G. Dornseiffen.
Penningmeester: Ds. S. Wartena.

Ring BOLSWARD.

(vergadert Woensdags vóór Pinksteren te Bolsward).

Omvat de gemeenten Baard, Balk, Bolsward, Franeker, Harlingen, Hindeloopen en Koudum, Makkum, Sneek, Stavoren en Molkwerum, Warns, Witmarsum en Pingjum, Workum, Woudsend, Ylst en Ytens.

Voorz.: Ds. H. J. Busé.

Sekr.-penn.: Ds. J. Pottinga.

Ring DANTUMAWOUDE.

(vergadert Woensdags vóór Pinksteren te Hardegarijp).

Omvat de gemeenten St. Anna Parochie, Berlicum, Dantumawoude, Hallum, Hollum op Ameland, Holwerd en Blija, Nes op Ameland, Oudebildtzijl, Rottevalle, Surhuisterveen, Ternaard en Veenwouden.

Voorz.: Ds. A. H. ten Cate.

Secr.-penn.: Ds. K. Schuiling.

FRIESCH STUDIEFONDS.

(vergadert Woensdags na Paschen te Leeuwarden).

JAAR VAN AFTREDING.	BESTUUR:	
1895.	Ds. M. van Geuns . .	te Leeuwarden, sekretaris.
1896.	Jb. van Mesdag . . .	» » boekhouder.
1897.	Ds. S. Wartena . . .	» Akkrum, voorzitter.
1898.	E. Akkeringa.	» Workum.
1899.	Ds. A. H. ten Cate .	» Oudebildtzijl.
1900.	Ds. J. Honig Jz. . .	» Balk.
1901.	R. Hansma	» Warga.

FRIESCHE DOOPSGEZINDE PREDIKANTEN-VEREENIGING.

Sekretaris-penningmeester: Ds. P. Botke te Oldeboorn.

RIJPER SOCIËTEIT.

(Vereenigde Waterlandsche en Friesche Sociëteit in Noord-Holland, dagteekenend uit de 17de eeuw. Zij vergadert om de twee jaren, voor het eerst weder in 1897).

BESTURENDE GEMEENTEN:

Koog en Zaandijk, ondervoorzitter: I. Honig Cz., te Zaandijk.
Zaandam (Westzijde), voorzitter: G. Pondman Az.
» (Oostzijde), penningmeester: H. Vis Jr.
De Rijp, sekretaris: S. Appel.

NOORD-HOLLANDSCHE RING,

Opgericht 1844.

(Vergadert in Juni).

Voorzitter: Ds. H. van Calcar, Zijpe.

Penningmeester: Ds. K. S. van der Meulen, Nieuwe Niedorp.

Sekretaris: Ds. J. F. Bakker, Twisk.

Correspondent der Wester-afdeeling: Ds. H. de Boer, Alkmaar.

Correspondent der Ooster-afdeeling: Ds. J. Westerman Holstijn, Purmerend.

WEDUWENFONDS VOOR NOORD- EN ZUID-HOLLAND (met Ameland).

Opgericht 1794.

(vergadert om de tien jaren, voor 't eerst weder in 1904).

COMMISSARISSEN:

Ds. P. Feenstra Jr., Amsterdam, voorz.; P. de Clercq en J. C. van Heukelom (Leliegracht 28) Amsterdam, boekhouders; Ds. L. Hesta en J. A. Fontein, Haarlem; Ds. I. Molenaar en G. Pondman Az., Zaandam; Prof. Dr. S. Cramer, sekretaris.

ZWOLSCHE VEREENIGING.

(vergadert den eersten Woensdag van Juli).

BESTUUR:

Voorzitter: Ds. G. E. Frerichs, Borne. Ondervoorzitter: Ds. B. Haga, Nijmegen. Sekretaris: Ds. P. B. Plantenga, Meppel.

Ring Zwolle. (vergadert den derden Dinsdag in Juni). Voorz.: Ds. Plantenga. Ondervoorz.: Ds. Bijl. Sekr.: Ds. van der Vegte.

Ring Twenthe. (vergadert in Juni en September). Voorz.: Jan Hulshoff. Sekr.: Ds. W. J. van Douwen.

Ring Arnhem. Voorz.: . . . . . Sekr.: Dr. H. J. Elhorst, Arnhem.

De Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche ring heeft in de laatste jaren geene vergadering gehouden.

WEDUWFONDS VOOR LEERAREN VAN DOOPSGEZINDE GEMEENTEN,

Opgericht te Zwolle in 1810.

(vergadert om de tien jaren, voor 't eerst weder in 1897).

COMMISSARISSEN:

H. Evekink, Zutfen, Voorzitter. B. Gorter, Almeloo. C. Stoffel, Nijmegen. J. van Rees Jr., Zwolle. B. Barlage Bussemaker, Twelloo, Sekretaris.

SOCIËTEIT VAN DOOPSGEZINDE GEMEENTEN IN GRONINGEN EN OOST-FRIESLAND,

Opgericht 1829.

(vergadert den laatsten Woensdag in Mei).

BESTUUR:

Voorzitter: Ds. B. ten Bruggencate, Noordbroek. Penningmeester: Jb. van Kampen Jz., Wehe. Ds. C. Leendertz, Middelstum. Ds. C. A. Leendertz, Norden. Sekretaris: Ds. Jb. van Gilse.

WEDUWFONDS DER DOOPSGEZINDE GEMEENTEN IN DE PROVINCIE GRONINGEN,

Opgericht 1835.

BESTUUR:

G. Arkema, Groningen, 1ste boekhouder. G. Mesdag, Groningen, 2de boekhouder. Iz. Leegte, Hoogkerk. Ds. S. G. Binnerts, Sappemeer, sekretaris.

KERKNIEUWS.

(1 September 1894—1 October 1895).

FRIESLAND.

De Friesche Sociëteit vierde 6 Juni 1895 haar tweehonderdjarig bestaan met groote dankbaarheid voor hare bewaring gedurende zulk een lang tijdsverloop en voor alle goeds, 't welk 't haar gegeven was daarin voor de friesche gemeenten en voor onze broederschap te doen. In de plechtige feestvergadering hield Ds. P. W. Feenstra de gedenkrede, die in deze Bijdragen is opgenomen. Die samenkomst, door de leeraren en afgevaardigden van schier alle gemeenten der Sociëteit bijgewoond, werd opgeluisterd door den voortreffelijken zang van het zangkoor der Leeuwarder gemeente, terwijl ook de kerkeraad dier gemeente, afgevaardigden van de Algemeene en de Groninger Sociëteit, van de gemeente Groningen, die vroeger tot de friesche Sociëteit heeft behoord, en de beide hoogleeraren aan de uitnoodiging om haar bij te wonen hadden gevolg gegeven. Zie verder de Z.B. van 16 en 23 Juni.

Nes op Ameland. Nadat de Heer J. B. du Buy, proponent bij de A. D. Soc., hier drie maanden in commissie

was werkzaam geweest, beriep de gemeente hem tot haren leeraar. Hij verbond zich aan haar 5 Mei 1895, predikende over 2 Tim. 2:19.

Appelsga. Nu de dienst tijdelijk geheel stilstaat, zijn kerk en pastorie verhuurd.

Baard. Op Ds. F. VAN DER PLOEG van *Tjallebird* werd een vruchteloos beroep uitgebracht.

Dokkum (Vereenigde doopsg. en remonstr. gemeente). Ds. J. H. W. BISSCHOP BOELE, hervormd predikant te *Twisk*, nam het beroep hierheen aan en deed 19 Mei zijne intrede met eene rede over Matth. 4:4, nadat onze vroegere leeraar Dr. H. L. OORT Hz., thans remonstrantsch predikant te *Utrecht*, hem met de woorden 2 Cor. 5:7 tot de gemeente had ingeleid.

Hindeloopen en **Koudum.** De proponent J. KEULEN aanvaardde 13 Januari zijne bediening in onze gemeenten, door Ds. ZONDERVAN van *Leeuwarden* ingeleid.

IJtens. 1 Mei overleed te *Apeldoorn* onze emeritus-predikant G. POL in den ouderdom van bijna 80 jaren.

Leeuwarden. Onze oudste leeraar P. W. FEENSTRA mocht 3 Dec. 1894 zijne veertigjarige evangelie-bediening herdenken, 18 Sept. 1895 zijn vijfentwintigjarigen dienst alhier. Hij had bij de eerste gelegenheid Hebr. 13:8 tot tekst zijner toespraak gekozen, bij de andere 1 Thess. 3:12, 13.

Hier is eene vereeniging »Menno Simonsz" opgericht, die zich ten doel stelt belangstelling in de gemeente en hare aangelegenheden te wekken.

Eindelijk heeft de kerkeraad bepalingen gemaakt over leden, die dichter bij eene andere gemeente dan de onze wonen. Hun zal voortaan ook ongevraagd eene attestatie worden gezonden. Zie Z.B. van 17 Maart '95.

Ternaard. Ons kerkgebouw is sedert 9 Sept. 1894 met een orgel verrijkt.

Tjallebird. 16 Dec. verliet ons Ds. F. VAN DER PLOEG, naar *Wolvega* beroepen.

Rottevalle. Op 25 Aug. prêekte Dr. A. K. KUIPER, naar *Warga* beroepen, hier afscheid met 2 Cor. 13 : 13 als tekst.

Warga. Ds. SIJBOLTS, naar *de Rijp* beroepen, prêekte hier 7 Oct. '94 zijn afscheid naar aanleiding van 1 Cor. 13 : 13. Zijn opvolger Dr. A. K. KUIPER, van *Rottevalle* overgekomen, verbond zich aan ons 1 Sept. 1895, predikende over 2 Cor. 4 : 5.

Warns. Door het bedanken van Dr. A. K. KUIPER van *Rottevalle* en Ds. BINNERTS van *IJtens* bleef de vacature onder ons voortduren. — De leden hebben de som bijeengebracht noodig om ons bedehuis van een orgel te voorzien, waaraan groote behoefte bestond.

Wolvega. De vakature, sinds Maart 1894 bestaande, eindigde reeds in Dec. van dat jaar, toen Ds. F. VAN DER PLOEG van *Tjallebird* tot ons overkwam.

Workum. Den 12den Mei 1892 herdacht de gemeente, hoe zij tweehonderd jaren in haar kerkgebouw had vergaderd. Haar leeraar Ds. SIEMELINK hield daarbij de gedenkrede over Ps. 127 : 1*a*, die ook in druk is verschenen

GRONINGEN, OVERIJSEL EN DRENTHE.

Groningen. Op 3 Maart 1895 herdacht Ds. Jb. VAN GILSE zijn vijfentwintigjarigen dienst in deze gemeente. 2 Cor.

4 : 7 was de tekst zijner gedachtenisrede. In die 25 jaren is het getal leden, op 1 Jan. '70 566, geklommen tot 1001.

Noordbroek. In ons kerkgezang is belangrijke verbetering gekomen door de aanwinst van een orgel.

Uithuizen. Ds. L. VAN CLEEFF verkreeg zijn emeritaat en trad 28 October 1894 voor 't laatst als onze leeraar in ons midden op. Zijn tekst daarbij was Matth. 13 : 3*b*. Hij was de oudste predikant bij onze gemeenten, die hij 48 jaren lang had gediend, sedert 1857 die van *Uithuizen*.

Giethoorn. De gemeente alhier heeft eene Zondagsschool opgericht (natuurlijk voor kinderen van alle gezindten) die veel ingenomenheid vindt.

NOORD-HOLLAND.

Van de gemeenten in deze provincie, die nog buiten den ring staan, hebben zich in het afgeloopen jaar *Koog en Zaandijk*, *Wormer en Jisp* en *Krommenie* aan die vereeniging aangesloten. Het is te hopen, dat ook de andere niet langer hare doellooze afzondering zullen handhaven.

Te **Burg op Texel** is eene nieuwe pastorie aangekocht, te KOOG EN ZAANDIJK eene Zondagsschool opgericht.

Haarlem. Van de *Christelijke kerkgezangen*, den zoogenaamden Haarlemschen bundel, was een nieuwe oplaag noodig geworden. De kerkeraad besloot in plaats van deze te doen herdrukken een tweetal bundels in te voeren, de *Christelijke gezangen*, door de evang. luthersche synode uitgegeven, en een bundeltje liederen, uit al de bestaande doopsgezinde bundels gekozen. Eerlang zal dit laatste, 't werk

van eene commissie uit onzen kerkeraad het licht zien. Men zie verder de Zondagsbode van 17 Maart 1895.

Op 22 Februari overleed alhier op 60-jarigen leeftijd Dr. D. DE HAAN, een man die jaren achtereen in velerhande en gewichtige betrekkingen deze gemeente en onze broederschap heeft gediend. Hij deed dat met groote bekwaamheid en niet minder liefde en trouw.

Den Helder. Onze leeraar D. KOSSEN nam op 21 April van ons afscheid om zijn dienstwerk in *den Haag* te gaan aanvaarden. Tot tekst had hij gekozen Joh. 15 : 15. — Als teeken van opgewekt leven in onze gemeente mag het bloeiende zangkoor worden vermeld.

Den Hoorn op Texel. Nadat de proponent DU BUY voor ons beroep had bedankt, werd dit aan den proponent J. J. HEEP opgedragen. 7 April deed deze intrede. Zijn tekst was Matth. 6 : 9 midden; die van zijn bevestiger, Ds. KUPERUS van *Burg* en *Waal*, 1 Cor. 3 : 5.

De Rijp. Ds. SIJBOLTS, van *Warga* overgekomen, verbond zich 14 Oct. 1894 aan onze gemeente, predikende over Mark. 13 : 10.

Terschelling. Onze gemeente mocht zich weder in het bezit van een eigen leeraar verheugen, toen 25 Nov. de proponent S. D. A. WARTENA hier met de verklaring des apostels 1 Cor. 14 : 4*b* zijne intrede deed, na door zijn vader, Ds. S. WARTENA te *Akkrum*, met eene leerrede over Luk. 4 : 20*b* tot zijn dienstwerk te zijn ingeleid. Gedurende de vakature had Ds. C. BAKKER van *Franeker* de gemeente aan zich verplicht door vele bemoeiingen als consulent en door geregeld in het godsdienstonderwijs te voorzien.

De geldelijke staat der gemeente, die zoo zwaar had

geleden, is door samenwerking van velen onder leiding van Ds. VAN DER LINDEN en den Heer L. HANNEMA te *Harlingen* weder op vasten voet gebracht.

Voorts is hier een godsdienstig zangkoor opgericht.

ZUID-HOLLAND, ZEELAND, UTRECHT EN GELDERLAND.

's-Gravenhage. 7 Oct. 1894 nam Ds. DE WAARD, naar *Utrecht* vertrekkende, van ons afscheid. Zijn tekst was Hand. 21 : 5*b* en 6*a*. In zijne plaats werd Ds. D. KOSSEN van *den Helder* beroepen, die zich 5 Mei met de betuiging Hand. 16 : 10*b* aan de gemeente verbond.

Middelburg. Te *Haarlem*, waar hij met ter woon was gevestigd, overleed 14 December 1894 op bijna 90-jarigen leeftijd ALLE MEENDERTS CRAMER, van 1832 tot 1871 leeraar onzer gemeente en van die te *Vlissingen*. Ds. Tj. KIELSTRA herdacht den waardigen man in eene leerrede over Hebr. 13 : 7, die ook het licht heeft gezien.

Aardenburg. Door den leeraar is eene Zondagsschool geopend, die blijkbaar door de 25 leerlingen uit onze gemeente en hunne ouders op hoogen prijs wordt gesteld.

Utrecht. Op 2 Sept. 1894 legde Dr. J. HARTOG, sedert 1861 hier werkzaam, zijne bediening neder, predikende over Efez. 2 : 19—22. Op verzoek van den kerkeraad is deze »laatste Evangelie-verkondiging" uitgegeven. — Zijn opvolger Ds. S. DE WAARD deed 21 October daarop zijne intrede met eene leerrede over Matth. 5 : 17, insgelijks gedrukt.

Wageningen. Reeds sedert een paar jaren waren de Heer C. Honigh en anderen alhier met elkander in overleg getreden over de mogelijkheid om onder de Doopsgezinden te *Wageningen*, *Rhenen*, *Ede* en *Renkum* eene vereeniging tot stand te brengen, die allereerst in het godsdienstonderwijs der vrij talrijke kinderen uit Doopsgezinde gezinnen zou hebben te voorzien. Dit plan heeft een begin van uitvoering erlangd. Op eene vergadering, 10 Februari gehouden en waartoe alle bekende broeders en zusters uit de nabijheid waren uitgenoodigd, vond het zooveel wêerklank dat zich eene Doopsgezinde commissie voor *Wageningen* en omstreken kon constitueeren. Ds. B. Cuperus, em. pred. te Zutfen, was bereidvaardig genoeg om het godsdienstonderwijs op zich te nemen, en maakte 23 Mei een aanvang met zijne lessen. Ongelukkig moest de commissie al aanstonds haren voorzitter verliezen, doordat de Heer Honigh naar Zwolle verhuisde.

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN.

Emmerik. In deze gemeente — in het Haarlemsche Statistisch overzicht niet vermeld — wordt geregeld, zij 't ook met vrij lange tusschenpoozen, de dienst waargenomen door Ds. Lugt en de emeriti Leendertz en ten Cate Hoedemaker. Kerk en pastorie zijn in goeden staat, maar het getal leden, in 1836 reeds tot 18, in 1870 tot 16 gedaald, blijft gering.

Kleef. Na ruim vijfenveertigjarigen dienst in onze gemeente nam Ds. A. C. Leendertz zijn emeritaat. Op 30 Juni hield hij zijne afscheidsrede naar aanleiding van Deuter. 8 : 2*a*. Door veelvuldige verhuizing is het aantal leden, in 1836 20, in 1870 42, thans tot 16 verminderd.

Goch. In deze gemeente, die kerk en pastorie bezit en 15 leden telt met 16 kinderen, wordt de predikdienst waargenomen door Ds. LEENDERTZ te *Kleef*.

Neustadt Goedens. Van deze gemeente, de bakermat o. a. der familie VAN GEUNS, is slechts één broeder meer over, die te *Wilhelmshafen* woont. Pogingen, door *Norden* aangewend, om hare bezittingen voor de broederschap te behouden hebben nog weinig gevolg gehad.

VAKANTE GEMEENTEN OP 1 OCT. 1895.

FRIESLAND. *St. Annaparochie* sedert 1884, *Appelsga* 1873, *Baard* 1893, *Berlicum* 1884, *Hallum* 1882, *Holwerd* 1894, *Rottevalle* 1895, *Ternaard* 1881, *Tjallebird* 1894, *Warns* 1893, *Witmarsum* en *Pingjum* 1891.

GRONINGEN. *den Horn* 1884, *Mensingeweer* 1881, *Uithuizen* 1894, *Zijldijk* 1893.

OVERIJSEL EN DRENTHE. *Zwartsluis* 1890.

NOORD-HOLLAND. *Noordeind van Graft* 1882, *Oost-* en *West-Graftdijk* 1890, *den Helder* 1895, *Wieringen* 1894.

ZUID-HOLLAND EN ZEELAND. *Goes* 1889.

GELDERLAND EN UTRECHT. Geene.

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN. *Emmerik* 1883, *Kleef* 1895, *Goch*.

Bij
zijn uitge

Proeve eener pragmatisch
Nederland, van 1787 tot 185
geleerd Genootschap, 3e druk. 1867

Johannes Stinstra en zijn tijd. Eene bijdrage tot de geschiedenis der kerk en school in de 18e eeuw. Leiden. 1865—66. 2 dln. 8°. . . . . *f* 5.90.

Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw. Leiden. 1873—74. 2 dln. 8°. . . . . *f* 9.50

Geschiedkundige nasporingen. I—III. Leiden. 1872—75. 3 dln. 8°. . . . . *f* 7.—.

Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming. Leid. 1879. 8°. . . . . *f* 2.25

Polemische en irenische theologie. Bijdrage tot hare geschiedenis. 2e dr. Leiden. 1882. 8°. . . . . *f* 3.—.

Bibliographische mededeelingen. Leiden. 1883. 8°. . *f* 3.25.

Kerkhistorische Studiën. Leiden. 1885. 8°. . . . . *f* 3.—.

Bibliotheek van Nederlandsche Kerkgeschiedschrijvers. Opgave van hetgeen Nederlanders over de geschiedenis der Christelijke kerk geschreven hebben. 1886. 8°. . . . . *f* 5.25.

Verboden lectuur. Een drietal indices liborum prohibitorum toegelicht. 1889. 8°. . . . . *f* 3.25.

Uit het predikantenleven van vroegere tijden. 1890. 8°. . . . . *f* 2.—.

Het Staatstoezicht op de godsdienstige letterkunde in de Noordelijke Nederlanden. 1894. 8°. . . . . *f* 3.—.